خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی قانـــع
(1)

زاراوەی نوێ" یان:

فـەرهەنگی نوێ

وەرگێڕانی لەفارسییەوە:
بورهان قانع

سلێمانی ٢٠٠٣

*کتێب: فەرهەنگی نوێ

*ساڵی ١٩٨١ کراوە بە کوردی

*بۆ دانانی ئەم کتێبە سوود لە نووسینی ئەم نووسەرانە وەرگیراوە:

-داریوش ئاشوری، دکتۆر بەهائەددین پازارگاد، روزبە کە بە فارسی ئامادەیان کردووە.

*بورهان قانع /کردوویەتی بەکوردی.

*نەخشەسازی/ خالید محەمەد

*چاپی یەکەم/ چاپخانەی (ËÏÇæÍâÇ) بەغدا-١٩٨٥.

*ژمارەی سپاردن/ (٥٦٦)ی ٢٠٠٢ی پێدراوە.

*چاپی دووەم/ چاپخانەی قانع- ٢٠٠٣

نرخی پانزە دینارە

پێشکەشە بە ئەو کەسانەی:

لە فەرهەنگی نوێ تێدەگەن..

بورهان قانع

پێشەکی:

جگە لەوەی کتێبخانەی کوردی پێویستیی بە کتێبێکی وەکو "فەرهەنگی نوێ" یان فەرهەنگی "سیاسی" هەیە، گۆڕینی بەرهەمو داهێنانی نوێش یەکێکە لە هۆیە گرنگەکانی هاتنە کایەی چەندان زاراوەی تازە لە ڕۆژێکدا، هەروەکو تیۆریزانێکی بەناوبانگ!! ئەوەی سەلماندووە کە بە هۆی داهێنانی نوێو گۆڕینی باری بەرهەمەوە، زمانێکی یەکگرتووی جیهانی پەیدا دەبێ، بەڵام کەی؟

ئەو زاراوانەی ئێستا پێی ئەدوێین تا ڕادەیەك بوونەتە هۆی ئەوەی زمان سنووری سەدەیەك لەمەوبەر بشکێنێو ڕوخسارێکی تازە بکاتە بەر. گەلێك زاراوەی تازە هەیە –بەتایبەتی سیاسی- کە لە زۆر کاتو شوێندا بەکاردێنو زۆر کەس لە بیسەران -بەتایبەتی ئەوانەی لە ژیانی شارستانێتیو تەکنیکی سەردەمەوە دوورن- لێی تێ ناگەن.

حەزم دەکرد توانای ئەوەم هەبێت فەرهەنگێکی -وەکو ئەمەی لەبەر دەستایە- ڕێكوپێك تر بکەمە دیاریو پێشکەشی کتێبخانەی کوردیو خوێنەرانی کوردی بکەم، هەرچەند ئەم کارە کاری تەنیا کەسێك -بەتایبەتی من- نییە، بەڵکو کارێکی هەرەوەزیانەی چەند کەسێکی بە توانایە لەم بوارەدا، بەڵام ئەوەندە ئەم کارەم بە پێویست دەزانی، گۆڕینی ئەم فەرهەنگەم بە کوردی کردە بەشێکی دەرکەوتووی ئەو پرۆژە ڕۆشنبیرییەی کە بە دەستمانەوەیە، ئەمەش بەو نیازەی خوێنەری کورد بەڕێزەوە سەرنجی بدەنو سوودی لێ وەربگرن.

ئەم فەرهەنگە؛ ڕۆژبەیانی بە فارسی ئامادەی کردووەو منیش لە فارسییەکەوە کردوومە بە کوردی، جگە لەوەش چەند زاراوەیەکی تریشم لە چەند سەرچاوەیەکی ترەوە وەرگرتوە* پێویست بە دەستنیشان کردنیان ناکات، ئەوانیشم تێکەڵ بە زاراوەکانی ڕۆژبەیانی کردووە.

لە هەندێك شوێندا، چەند ڕستەیەکمان لە نووسینەکانی ڕۆژبەیانی لابردووە، ئەوەش هەر یەکەی لەبەر هۆیەك بووە، پێم وایە خوێنەرانی کورد لەم بوارەدا گلەییم لێناکەن.. ئەگەر زاراوەیەك یان چەند زاراوەیەکیشمان نەکردبێتە کوردی، ئەوەش دیسان بێ مەڵامەت نییە.

هیوام وایە خوێنەرە بەڕێزەکان بە چاوی ڕێزەوە سەیری بەرهەمە پڕ لە کەمو کورتییەکەمان بکەن..

بورهان قانع

١٩٨٤

---

* لەگەڵ هەندێك لە نووسینەکانی داریوش ئاشوری، د.بەهائەددین پازارگاد.

★ئاپارتاید – Aparteid

وشـەیەکی ئینگلیزیـیە، بـە شـێوەیەك لـە درندانەتـرین شـێوەکانی جـیاوازیی ڕەگەزایـەتی دەڵێن.. بریتییە لە سیاسەتی جیاوازیی ڕەگەزپەرسـتییانە، کـە ڕەگـەز پەرسـتەکانی کۆمـاری ئەفـریقای خـواروو لـە دژی زۆربـەی دانیشـتووان –کە ڕەش پێستو هیندین لەو وڵاتەدا– بەکاری دەهێنن.

لـە ڕووی زانسـتی زمانـەوە ئـەم زاراوەیـە بـە مانا لەتکردنو جیاکردنەوە دەگەیەنێت، ئاپارتاید (**Aparteid**)واتا جیاکردنەوەی ئەو خـەڵكو ڕەگەزانـەی کـە سـپی پێسـت نـین، ناچـارکردنیانو نیشـتەجێکردنیان بـە ناچـاری لـەو شوێنو ناوچانەی کە بۆیان دادەنرێت.. بێبەش کردنـیان لـە هـەموو مافـێکی سیاسـیو خوێـندنو پێشـکەوتن. ئەو شوێنانەی کە بە زۆر بۆیان دیاری دەکرێت تیایا نیشتەجێ بکرێن توانای لێ دەرچوونیان نابێت. تەنانەت پێداویستییەکانی ژیانیان بۆ دابین ناکرێت.

لـە ئـەنجامی ڕاپەڕیـنی خەڵكو هەروەها هەڵوێستو کرداری خەڵكو دەوڵەتە پێشکەوتووەکانی وڵاتانی ئاسیاو ئەفریقا، ئاپارتاید بە شـتێکی نائاسـایی ناسـراوە، دەزگـای نەتـەوە یەکگـرتووەکان چـەند جـارێك ئاپارتـایدی بـە کـرداری دژی مـرۆڤ دانـاوە، بەڵام بە هۆی سیاسـەتی دەوڵەتـە ئیمپریالیسـتیەکانەوە –کـە خـۆی لـە خۆیدا ڕیشـەو سەرچاوەی ڕەگەز پەرستییە– لە زۆربەی ئەو شوێنانەدا کە دەسەڵاتیان تیا هەیە ئەم سیاسەتە نالەبارە بەردەوامەو کاری پێدەکرێت.

★ئیئتیلاف - Eieitlaf

یەکگرتـنی کاتی ڕێکخراوو کۆمەڵە سیاسییەکانە لە پێناوی بەدەستهێنانی ئامانجی پارلمانیو هەڵبژاردندا. لەو ڕژێمە پارلمانییانەدا چەند ڕێکخراوو کۆمەڵێکی سیاسی یەکدەگرن کە هیچ کامێکیان بە تەنیا توانای بە ئەنجام گەیاندنی ئارەزووی سیاسیی خۆیان نییە.

ئیئتـیلافی پارلمـانی، زۆر جـار بـۆ خۆهێشـتنەوە یـان بـۆ دامـەزراندنی دەوڵەتـێکی تایـبەتی دەبێـت. لـەو حاڵەتـەدا کۆمـەڵو ڕێکخراوەکان، گەورەو بچووك یەکدەگرن تاکو بە هۆی ئەو یەکگرتنەیانەوە بەشێك لە دەسەڵات بگرنەدەست.

لەوانەیـە ئیئتـیلاف ڕواڵەتـێکی تێکدەرانەشـی هەبێـت، واتـا بـە نـیازی ڕووخاندنی دەسەڵاتەوە یەك بگرن، هەروەکو چۆن لە وڵاتی فەرەنسـە ڕوویـدا.. کە لە پاش دووەمین شەڕی جیهانی ڕێکخراوە سیاسییەکان یەکیان گرتو چەند جارێك دەوڵەتیان ڕووخاندو، ڕژێمو شیرازەی حوکمیان هەڵوەشاندەوە، ئەمەیان پێی دەڵێن **"ئیئتیلافی سەلبی"** یان بەرهەڵستکار.

لـە ئیئتـیلافی هەڵـبژاردندا دوو ڕێکخـراو یـان چەند ڕێکخراوێك بە قازانجی یەکتر دەنگ دەدەنو ناوچە هەڵبژاردنیەکان بە پێی توانا خۆیان بەسەر خۆیاندا دابەش دەکەن، هەر وەکو چۆن لە چوارەمین کۆماری فەرەنسەدا ڕوویدا.

★ئاپارتهید-Apartheide

بـە سیاسـەتی جـیاوازیخوازیو ڕەگەزپەرسـتی دەوڵـەتی ئەفـریقای خـواروو دەوترێت کە لە ساڵی (١٩٤٨)ەوە کاری پێدەکرێت. لە ئەفـریقای خواروو، لە نیوەی سەدەی حەڤدەیەمەوە کە ئەوروپاییەکان دەستیان کرد بە دەستێوەردانی وڵاتەکەیان بەردەوام جیاوازیی ڕەگەزایـەتی هەیـە، حـزبی مـیللی– حـزبی گـەل کە لە ساڵی (١٩٤٨)دا دەسەڵاتی سیاسیی وڵاتی گرتە دەست، چەند بڕیارێکی بۆ ئەو ڕەگەزانـە دەرکـرد کـە سـپی پێسـت نـینو هەموو لایەنەکانی ژیانیانی تیا گرتەوە. (لە ئەفریقای خواروو لە ٨٠٪ی دانیشتووانیان سپی پێسـت نـین).. ئـەو بـڕیارە بـۆ زیاتر خۆسەپاندنی سپی پێستەکانە. بڕیارەکانی حزبی میللی، سنووری بۆمافی سیاسی، هاتوچۆکردن، دیاریکـردنی شـوێنی نیشـتەجێ، موڵکدارێـتی، دیاریکـردنی ئـیشوکار، ژنهێـنانو.. بـۆ ئەو کەسانە دیاریکردووە کە سپی پێست نین.. مـافی سپی پێستەکانی بە زیانی ئەو ڕەگەزانەی سپیی پێست نین فراوان کردووە. لە ساڵی (١٩٥٣)دا بەشداریکردنی ڕەش پێستەکانو ئەو ڕەگەزانەی تر کە سپی پێست نین لە مانگرتنو ڕێپێواندا یان ژنو ژن خوازییاندا لەگەڵ سپی پێستەکاندا بە تاوان دانراوە.

پـەروەردەو فـێرکردنی ئـەو ڕەگەزانـەی کـە سـپی پێسـت نـەبوون درابـووە دەست "وەزارەتی کاروباری خەڵکە خۆڕسکەکان" ئەو وەزارەتـەش هـەر مامۆسـتایەك پەیـڕەویی سیاسـەتی ڕەگەز پەرستیی نەکردبایە بە باشی دانەدەنا. کۆمەڵی نەتەوە یەکگرتووەکان لە ساڵی (١٩٥٢)دا کەوتە لێکۆڵینەوەی ئەم مەسەلە (ئاپارتهید)، وە ئەمەی بە هەڕەشەکردن لە ئاشتیو مافی ئادەمیزاد دانا.

بەڵام دەوڵەتی ئەفریقای خواروو ڕێگای بەو لیژنەیە نەدا کە بۆ لێکۆڵینەوەی ئەمکارە دانرابوون، بچنە وڵاتەکەیانەوە.

(حـزبی یەکگـرتوو)، کـە حزبـێکی بەرهەڵسـتکاری ئەفـریقای خوارووە، ناوەرۆکی ئاپارتهید–**Apartheide** بە باش دەزانێت، بەڵام کـردارەکانی بـەدڵ نـیـیە. ئەم سیاسەتی ڕەگەز پەرستییەی ئەفریقای خواروو دەوڵەتی لەبەرچاو جیهاندا ڕیسوا کردووە، بە تایبەتی لە ئاسـیاو ئەفریقادا. هەر ئەم سیاسەتە بوو کە ئەفریقای خوارووی وا لێکرد لە ناو یەکێتیی دەوڵەتە هاو قازانجەکانی بەریتانیادا کەنارگیر بکرێت.

★ئۆپۆرتۆنیسم-Opportunisme

هەلپەرسـت، بـە شوێن هەلدا گەڕان لە پێناوی قازانجی تایبەتیدا، لە سیاسەتدا "ئۆپۆرتۆنیست" بەو کەسانە دەوترێت کە هەمیشە خۆیان لە خاوەن دەسەڵات نزیك دەخەنەوەو پابەندی هیچ جۆرە هەڵوێستێك نینو هەموو هەڵوێستێکی خۆیان دۆڕاندووە.

★ئاپۆلیتیسم-Apolitisme

خـۆ نەبەسـتنەوە بـە سیاسـەتەوە، خـۆ پاراسـتن لە جموجووڵو کاروباری سیاسییانە، ئەو کەسانەن کە ڕێبازێکی ئاشکراو دیاریی سیاسـییان نییە، ئـەم زاراوەیـە لـە وشـەی (پۆلیتـیك)ەوە هـاتووە کـە بـە مانـا سیاسەت دەگرێتەوەو دانانی پیتی "ئا" لە سەرەتای

وشـەکەوە بـە مـەفهوومی ڕەتکـردنەوەیە.. بـە واتایـەکی تـر بـێ موبالاتیو خۆ تێ نەگەیاندن لە کاروبارو ژیانی سیاسیو دوورە پـەرێز وەسـتان لـە سیاسـەت دەگرێـتەوە. ئـەم جۆرە ڕێبازانە لە کۆمەڵگای سەرمایەداریدا، ڕژێمی سەرمایەداری بایەخی پێ دەدات.. خۆ تێ نەگـەیاندن لـە کاروبـاری سیاسـیو گـوێ نەدان بە ژیانی کۆمەڵایەتیو سیاسی ئەنجامی ئەوەیە کە دەسەڵاتدارانی ڕژێمی سەرمایەداری هەمیشـە هـەوڵ دەدەن کۆمـەڵانی خـەڵك لـە سیاسـەت دوور بخەنـەوەو لـە نـاو ئایدۆلۆجییەکی دواکەوتووانەدا بیانهێڵنەوە. خەڵکی لە پێداویستییەکانی کۆمەڵ دوور بخەنەوەو بیانخەنە سەر ڕێگەی خۆپەرستیو داکۆکیکردن بە تەنیا لەسەر قازانجی خۆیان.

خۆ نەبەسـتنەوەو دوورەپەرێـز وەسـتان لـە سیاسـەت تـای مەسـەلە نیشـتمانیو چینایەتیو کۆمەڵایەتیـیەکان بـە باری قازانجی کۆنەپەرسـتاندا دەشـکێنێتەوە، چـونکە ئـەندامانی کۆمەڵ لە خەباتی سەرجەمی خەڵك دابڕ دەکاتو خەڵك لە بەشداریکردنی داخوازیی نیشتمانیو چینایەتی دوور دەخاتەوە.

لـە واقعدا زۆر ستەمە یەکێك بیەوێت لە کۆمەڵگەدا بژیو لە سیاسەت دوورە پەرێز بێت، دوورە پەرێز وەستان لە سیاسەت خۆی لە خۆیدا خزمەت بە دەسەڵاتی دژی خەڵکی دەکاتو ئەم هەڵوێستە دەبێتە سیاسەتێکی زیان مەندانەو کۆنەپەرستانەو دژی خەڵك.

★ئۆتۆکراسی-Autocracy

بەو دەسەڵاتدارییە دەوترێت کە ئەم خاسییەتانەی تیادا بێت:

أ)فەرمانکردنی یەکێك بەسەر کۆمەڵێك کاربەدەستی ئیداریدا.

ب)یاسایەك یان نەریتێك نەبێت کە چاودێریی کاروباری فەرمانڕەواکان بکات.

ج)دەسەڵاتی فەرمانڕەوا لە هەر کاروبارێکدا کە بیەوێت بیکات بێ سنوور بێت.

تاکـە کەسـێکی خـاوەن دەسـەڵات "ئۆتۆکـرات" ڕەنـگ بـێ دەسـەڵاتی خـۆی لە ڕێگای بڕیاردانو یاسای کۆمەڵایەتییەوە گرتبێتە دەست، وە یـان بـە زۆر بەدەسـتی هێنابێـت، کـە لـە شـێوەی یەکـەمدا ئۆتۆکراسـی ڕەوایـەو لـە شـێوەی دووەمـدا دیکتاتۆریـیە.. دەسـەڵاتدارە سەڵتەنەتییەکان جۆرە حکومەتێکی ئۆتۆکراتین.

★ئیرتیجاع-Reaction

لـە مەفهومی سیاسیدا ئەم زاراوەیە بە مانا پێچەوانەی پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی دەگرێتەوە، بەربەرەکانێی کرداری پێشکەوتووانەی چینو توێژەکانی کۆمەڵە.

ڕێـڕەوی حەتمـیگێریی مـێژوو ڕاپەڕیـنی کۆمـەڵانی خـەڵك، کۆمـەڵگای ئادەمیزاد بەرەو پێشکەوتنو گەشەکردن دەبات.. ئەو چینو توێژانـەی لـە کۆمـەڵدا حوکم فـەرمان لەگـەڵ ئـەو ڕێـبازە پێشـکەوتووانانەدا ناگونجێنو دەیانەوێت دۆخی کۆن وەکو خۆی بهێڵنەوە، چـونکە گـۆڕانو پێشـکەوتنی کۆمـەڵ ئـەوان بـەرەو نـەمان دەبـات، وەکـو: لەناوچـوونی کۆمەڵگـەی کۆیلەیـەتی، دوای ئـەوان خـاوەن مولکـەکان "فـیوداڵ" ئیـنجا سـەرمایەدارەکان.. ئـەم چـینو توێژانـە لـە پێـناوی مانـەوەی خۆیانو پاراستنی قازانجی خۆیانا هەمیشە بەربەرەکانێی پێشکەوتنی کۆمەڵو گەشەکردنی چینەکانی کۆمەڵ دەکەن.

کەوابوو "ئیرتیجاع" بە مانا داکۆکیکردنە لەسەر ڕژێمی گەندەڵ، واتا بەربەرەکانێی پێشکەوتنە.

لـە سـەردەمی ئیمپریالـیزمدا، لـەو وڵاتانـەی کـە لـە بـواری سـنعەتدا پێشـکەوتوون، فاشـیزمو میلیـتاریزم لـە ڕیـزی پێشـەوەی کۆنەپەرستان واتە "ئیرتیجاع" دەوەستن.

ئیرتـیجاع–کۆنەپـەرست، بـەو کەسـانە دەڵـێن کـە بەربەرەکانـێی هـەموو هـەنگاوێکی پێشـکەوتووانە دەکـاتو بـەرەنگاری هـەموو کردارێکی تازە دەوەستێ.. هەوڵ دەدات ڕژێمی کۆنەو گەندەڵ بە حوکمی بیری کۆنەپەرستانەی خۆی بپارێزێت.

★ئاریستۆکراتی - Aristocratie

ئـەم زاراوەیـە بـە مانا دەستەی پیاوماقووڵان دەگرێتەوە، بەو توێژو کۆمەڵانە دەڵێن کە دەسەڵاتێکی زۆریان هەیە، سامانو توانای دەسـەڵاتیان زۆرە، پایـەو پلـەی کۆمەڵایەتییان لەناو خەڵکدا بەرزە، ئەمانە هەوڵی ئەوە دەدەن ئەو پلەو پایەیەی هەیانە بیپارێزنو بە مـیرات لـە یـەکتر وەربـگرن. ئەسـڵی ئەم زاراوەیە بەو کۆمەڵە خەڵکانەیان دەوت کە لە کۆتایی کۆمەڵگەی کۆمۆنی سەرەتاییدا خاوەن سامانو دەسـەڵات بوون، یان بە سەرکردەی خێڵو فەرماندەکانیان دەوت، کە دەسەڵاتدار بوون. کەوابوو ئاریستۆکراسی لە سەردەمی سیسـتمی "بـاوك سالاری"[1] دا پەیدابووە.. لە کۆمەڵگەی کۆیلەییدا بە دەوڵەمەندترین بنەماڵەیان دەوت کە کۆیلەو زەوییوزارێکی زۆری هەیـە، لـە کۆمەڵگـەی دەرەبەگایەتیشـدا "فـیودالی" بـە خـاوەن زەویـوزاری زۆرو بـە دەسـەڵاتیان دەوت، کـە لە دەزگاکانی دەوڵەتدا شوێنو پایەی بەرزیان بووبێت. کە ئەمانەش هەمووی بە میرات لە یەکترەوە وەردەگیران.

یەکـەمین شۆڕشـی بۆرجـوازی لـە دژی ئاریستۆکراسـییەکان کـرا، کـە لـە زۆر شـوێنو دەوڵـەتدا دەسـەڵاتی سیاسـییان لە دەست وەرگـیرا، لـە زۆر وڵاتـانی تریشـدا دوو چـینی چەوسـێنەرەوە، بۆرجـوازیو فـیوداڵە ئاریسـتۆکراتەکان ڕێکـەوتن کـە پێکەوە بەشداریی دەوڵەت بکەن.

١–ئەو سیستمە کۆمەڵایەتییە کە ئەرکی بەڕێوەبردنی خێزان لە ئەستۆی باوکاندایە کە بە (پدر سالار)ی پێدەوترێت – وەرگێڕ.

لە ئەنجامی گەشەکردنی کۆمەڵگای سەرمایەداریدا گەلێك لە ئاریستۆکراتەکان خۆیان تێکەڵ بە هەلومەرجی تازە کردو هەموویان بوونە سەرمایەداری گەورە.

بە مانای گشتی ئاریستۆکرات توێژە دەسەلاتدارەکانی سەرەوەی کۆمەڵن. "ئاریستۆکراتی کرێکاران"یش، زاراوەیەکە بەو کۆمەڵە کرێکارە دەڵێن کە لە ولاتە سەرمایەدارییەکاندا دەستیان بەسەر قازانجی زۆردا گرتووەو خۆیان لە کۆمەلانی تری کرێکاران جیاکردووەتەوە. ئەوانە نوێنەری دەسەلاتو ئایدۆلۆجیو قازانجو سیاسەتی سەرمایەدارانن لەناو پرۆلیتاریادا.

⋆ئیستیبداد-ئەپسولوتیسم - Apsolutisme

بونیاتنانی سیاسییە کە ئەم تایبەتییانەی تیادا بێت:

أ)دەسەلاتی دەوڵەت هیچ سنوورێکی یاسایی یان نەریتیی بۆ دانەنرێت..

ب)فراوانبوونی شیرازەی حوکمو بەستنەوەیان بە دەزگای ئیداریی ناوەندەوە.

ئیستیبداد، ئۆتۆکراسی، دسپۆتیزم..

ئەمانە لە مەفهومدا یەك دەگرنەوە، بەلام لە سروشتدا وەکو یەك نین، هەر وەکو چۆن تۆتالیتریزم جۆرێکە لە ئیستیبداد، بەلام هەموو ئیستیبدادێك تۆتالیتر نییە.

لە جیهانی کۆندا چەندان دەوڵەتی خاوەن شارستانێتی کۆن هەبووە، وەکو: ئاشور، بابل، میسر، ئێرانو.. کە ئەمانە سەرجەم دەوڵەتی ئیستیبدادی بوون. تەنیا یۆنانو رۆم نەبێت کە تەنیا دیکتاتۆری کاتییان هەبووە.

لە سەدەی شازدەیەم بە دواوە ئیستیبداد لە ئەوروپا روخسارێکی تازەی بە خۆوە گرت. ئەوەش لە کاتێکدا بوو کە دەوڵەتە گەلیەکانو پادشایان بەرامبەر بە دەسەلاتی "پاپ" راست بوونەوەو ئیستیبداد وەکو رێبازێکی سیاسی لێهاتو دەوڵەتە گە لییەکانی یەکخستو بە شێوەیەکی تازە رێکی خستن.

بۆ نموونە لویسی چواردەیەم کە وتی:

"من دەوڵەتم" ئەوە نموونەی ئیستیبدادیی سەدەکانی حەڤدەو هەژدەیەم بوو، چونکە دەسەلاتێکی بێ سنووری هەبوو.. لە سەدەی هەژدەیەمدا شۆڕشەکانی ئەمریکاو فەرەنسە بە ئیستیبدادەوە راپەڕین. ئەم راپەڕینە لە ماوەی سەدەکانی نۆزدەیەمو بیستەمدا بوو بە هۆی هاتنەکایەی چەندان دەوڵەتی یاسایی لە سەرتاسەری جیهاندا، وە لە هەمان کاتدا لە سەدەی بیستەمدا جۆرە ئیستیبدادێکی تازە پەیدا بوو کە پێی دەوترێت "توتالیتریزم".

⋆ئیستیپمار - Exploitation

زاراوەی ئیستیثمار لە وشەی (سەمەر)ەوە هاتووە، بە فارسی بەهرەکەشی واتا سوود لێوەرگرتنە.. لە بواری ئابووریو کۆمەلایەتیدا مانای سوود وەرگرتن لە کاری کەسێکی تر دەگرێتەوە. مانای زانستییانەی ئیستیثمار بەم جۆرەیە:

بەدەستهێنانی بەرهەمی کاری بەخۆڕایی کەسێك لە لایەن یەکێکی تری خاوەن هۆیەکانی بەرهەمهێنانەوە، لە بواری ئابووریشدا بەدەستهێنانی بەرهەمی کارکردنی زیادەو هەندێك کاتی ئیشکردنی دیاریکراو، لە کاتی بەکارهێنانی ئەم زاراوەیەدا دەڵێن دەسکەوتی کەسێك لە بەرهەمی رەنجی کەسێکی تر.

ئیستیثمار، وشەیەکی گشتیی هەموو کۆمەڵگا چینایەتییەکانە، دیسانەوە ئەو چینە خاوەن هۆیانەی بەرهەمهێنانن کە ئەندامانی چینەکانی تر دەچەوسێننەوەو بەرهەمەکانیان دەبەن، کەوابوو هۆی ئیستیثمار بریتییە لە موڵکدارێتیی تایبەتیو خاوەندارێتیی هۆیەکانی بەرهەمهێنان، بەلام شێوەکانی ئیستیثمار پابەندە بە خاسییەتی ئەو رژێمانەوە کە خاوەنی بەرهەمهێنانن لە کۆمەڵگەدا.

بەهرە وەرگرتنی کەسێك لە کەسێکی تر پێویستیی بوونی ئادەمیزاد نییە، وە لە سەرەتای پەیدابوونی کۆمەڵگای ئادەمیزاددا ئەمکارە نەبووە، دیسان بەردەوامیش نامێنێتەوە. ئیستیثمار لە یەکەمین رۆژگاری کۆمەلایەتی ئابووری (واتا کۆمۆنی سەرەتایی)دا نەبووە، بەڵکو لە قۆناغی لەناو چوونی ئەو سەردەمەدا پەیدا بووە.

⋆ئیستیعمار - Colonisation

ئیستیعمار بە سیاسەتی دەوڵەتە ئیمپریالیستەکان دەڵێن، کە ئامانجی چەوساندنەوەو سوود وەرگرتن بێت لە خەڵکی ولاتانی تر، خەڵکی ئەو ولاتانەی کە لە بواری ئابووریدا هێشتا گەشەیان نەکردووەو بە دواکەوتوویی ماونەتەوە، دەوڵەتە ئیمپریالیستەکان بۆ مەحکەمکردنی شیرازەی حوکمو دەسەلاتی خۆیان رێگە لە گەشەکردنی ئابووریو هونەریو فەرهەنگیی ئەو ولاتانە دەگرن، لە سەدەکانی رابوردوودا، واتا بەر لە پەیدابوونی ئیمپریالیزم ئیستیعمار چەندان ناوچەو ولاتی لە ژێر دەستدا بووە، بەلام ئێمە تەنیا باسی سەدەی بیستەمیان دەکەین کە خۆی لە خۆیدا روخساری دابەشکردنی ولاتانی جیهانو دامەزراندنی ئیمپراتۆریو دیاریکردنی ناوچە ژێردەستەکان، دەگرێتەوە ئەمانە روکارو روخساری تایبەتیی سەردەمی ئیمپریالیزمن.

موستەعمەرە:

بەو ولاتانە دەڵێن کە سەربەخۆیی سیاسیو ئابووریی نەبێتو لە هەموو کارو بارێکدا سەر بە دەوڵەتێکی ئیمپریالیستیی داگیرکار بێت. دەزگا ئینحیسارییە ئیمپریالیستییەکان سوود لە کەرەستەی خاوو ئیشکردنی کرێکاران بە هەرزان وەردەگرن تیایداو دەست

بەسەر بازاڕەکانیشیاندا دەگرن و کەلوپەلی خۆیانی تیادا دەفرۆشن و سەرمایەی خۆیانی تیادا دەخەنە کارەوە. هەروەها زۆر جاریش دەیانکەنە بنکە و ئۆردوگای سەربازیی خۆیان.

سیستمی موستەعمەرەی ئیمپریالیستی: لە ناو ئەو ناوچە ژێردەستانەدا "موستەعمەرە" ولاتانی نیمچە ژێردەستە و گرێدراو هەیە کە لە کاروباری هەمە جۆرەی سیاسی یان ئابووریدا هەر یەکە بە پێی گرێدراویی خۆی بە دەولەتە ئیمپریالیستییەکانەوە پابەندی دەولەتە ئیمپریالیستییەکانن.. (سیستمی موستەعمەرەی ئیمپریالیستی) هەموو ئەو ولاتە ژێردەستانە (موستەعمەرە)و نیمچە ژێردەستە و ناوچە گرێدراوانە دەگرێتەوە کە دەولەتە ئیمپریالیستییەکان دەستیان بەسەردا گرتوون و سوودیان لێ وەردەگرن.

ئەم سیستەمە لە قۆناغی دەست بەسەردا گرتنی سەرمایەداریدا پەیدابووە، لە سەرەتای سەدەی ئێستادا چەند ولاتێکی گەورەی ئیمپریالیستی بە هۆی هێزی لەشکرو لژێونەکانی دەرەوە، ولاتە ژێردەستە کراوەکانی جیهانیان لە نێوان خۆیاندا دابەشکردبوو، دوای ئەوەش چەند جارێك بۆ سەر لەنوێ دابەشکردنەوەی ولاتە ژێردەستە کراوەکان لە نێوان خۆیانا لێیان بووەتە مشتو مڕو زۆر جاریش شەڕ لە نێوان هەندێکیاندا هەلگیرساوە، لەم بارەیەوە وتراوە:

"سەرمایەداری بە هۆی هەندێك ولاتانی بە ناو پێشکەوتووەوە بووە بە سیستمێکی جیهانیی ستەم و زۆرداری و دەست بەسەرداگرتنی دارایی زۆربەی خەلکی جیهان".

★ئابوریی سیاسی - Economiepolitigue

ئابووریی سیاسی، بریتییە لە زانستی یاساکانی بەرهەمهێنان و دابەشکردنی بەروبوومی ماددی لە قۆناغە جۆربەجۆرەکانی گەشەکردنی کۆمەلگەی ئادەمیزاددا.

لە ڕۆژگاری کۆیلەییدا کە ئابووریی سیاسی وەکو زانستێکی عەمەلی خۆی نواند، ماهییەتی چینایەتی دەرکەوت و بەو جۆرە کە چینە دەسەلاتدارەکان کردیان بە ئایدۆلۆجیی خاوەن کۆیلەکان بۆ سوودوەرگرتن لە بەرهەمی کۆیلەکان، بەرەبەرە لەگەل گەشەکردنی کۆمەل و باری کۆمەلایەتی و ئابووریدا ئەهمییەتی زانستی ئابووری بەرەو پێشتر چوو.

ئابووریی سیاسیی کلاسیك، بۆرجوازی، لەگەل گەشەکردنی شێوەی بەرهەمهێنانی سەرمایەداریدا پەیدا دەبێت کە ئابووریزانەکانی وەکو (ئادام سمیپ)[1] و (دیڤید ریکاردۆ) چەندان هەنگاوی گرنگیان لە ڕێگەی زانینی یاساکانی بەرهەمهێنان و دابەشکردنی کۆمەلایەتییانەی بەروبوومی مادییەوە نا.. ئەم بیرو باوەڕە بنچینەکانی زانستی ئابووریی سەرمایەداریی دارشت، ئەم بیروباوەڕە ڕژێمی سەرمایەداریی بە شتێکی جاویدانی دادەنا، وە هەر قازانجی بۆرجوازییەکان بوو کە لە سەرەتای ڕۆژگاری گەشەکردنیدا بەربەرەکانێی فیودالیزمی دەکردو بەسەریدا سەردەکەوت، ئەم بیروباوەڕە لە کۆتایی سەدەی حەڤدەیەم و سەرەتای سەدەی هەژدەیەمی زاییندا لە بەریتانیا و فەڕەنسە دەورێکی بالای هەبوو.

ئابووریی سیاسیی شۆڕشگێڕانە:

لەگەل پەیدابوونی چینی پرۆلیتاریا، ئابووریی سیاسیی شۆڕشگێڕانە وەکو هێزێکی چینایەتیی سەربەخۆ سەریهەلدا، ڕابەرەکانی ڕاپەڕینی کرێکاران لە نیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدەیەمدا شێوەی بەرهەمهێنانی سەرمایەدارییان لە هەموو لایەنێکەوە خستە بەر لێدووان و لێکۆلینەوە و شیکردنەوەی زانستییانە، بە هۆی سوود وەرگرتن لە عونسورەکانی زانستی ئابووریی سیاسیی کلاسیکیی بۆرجوازی، ئابووریی سیاسیی پرۆلیتارییان وەکو زانستێکی تەواو دەرهێنا، کە ئێستاکەش بە بەشێکی گرنگی تیۆری هەمەلایەنیانەی شۆڕشگێڕانە دادەنرێت، ئابووریی سیاسیی شۆڕشگێڕانە لە مێژووی ئابووریی سیاسیدا پەیدابووە. ئەم ڕێبازە زانستییە هەموو مەسەلە بنچینەییەکانی ئابووریی ڕوونکردووەتەوە و بەردەوام ڕوونتریش دەبێتەوە.

ئەم ڕێبازە پەیوەندییەکانی نێوان خەلك و چینەکانی کۆمەل و پەیوەندییەکانی ئابووری و بەرهەمهێنانی ڕوونکردووەتەوە، پەیوەندییە بەرهەمهێنەرەکان بە گەورەترین هۆی بنچینەیی دادەنێ لە ناو پەیوەندییە کۆمەلایەتییەکاندا.

★ئالیگارشی - Oligarchie

زاراوەی ئالیگارشی لە زۆربەی زمانە ئەوروپاییەکاندا بەکار دەهێنرێ و بە مانا دەسەلاتداریی کۆمەلێکی دیاریکراو دەگرێتەوە، مەفهومی ئەم زاراوەیە دەسەلاتی سیاسی و ئابووریی چەند کۆمەلێك لە خاوەن سامانە بە دەسەلاتەکانە. شێوەیەکە لە شێوەکانی حکومەتیکردن لە ڕژێمە ئیستیثمارییەکاندا، ئەم جۆرە حکومەتانە لە سەردەمە جۆر بە جۆرە ئابووری و کۆمەلایەتییەکانی (کۆیلەداری و فیودالی و سەرمایەداری) دا هەبووە. ئەو کاتەبووە کە تاقمێك خاوەن سامان و بە دەسەلات هەموو هۆیەکانی بەرهەمهێنانیان گرتبووە ژێردەستی خۆیان و حوکمیان بەسەر کۆمەلانی خەلکدا کردووە. ئەمەیە ماناو مەفهومی گشتیی ئالیگارشی.. ئەم وشەیە لە زمانی یۆنانی (ئولیگارکیا) وەرگیراوە، کە لە سەردەمی کۆنی یۆناندا بە مانای حکومەتی تاقمێکی کەمیان وتووە، تاقمێك لە توێژەکانی سەرخانی کۆمەل و دەولەمەندە دەسەلاتدارەکان بووە.

1- A-Smith

ئالیگارشیی مالی:

ئـەم زاراوەیـەش زۆر جـار بەکاردەهێنرێت واتـە سـەربەخۆیی سیاسـیو ئـابووریی کۆمەڵـە سـەرمایەدارێکی گەورەی خاوەن پارە، چـەندان کۆمپانـیای ئینحیسـاریو سـنعەتیو بانقیان بـە دەسـتەوە بێت. چـاودێریی لقـە بنچـینەییەکانی ئـابووری بکـەن، بـەم واتایە ئالیگارشـیی مـالی لـە قۆناغی ئیمپریالیزمدا دەبێت، واتە لە قۆناغی باڵاترین پلەی گەشەکردنی سەرمایەداریدا، ئالیگارشیی مالی دیسان بـە دەسـەڵاتی ئـابووریو سیاسـیی سـەرمایەدارە گـەورەکان دەڵـێن لـە قۆنـاغی ئیمپریالـیزمدا، لـە کاتـێکدا کـە چـەند کۆمپانـیایەکی ئینحیسـاریی زۆر گـەورە دەسـت بەسـەر هەموو بەشە ئابوورییەکانی سەرمایەداریدا دەگرن. وە لە ئەنجامی تێکەڵکردنی سەرمایەداریی سنعەتو ئینحیساریو سەرمایەی بانقەکان "سەرمایەی مالی" پەیدا دەبێت.

نموونەیەکی ئالیگارشیی مالی:

لـە وڵاتـە یەکگـرتووەکانی ئەمـریکادا کۆمەڵـێك دەوڵەمەندو خاوەن کارخانەو پارەو دەزگای ئینحیساری وەکو مۆرگانو دوپنو روکفلەر دەسەڵاتیان بەسەر هەموو ئابووریو سیاسەتی وڵاتدا گرتووە.

لە ئەمریکادا ئەمانە بە (٦٠) شەست بنەماڵەی گەورە ناسراون، بەڵام لە واقع دا لە (٩) نۆ کۆمەڵ زیاتر نین.. ئەمانە هەموو شیرازە بنچینەییەکانی ئـابووریو سیاسـەتی نـاوخۆو دەرەوەو چـاپەمەنیو هۆیـەکانی راگـەیاندنو دەزگـا دەوڵەتیـیەکانو دانشـگاو دەزگـاو دامەزراوە هونەریو تەکنیکییەکانیان بە دەستەوەیە.

بـنەماڵەی مۆرگـان (١٢) دەزگاو دامەزراوەی گەورەی وەکو: بانقەکان، دەزگای سنعەتی، گواستنەوەو بارکردن، دەزگای سەربازی، لەگـەڵ سـامانێکی زیاتـر لـە پـەنجا ملـیارد دۆلاریـیان بـە دەسـتەوەیە. هـەروەها بنەماڵەی روکفلەر (٩) نۆ دەزگای گەورەی سنعەتیی نـەوتیو بـانقو سەرمایەی چل ملیارد دۆلاریی هەیە، بنەماڵەی دوپن پیشەسازیی کیمیاییو کارخانەی ئۆتۆمۆبیلسازیی هەیە. بنەماڵەی فـۆرد سنعەتی ئۆتۆمۆبیلیان هەیە، لە فەرەنسە ئەم ئالیگارشییە نزیکەی (٢٠٠) دووسەد بنەماڵەی ناسراون کە سەرمایەی ئینحیساریی بانقو سنعەتی فەرەنسەیان بە دەستەوەیە.

روتشـیار، ونـدل، شـنایدر، داسـو، مالـە.. ئەمانـە بەناوبانگترین بنەماڵەی ئالیگارشیی مالیی فەرەنسەن.. ئالیگارشیی مالی جگە لە دەسـت بەسـەرداگرتنی ئـابووریی وڵات سـوود لـە سـنعەتی کەرەسەی جەنگیی وەردەگریو دەست بەسەر دەزگا دەوڵەتییەکانی وەکو راگـەیاندنو فـێرکردندا دەگرێـت، تەنانـەت پـەل بـۆ سیاسـەتی نـاوخۆو دەرەوەی وڵاتانـیش دەکوتـێ.. لـە کـاتی دەسـەڵاتدارێتیی ئالیگارشـیی مالـیدا ئازادیـیە دیموکراتیـیەکانی بۆرجوازیش دەچەوسـێنەوە. دەسـەڵاتی دەوڵـەت دەکەوێـتە دەسـت توێژێکـی زۆر بـە دەسەڵاتەوە کە پێی دەڵێن پلۆتۆکراسی[1].

★ئیمپریالیزم - Imperialisme

باڵاتـرینو دوا قۆنـاغی سـەرمایەدارییە، ئـەم قۆناغـە لـە کۆتـایی سـەدەی نۆزدەیـەمو سـەرەتای سـەدەی ئێسـتادا "بیسـتەم" پـەیدابووە.. زانایـان لـە تـیۆری ئیمپریالیزمـیان کۆڵـیوەتەوەو روخسـاری تایبەتـیی ئیمپریالیزمـیان داوەتـە بـەر سەرنجو لەم خاڵانەی خوارەوەدا شییان کردووەتەوە:

١–کۆکـردنەوەو زۆربوونـی بەرهـەمو سـەرمایە بـوو بـەهۆی پـەیدابوونی دەزگـا ئینحیسـارییەکان "مۆنۆپۆلـەکان". دەزگـا ئینحیسارییەکان لە قۆناغی خۆیاندا رۆڵێکی گەورە لە ژیانی ئابووریدا دەگێرن.

٢–لێدانو تێکەڵکردنی سەرمایەی بانقەکانو سەرمایە سنعەتییەکان بوو بە هۆی پەیدابوونی سەرمایەی مالیو ئالیگارشیی مالی.

٣–خستنەکاری سەرمایە لە جێگەی خستنەکاری کەلوپەل، ئەهمیەتێکی تایبەتیی بۆ خۆی پەیداکرد.

٤–پـەیدابوونی یەکێتیـیەکانو کۆنسـێرنە ئینحیسـارییە سـەرمایەدارییەکان، ئـەم یەکێتیـیانە وەکـو کارتلـەکان، تراسـتەکان، کۆنسرسیومەکان.. جیهان لەڕووی ئابوورییەوە لە نێوان خۆیاندا دابەشدەکەن.

٥–کۆتـایی دابەشـکردنی ناوچـەو سـەرزەمینەکانی جیـهان لـە نـێوان گەورەتـرینو دەوڵەمەندتـرین دەوڵەتـە سەرمایەدارییە کانداو سەرەتای دابەشکردنەوەی سەر لەنوێی ناوچەکانی جیهان لەنێوانیاندا.

بنچینەی ئـابووریی خاسییەتی تایبەتی ئیمپریالیزم بریتییە لە دەسەڵاتدارێتیی دەزگا ئینحیسارییەکان.. دەزگا ئینحیسارییەکان هـەموو شـیرازەو لایەنە ئابووریو سیاسییەکانی گەورەترین وڵاتانی سەرمایەداری دەگرنە ژێر دەسەڵاتی خۆیانو بەربەرەکانێی ئازادانە لـە نـاو دەبـەن، دەسـەڵاتی دەزگا ئینحیسارییەکان لە ژیانی ئابووریدا لەگەڵ تواناو دەسەڵاتی رۆژانەیان لە زەمینەی سیاسیدا هاوتان، چونکە دەزگاکانی دەوڵەت دەکێشنە ژێر رکێفی خۆیانەوە.

لـەم قۆناغـەی سـەرمایەداریدا، دەزگـا ئینحیسـارییەکان وەکـو ئیمـپراتۆرە بە دەسەڵاتەکان دەبن لە هەموو کاروبارێکدا، دیسانەوە زاراوەی ئیمپریالیزم لە وشەی ئیمپریۆ[2]ی لاتینی وەرگیراوە کە بە مانا ئیمپراتۆر دەگرێتەوە.

بەکورتی ئیمپریالیزم دوا قۆناغی ژیانی سەرمایەدارییە، ئیمپریالیزم هێلانەی شۆڕشی سۆشیالیستانەیە، لەم قۆناغەدا، لەناو هەموو سیسـتمە جیهانییەکانی سەرمایەداریدا هەلومەرجی لەبار بۆ شۆڕشی کۆمەڵایەتیی پرۆلیتار دەرەخسێ.. ناکۆکیی نێوان کارو سەرمایە، ناکۆکـیی نـێوان دەوڵەتـە ئیمپریالیسـتییەکانو وڵاتـە ژێردەسـتەکانیانو ئـەو وڵاتانـەی پێـیانەوە گرێدراون، ناکۆکـیی نـێوان دەوڵەتە

١–Plutocratie

٢–Imperiu

ئیمپریالیستییەکان لەناو خۆیاندا تادێت توندوتیژ تر دەبێت.. پەیدابوونی ئەم ناکۆکییە سێ قۆڵییە دەبێتە هۆی پەیدابوونی سیستمی جیهانی سوشیالیستی.

★ئیمتیاز - Concession

ئیمتیاز لە ڕژێمی سەرمایەداریدا بریتییە لەوەی کە سەرمایەدارەکان، یان دەزگا ئینحیسارییەکان مافی ئەوەیان هەبێت بەپێی هەلومەرجی تایبەتی سوود لە هەندێك دەزگاو دامەزراوەکان، زەوییەکان، سامانی سروشتی، کانەکان، دەریاکانو هەموو کاروبارە ئابوورییەکانی تر وەربگرن. ئەم سامانانە ئەم دەزگاو دامەزراوو کاروبارە ئابوورییانە هینی دەوڵەت یان پارێزگا یان شارەوانییەکانن، کە بە هۆی ئیمتیازەوە سەرمایەدارانی ناوخۆو دەرەوە سوودیان لێ وەردەگرنو دەیانگرنە ژێر دەستی خۆیانەوە.. سەرمایەدارانو دەزگا ئینحیسارییە سەرمایەدارییەکان بۆ بە دەستهێنانی کەرەستەی خاوو دەستگرتن بەسەر ئابووریی وڵاتدا، بۆ بەرهەمهێنانی بێ بەزەییانەو چەوساندنەوەی کرێکارانی ناوخۆو دەست گرتنی بەسەر سیاسەتی وڵاتدا سوود لە ئیمتیاز وەر دەگرن، لە قۆناغی ئیمپریالیزمدا، وەرگرتنی ئیمتیاز لەو وڵاتانەی کە بە ئیمپریالیزمەوە گرێدراون بایەخێکی زۆری هەیە.

★ئانارشیزم - Anarshisme

ڕێبازێکی سیاسیی ئاژاوەچییانەیە کە لەگەڵ ئاواتو قازانجی چینی کرێکارو هەموو زەحمەتکێشاندا ناگونجێت. لە رووی چینایەتییەوە تابعێکی وردە بۆرجوازییانەی هەیە، لە باری سەرنجی سیاسیشەوە کۆنەپەرستانەیە، چونکە لە پێناوی گەشەکردنی کۆمەڵدا نییە.

ئەم زاراوەیە لە وشەی (ئانارخیا)ی یۆنانییەوە وەرگیراوە کە بە مانا نەبوونی رابەرو حکومەت دەگرێتەوە، ئانارشییەکان دەوڵەتی پرۆلیتارییان لە هەر هەلومەرجێکی کۆمەڵایەتیدا ناوێتو حزبو ڕێکخستنو ڕێبازی سیاسییانەو بەرنامەی کاری هەر حزبو ڕێکخراوێك بە پێویست نازانن.

لە راپەرینی شۆڕشگێڕانەدا ئەوانەی لایەنگریی ئانارشیزم دەکەن بەربەرەکانێی رابەری راپەرینەکەو ئایدۆلۆجیی کۆمەڵە راپەریوەکە دەکەن. ئەوانە بە بیانووی ئەوەی کە ئینسان ئازادە تەنیا کاری تاکە کەسییان بە لاوە پەسەندە، کاری جەماوەرانەو خەباتی چینایەتییانەو راپەرینی کۆمەڵایەتییانە بە هیچ دادەنێن..

ئانارشیزم، هەمیشە بەرپەرچی راپەرینی خەڵكو یەکێتیی نێوان کۆمەڵانی خەڵك دەداتەوە، هەوڵ دەدات چینی کرێکار لەسەر پەیامی مێژوویی خۆی بگێڕێتەوە دواوە، لە جیاتیی ڕێکخستنو یەکگرتن، دووبەرەکایەتیو ئاژاوە دەنێتەوە. ئانارشیزم وەکو ڕێبازێکی سیاسییانە ماوەی (١٠٠ تا ١٣٠) ساڵ لەمەوبەر[١] لە ئەوروپا پەیدابوو، کەسانی وەکو ماکس ئاشتیرنر[٢] و پرودونو باکونین[٣] رابەرییان دەکرد.

دانەرانی تیۆری سۆشیالیستی زانستی بۆ دروستکردنو دامەزراندنی ڕێکخراوی سیاسیی کرێکاران گەلێك لەگەڵ نوێنەرانی ئەم ڕێبازەدا کەوتنە مشتومڕەوەو گەلێك بەربەرەکانێیان کردن.. لەم ڕووەوە وتوویانە:

"ئانارشیستەکان، چینی کرێکار بۆ سەرمایەدارەکان دەستەمۆ دەکەن، جگە لە چەند وشەیەك لە بارەی بەرهەم وەرگرتنەوە هیچی تریان فێرناکەن، ئەویش بێ ئەوەی لە ڕیشەو هۆیەکانی بگەن، باوەڕیان بە خەباتی چینایەتیانە نییە".

★ئاندیڤدۆئالیزم - Indivdualisme

ئەم زاراوەیە، لە وشەی ئیندیڤیدۆ[١] وەرگیراوە کە لە زۆربەی زمانە ئەوروپاییەکاندا بە مانای تاك یان تاکە کەس هاتووە، بەو شێوەیە ڕێبازی ئاندیڤیدۆئالیزم بە ڕێبازی تاکە کەسی ناو دەبرێت کە ئەمەش لە خاسیەتەکانی ئایدۆلۆجی گیانی وردە بۆرجوازییە، وە لە هەموو ئەو ڕوحییەتانەی کە لە کۆمەڵدا موڵکدارێتیی تایبەتی پەسەند دەکەن خۆی دەنوێنێت..

بە کورتی مانای بایەخدان بە تاکە کەس دەگرێتەوە تاکو کۆمەڵ. دیسان مانای ڕەسەنییەتو ئەهمییەتی تاکە کەسە بەسەر زۆربەی کۆمەڵدا.. دروشمی ئاندیڤیدۆئالیزم بەم جۆرەیە:

یەکەم تاکە کەس ئینجا کۆمەڵ..

هەموو فەلسەفە هاوچەرخەکانی سەرمایەداری کە لە هەموو مەسەلە بنچینەییو فەلسەفیو کۆمەڵ شوناسییەکان کۆڵاونەتەوە، هەموویان لەسەر بنچینەی فەلسەفەی بە ڕەسەنییەت ناسینی تاکە کەس دامەزراون.

بە پێچەوانەی ئەمەشەوە "ڕەسەنییەتی کۆمەڵ" یان "ڕێبازی دەستەجەمعی" تیۆریو عەمەلییە کە بە پێی ئەو ڕێبازە ڕێزی قازانجی گشتی دەدات بەسەر قازانجی تاکە کەسدا ڕێبازی ڕەسەنییەتی کۆمەڵی سوشیالیستی لەسەر موڵکدارێتیی هەرەوەزیو هۆیەکانی بەرهەمهێنان دامەزراوە.. بە بێ ڕێبازێکی موڵکدارێتیی هەرەوەزیو کۆمەڵگەیەکی سۆشیالیستی هیچ هەلومەرجێکی واقعیی

١–واتە لە کاتی سەردەمی نووسینی ئەم کتێبەوە.

٢–M-Stirner

٣–Bakunin

١–Indivdu

بۆ پەروەردەکردنی هەموو لایەنەکانی کۆمەڵ لەگەڵ گیانی هەرەوەزیدا نایەتە دیو پەیوەندیی هاریکاری ناتوانێت جێگەی پەیوەندییەکانی ستەم بگرێتەوە.

★ئەنتەرناسیونال - Internationale

زاراوەی "ئەنتەرناسیونال" بە مانا "نێونەتەوەیی" یە، بەو رێکخراوە کرێکارییە جیهانییە وترا کە لە کۆتایی سەدەی رابردوودا تا ناوەراستی سەدەی ئێستا لە قۆناغە جۆر بەجۆرەکانی گەشەکردنی کۆمەڵدا دامەزرا.

بنچینەی یەکەمین کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی کرێکاران کە لە دوایدا بە ئەنتەرناسیۆنالی یەکەم ناوبرا لە ساڵی ١٨٦٤دا لەلایەن مامۆستایانی پرۆلیتارياوە دانرا. ماوەیەکی زۆر بوو هەوڵی دامەزراندنی رێکخراوێکی شۆرشگێرانەی چینی کرێکاران دەدرا، ئەنتەرناسیونال وەکو رێکخراوێکی نێونەتەوەیی پرۆلیتاریاو نموونەی سەرکەوتنی ئامۆژگارییەکان لەناو راپەرینی چینی کرێکاراندا لە سەدەی رابردوودا سەری هەڵدا. لە ئەنجامی گەشەکردنی سەرمایەداری لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەمداو راپەرینی چینی کرێکارانو هاتنە پێشەوەی سیستمی دیموکراتیك لە زۆربەی وڵاتە پێشکەوتووەکانا پێویستیی هاریکاریو یەکگرتنی چینی پرۆلیتاریا، رێکخراوی نێونەتەوەیی کرێکاران وەکو پێویستییەکی مێژوویی هاتە کایەوە.

ئەنتەرناسیونالی یەکەم لە (٢٨/مانگی ئەیلولی ساڵی ١٨٦٤) لە لەندەن دامەزرا. بەیاننامەی ئەو دامەزراندنە بوو بە بەرنامەی پرۆلیتاریای شۆرشگێر لە سەدەی نۆزدەیەمدا. لەو بەیاننامەیەدا ئەرکی لە ناوبردنی دەسەڵاتی سەرمایەداریو جێگیربوونی حکومەتی کرێکاران لە رێگای راپەرینی سیاسییەوە کەوتە ئەستۆی کرێکاران.

رێکخراوە کرێکارییەکانی ئەو رۆژگارە وەکو لقی ئەم رێکخراوە نێو نەتەوەییە لە وڵاتەکانی ترا پێکهاتن. لە ماوەی کەمتر لە دوو ساڵ نزیکەی ٢٥ بیستو پێنج رێکخراوی کرێکاری لە زۆربەی وڵاتەکانی ئەوروپاو کیشوەرەکانی ترا دامەزران. کتێبی سەرمایە "کاپیتاڵ" لە ساڵی ١٨٦٧دا لە بارەی رێکخراوە کرێکارییەکانەوەو گیانی شۆرشگێرانەو سەرکەوتنی سۆشیالیزمەوە دانرا. گرنگترین کۆنگرەکانی ئەنتەرناسیونالی یەکەم لە ساڵی ١٨٦٦ەوە هەر ساڵی جارێك وە هەر جارەی لە شارێك وەکو شارەکانی جنێف، لۆزان، بروکسەل، بازل.. بەستران.

ئەنتەرناسیونالی یەکەم لە دژی ئانارشیزم کە لە ئەسپانیاو ئیتالیا لایەنگریان هەبوو کەوتە چالاکی نواندن، مامۆستایانی ئەم رێبازە ماهییەتی دژی پرۆلیتاریو گێرە شێوێنیی ئانارشیزمیان ئاشکراکردو سەرکەوتنی سۆشیالیزمی زانستییان مسۆگەر کرد.

لە کاتی راپەرینی کۆمۆنی پاریسدا، ئەنتەرناسیونالی یەکەم گەلێك چالاکیی نواندو پشتگیریی لەو راپەرینە قارەمانانەی کرێکارانی پاریس کرد. لە دوای تێکشکاندنی کۆمۆنی پاریس گەلێك چالاکی لە دژی تیرۆری خوێناویی بۆرجوازیی فەرەنسە نواند، هەروەها لە دوای تێکشکاندنی کۆمۆنی پاریس لە هەموو وڵاتەکاندا چوون بە گژ ئەنتەرناسیونالی یەکەمدا. عونسورە راراو رووخاوەکان دوورە پەرێز وەستانو کەنارگیرییان کرد. بەرەبەرە چالاکیی ناوەندیی کرێکاری ئەنتەرناسیونالی یەکەم لە ئەوروپادا نەما. بەم جۆرە لە ساڵی ١٨٧٢ لە کۆنگرەی لاهای بریاردرا کە ناوەندی ئەنتەرناسیونالی یەکەم بگوێزرێتەوە بۆ نیویۆرك. چوار ساڵ دوای ئەوەش لە کۆنفرانسی (فیلادلفیا) دا ئەنتەرناسیونالی یەکەم بە رەسمی هەڵوەشایەوە.

ئەنتەرناسیونالی دووەم:

وەکو رێکخراوێکی نێونەتەوەیی رێکخراوە سۆشیالیستییەکان لە ساڵی ١٨٨٩ لە کۆنگرەیەکدا کە لە پاریس بەسترا دامەزرا، لەو رێکخراوەدا حزبە کرێکارییەکانی نزیکەی هەموو وڵاتە ئەوروپاییەکانو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو ئەرجەنتین بەشداربوون. ئەنتەرناسیونالی دووەم لە ماوەی شەش ساڵی سەرەتای دامەزراندنیدا گەلێك یارمەتیی بیروباوەری شۆرشگێرانەو پێشکەوتووانەی سۆشیالیستی زانستیو بەهێزکردنی حزبو رێکخراوە کرێکارییەکانی جیهانیدا. ئەو رێکخراوانە بەرەبەرە بوونە هێزێکی سیاسیی گرنگ لە زۆربەی وڵاتە ئەوروپاییەکان. پاش ماوەیەك رابەریکردنی ئەنتەرناسیونالی دووەم کەوتە دەست ئەپۆرتۆنیستەکان. ئەمانە بوونە هۆی ئەوە کە بیروباوەرو شێوازی بۆرجوازییانە لەناو راپەرینی کرێکاراندا بخولقێو بەهێزبێت، بەڵام لەناو ئەوانەدا هەندێك رێکخراوو گرۆی سیاسی خۆیان بە تیۆری شۆرشگێرانەوە بەستەوەو بە توندی کەوتنە بەربەرەکانێی رەوشتی خۆبەدەستەوە دەرانەو هەڵوێستی ریفۆرمیستانەی رابەرە ئەپۆرتۆنیستەکان.

ئەم بەربەرەکانێیە، بوو بە هۆی جیاکردنەوەی باڵێکی چەپی شۆرشگێر لەناو ریزەکانی ئەنتەرناسیۆنالی دووەمدا. زۆربەی رابەرەکانی ئەنتەرناسیۆنالی دووەم لە دوای هەڵگیرساندنی یەکەمین جەنگی جیهانی لە ساڵی ١٩١٤دا بە ئاشکرا بوونە پاشکۆی بۆرجوازی وڵاتەکانی خۆیان.. بە تەواوی لە شێوازی هاریکاریو پەیوەندیی پرۆلیتاریاو ئەنتەرناسیۆنالیزمی کرێکاران کشانەوە. لەو کاتەدا لە ناو ئەنتەرناسیۆنالی دووەمدا سێ رێباز پەیدا بوو، باڵێکی راست یان بڵێین سۆشیال شۆڤێنیستەکان، ئەویتریان باڵێکی مامناوەندی رەو، سێیەمیشیان ئەنتەرناسیۆنالیستەکان یان بڵێین باڵی چەپ.

لە ساڵی (١٩١٥) لە "تسیمیروالد" لە سویس یەکێتیی سۆشیالیستەکانی ئەنتەرناسیۆنالیست دامەزرا.

ئەنتەرناسیۆنالی سێیەم، لە رێکخراوە شۆرشگێرییەکان پێکهاتووە. لە ساڵی ١٩١٩ تا ساڵی ١٩٤٣ درێژەی بە چالاکیی خۆیدا، ئەنتەرناسیۆنالیستی سێیەم رێکخراوێکی شۆرشگێرانەی نێونەتەوەییو ناوەندی راپەرینی کرێکارانی جیهان بوو. یەکەمین کۆنگرەیان لە مانگی مارسی ساڵی ١٩١٩دا بەست کە نوێنەری رێکخراوە شۆرشگێرییەکانی (٣٠)سیی وڵاتی جیهانی تیا بەشداربوو. بۆ یەکەمجار

نوێنەری ڕێکخراوە شۆڕشگێڕییەکانی وڵاتانی ئاسیا بەشدارییان تیادا کرد. بەر لەوە کۆبوونەوەیەکی ڕاوێژکاری لە مانگی کانوونی دووەمی هەمان ساڵدا کرا کە نوێنەری هەشت ڕێکخراوی گەورە بەشداریی تیادا کرد، لەو کۆبوونەوەیەدا هەموو ڕێکخراوە شۆڕشگێڕیو سۆشیالیستییەکانی بۆ کۆنگرەی ئەنتەرناسیۆنالیستی بانگکرد. ڕاپەڕینی شۆڕشگێڕانە زۆر بە گورجی لە وڵاتەکانی ئاسیاو ئەوروپاو ئەمریکادا ڕیشەی داکوتاو زۆر شوێنو ناوچەی گرتەوە. هەروەها بە هۆی دەوری کاریگەرییەتیی ئەمەوە چەندان ڕێکخراوی شۆڕشگێڕانەی تر لە وڵاتە جۆربەجۆرەکانی تری جیهاندا دامەزران. کۆنگرەی دووەمیان لە ساڵی (١٩٢٠)دا بەسترا کە نوێنەری ٤١ چلویەك ڕێکخراو بەشداریی تیادا کردبوو، بڵاوبوونەوەی کتێبی "نەخۆشیی منداڵانەی چەپڕەویی.."، ڕۆڵێکی زۆر گەورەی لە بواری ڕێکخستنو گەڵاڵەکردنی ئەو کۆنگرەیەدا گێڕا.. لە کاتی حەوتەمین کۆنگرەدا کە بە تایبەتی بۆ بەربەرەکانێی فاشیزم لە جیهاندا ئاراستە کرابوو (٧٦) حەفتاوشەش ڕێکخراوی گەورە بەشداربوون، کە لە مانە (٢٢) ڕێکخراویان ئاشکراو (٥٤)یان بە نهێنی چالاکیی خۆیان دەنواند. لە پاش هەڵگیرساندنی دووەمین شەڕی جیهانی هەموو ڕێکخراوە شۆڕشگێڕییەکان چالاکیی گەورەیان دژی فاشیزم دەستپێکرد.

ئەمەبوو بە کورتی مێژووی دامەزراندنو چالاکیی ئەنتەرناسیۆنال.

ئەنتەرناسیۆنالیستی پرۆلیتاری - Internationalisme Proletarion

بریتییە لە سیاسەتو ئایدۆلۆجیی یەکگرتووی نێونەتەوەیی کرێکارانو هەموو زەحمەتکێشان. لە باری سەرنجی مێژووەوە بیری ئەنتەرناسیۆنالیزمی پرۆلیتاری یەکەمجار لە لایەن ڕابەرە گەورەکانی چینی کرێکارەوە زیاتر لە سەد ساڵ لەمەوبەرەوە[1] دارێژراوە. پایەی تیۆریی ئەوەبوو کە کرێکارانو زەحمەتکێشانی هەر وڵاتێك لە دژی بۆرجوازی، لە پێناوی داکۆکی لەسەر سەرچاوەکانی ژیانی زەحمەتکێشان، سەقامگیربوونی دیمکراتییەتو سۆشیالیزم، تێبکۆشن، لە هەمان کاتدا کرێکارانو زەحمەتکێشانی هەموو وڵاتانی جیهان سەرچاوەکانی ژیانیان یەك دەگرێتەوەو هەموویان دوژمنێکی هاوبەشی چینایەتییان هەیە کە ئەویش بۆرجوازیی سەرتاسەریی جیهانە.

ناوەرۆکو مەفهومی ئەنتەرناسیۆنالیزمی پرۆلیتاری لە ماوەی ئەم سەد ساڵەی دواییدا، لە ئەنجامی گەشەکردنی کۆمەڵگەی ئادەمیزادو ڕێڕەوی مێژوو زیاتر یەکانگیربووە، تاکو سەرەتای سەدەی ئێستا مەفهومی ئەنتەرناسیۆنالیزمی پرۆلیتاری بریتیبوو لە یەکگرتنی نێونەتەوەیی زەحمەتکێشانی هەموو وڵاتان لە پێناوی لەناوبردنی سەرمایەداریو حکومەتکردنی چینی کرێکار، دوای ئەوە شێوەو ناوەرۆکی ئەنتەرناسیۆنالیزمی پرۆلیتاری بەهێزترو فراوانتر بوو.

ئەنتەرناسیۆنالیزمی پرۆلیتاری بنچینەی پەیوەندییەکانی نێوان دەوڵەتە سۆشیالیستییەکانە.

★ئینقیلاب (شۆڕش)(★) - Revolution

شۆڕش گۆڕانێکی قووڵی بنەڕەتیو بونیاتنەرانەیە، سووڕانێکی گەورەو بنچینەییە لە ژیانی کۆمەڵگەدا.. شۆڕش لە زانستی کۆمەڵ شوناسیدا بریتییە لە لەناوبردنی ڕژێمێکی کۆمەڵایەتیی کۆنو ڕزیوو دانانی ڕژێمێکی کۆمەڵایەتیی تازەو پێشکەوتووانە لە جێگای.. واتە لەناوبردنی واقعێکی کۆنو پەك کەوتەو دانانی واقعێکی تازەو بە کەڵك لە جێگەی. بۆ نموونە: شۆڕشی گەورەی فەرەنسە کە نزیکەی دووسەد ساڵ لەمەوبەر[1] ڕوویدا شۆڕشێکی بۆرجوازییانە بوو، ڕژێمی فیۆداڵی ڕزیوو ڕوخساری سەڵتەنەتی بوربونەکانی لەناوبردو ڕژێمی سەرمایەداری –کە لەو سەردەمەدا ڕژێمێکی تازەو پێشکەوتووانە بوو– لە جێگەی دانرا. شۆڕشی مەشروطەی ئێران شۆڕشێکی بۆرجوازییانە بوو، ئەگەرچی بە نیوەو ناتەواوییانە مایەوەو سەرکەوتنی تەواوی بەدەست نەهێنا، بەڵام دەستێکی توندی لە سیستەمی سەڵتەنەتیو بنچینەیی خانەدانێتیو فیوداڵی ڕزیوو وەشاندو ڕێگەی لەبەردەم گەشەکردنی کۆمەڵو بەشداریی کۆمەڵانی خەڵکی لە بواری دیاریکردنی چارەنووسی وڵاتەکەیاندا فراوانکرد. شۆڕشی ئۆکتۆبەر شۆڕشێکی کۆمەڵایەتییانە بوو، چونکە ڕژێمی کۆنو ڕزیوی فیوداڵیو سەرمایەداریی لە بنەڕەتەوە هەڵتەکاندو کۆمەڵگەیەکی تازەی سۆشیالیستیی بونیات نا کە ڕووداوێکی گەورەبوو لە مێژووی ژیانی ئادەمیزاددا.

شۆڕش گرنگترین قۆناغی گەشەکردنی ژیانی کۆمەڵە، دووربینیی سیاسییانە شۆڕش بە کارێکی حەتمی ناو ئەو کۆمەڵگایانە دەزانێت کە لە چەند چینێك پێکهاتوون.. لە هەموو ئەو کۆمەڵگایانەدا کە چەندان چینی جیا جیاو خاوەن قازانجی جیاجیایان تێدایە گەشەکردنی ئابووریو کۆمەڵایەتی قۆناغ بە قۆناغ هەڵو مەرجی گۆڕینی بنەڕەتیو بونیات نەرانە دەڕەخسێنێ. لە ئەنجامدا دەبێتە هۆی گۆڕینی بونیات نەرانەی ڕژێمی کۆمەڵایەتی. لەم ڕووەوە وتراوە:

> *"هێزە بەرهەم هێنەرەکانی کۆمەڵ لە قۆناغێکی تایبەتیی گەشەکردنی خۆیاندا لەگەڵ پەیوەندییەکانی بەرهەم هێناندا و واتە لەگەڵ پەیوەندییەکانی موڵکدارێتیدا کە لەناو منداڵدانی ئەودا گەشەیان کردووە دەکەونە ناکۆکییەوە، پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنان دەبنە کۆسپو بەرهەڵست لە ڕێگای گەشەکردنی هێزە بەرهەمهێنەرەکاندا، وە لەو کاتەدایە کە قۆناغی شۆڕشی کۆمەڵایەتی دەستپێدەکات".*

١–لە سەردەمی نووسینی کتێبەکەوە..

*لێرەدا ئینقیلاب بە مانای شۆڕش هاتووە.

١–لە کاتی نووسینی کتێبەکەوە..

شۆڕش هەموو ئەو ناكۆكییانە چارەسەر دەكات كە باسكران، ئەو پەیوەندییە كۆنانەی بەرهەمهێنان لەناو دەبات، پەیوەندیی تازە سەقامگیردەكاتو دەبێتە هۆی خۆشكردنی زەمینەی بە پەلە گەشەكردنی هێزە بەرهەمهێنەرەكان.. ئەمەیە پایەی ئابووریو واقیعی شۆڕش.

شۆڕش چینێكی فەرمانڕەوا لەناو دەباتو چینێكی تر كە لە بواری پەیوەندیی بەرهەمهێناندا پێشكەوتووانە ترن لە جێگای دەسەلات دایدەنێت. دەتوانین بڵێین كە شۆڕش دەوڵەتێكی تازەو پێشكەوتووتر لە جێگای دەوڵەتێكی كۆنو دواكەوتوو دادەنێت.

مەسەلە بنچینەییەكانی هەر شۆڕشێك بریتییە لە دەسەلاتی سیاسیی دەوڵەت گرتنە دەست. وەرگرتنی دەسەلات لە دەست چینێكی دەسەلاتداری دواكەوتووانەو سپاردنی بە دەست چینێك یان چەند چینێكی پێشڕەوو پێشكەوتوو.. ئەمە ناوەڕۆكی بنچینەیی هەر شۆڕشێكە.. شۆڕش بەرزترین شێوەی ڕاپەڕینی چینایەتییە، چینە پێشكەوتووەكان لە ڕێگای شۆڕشو كەمكردنەوەی دەسەلاتی چینی فەرمانڕەوای كۆنەپەرستەوە ڕێگەی گەشەكردنی كۆمەڵ دەكەنەوە.

شۆڕشی كۆمەلایەتی قووڵترین گۆڕین لە بواری سیاسیو ئابووریو ئایدۆلۆجیی كۆمەڵدا پێك دەهێنێت. لە بنەڕەتەوە ڕوخساری كۆمەڵ دەگۆڕێت. ئاشكرایە هەندێك گۆڕان یان كرداری چارەسەرییانە "ریفۆرمیستی" یان پێشكەوتووانە لە چوارچێوەی ڕژێمێكی كۆمەلایەتیی دیاردا، یان لەناو دەسەلاتی سیاسیی دەوڵەتێكدا یان چینی فەرمانڕەوا، ئەمە نابێتە شۆڕش. ئەگەر چی دەزگاكانی پروپاگەندەو ڕاگەیاندن هەرچەند بە شانو باڵیدا هەڵبخوێنن.

لەو ڕوونكردنەوانەی سەرەوەدا ئاشكرایە كە بە پێی قۆناغی گەشەكردنی ئابووریو كۆمەلایەتیو ڕاپەڕینی چینەكان دەتوانین چەند جۆر شۆڕشی كۆمەلایەتی دەستنیشان بكەین، وەكو: شۆڕشی بۆرجوازی، شۆڕشی بۆرجوازی–دیموكراتی، شۆڕشی سۆشیالیستیو چەندانی تر.. پێویستە ئەوە بزانن كە هەر شۆڕشێك چ جۆرە گیروگرفتو ناكۆكییەك لەناو كۆمەڵدا چارەسەر دەكات. چ ئەركێكی كۆمەلایەتی دەگرێتە ئەستۆی خۆی، دەسەلات لە دەست چ چینێك وەردەگرێتو دەیداتە دەست چ چینێكی تر، وەیان شۆڕش بە چ چینێك دەسپێردرێت. بەم پێیە دەتوانین جۆری ئەو شۆڕشە كۆمەلایەتییە دیاری بكەین. بۆ نموونە: شۆڕشی ئۆكتۆبەر شۆڕشێكی سۆشیالیستیانە بوو، شۆڕشی فەرەنسەو شۆڕشی مەشروطیەت لە ئێراندا ئەمانە شۆڕشی بۆرجوازییانە بوون.

ئەوەش ڕوون بكەینەوە كە دەسەلاتی دەوڵەت سەندنەوە لە چینێكو بدرێتە دەست چینێكی تر ئەمە مانای شۆڕش نییە، چونكە بەو جۆرەی كە وتمان مەفهوومی شۆڕش ئەوەیە ئەو چینەی كە دەسەلات دەگرێتە دەست لە چینەكەی پێشوو پێشكەوتووانە تر بێت، بە جۆرێك كە ڕێگەی گەشەكردنی كۆمەڵ فراوان بكات. ئەگەرنا ئەگەر چینێكی دوڕاوو كۆنەپەرست بتوانێت چینێكی پێشكەوتوو لاببات یان ژێردەستە بكاتو دەسەلات بگرێتە دەست خۆی ئەوا ئەم كارە كارێكی ناشۆڕشگێڕانەیەو لە هەمان كاتدا دژی شۆڕشە.. شۆڕش بە بەشداریی كۆمەلانی خەڵك بە ئەنجام دەگات. هیچ ڕوخسارێكی لە كودەتاو گۆڕینی وەزعی دەربار ناچێت. هەر شۆڕشێك پێویستیی بە زەمینەی شۆڕشو هەلومەرجی شۆڕش هەیە وەكو باری شۆڕشگێڕانەو بوونی ڕێكخراوێكی شۆڕشگێڕانە.

شۆڕشی فەرهەنگی(١) - Revolutionculturelle

شۆڕشی فەرهەنگی بەشێكە لە شۆڕشی سۆشیالیستی، مەفهوومی ڕاپەڕینی خەڵكو هێنانەدیی فەرهەنگێكی تازەیە، واتە فەرهەنگی سۆشیالیستیو هەست پێكردنو هەزمكردنی ئەم ئایدۆلۆجیو فەرهەنگە سۆشیالیستییەیە لە لایەن كۆمەلانی زەحمەتكێشەوە.

لە كاتی شۆڕشی سۆشیالیستیانەدا دەسەلاتی زەحمەتكێشان سەقامگیر دەبێت، هەموو بەرهەمە سۆشیالیستییەكانو پەیوەندییە بەرهەمهێنەرەكان بە تەواوی تازە دەبنو دەوڵەتی سۆشیالیستی دادەمەزرێ. ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوە كە شۆڕشی فەرهەنگی سەربگرێ. فەرهەنگی تازەو سۆشیالیستی بە تەواوی سەقامگیر دەبن.. شۆڕشی فەرهەنگی لەم قۆناغەدا گۆڕینێكی بونیاتنەرانە بە سەر باری فەرهەنگیی كۆمەلانی خەڵكدا دێنێت. ئەم گۆڕینەش لەسەر پایەی توانای تازەی ئابووریو كۆمەلایەتیو هەلومەرجی تازەی ماددیو سیاسی دەبێت.

شۆڕشی فەرهەنگی چەندان لایەنی هەیە وەكو: كاركردنی پێشكەوتووانەو بێ وێنە لە بواری فێركردنو پەروەردەكردندا، لەناوبردنی نەخوێندەواری، سەپاندنی خوێندنی پلەی سەرەتایی بەسەر هەموو خەڵكدا، پەروەردەكردنی سیاسییانەی خەڵك، بەرزكردنەوەی ئاستی هۆشیاریی سیاسیی خەڵك، پەروەردەكردنی گیانی نوێخوازی، پێگەیاندنی ڕۆشنبیری تازە، لەناوبردنی حاڵەتی دواكەوتنی فەرهەنگی، زیندووكردنەوەی كەلەپووری هونەریو ئەدەبی پێشینانو.. هەروەكو چۆن لە وڵاتە پێشكەوتووەكاندا بایەخی پێدەدرێت.

شۆڕشی سۆشیالیستی:

شۆڕشی سەركەوتووی پرۆلیتارییە كە گۆڕانێكی بنچینەیی بونیاتنەرانە لە مێژووی كۆمەڵگای ئادەمیزاددا بەدی دەهێنێت. گەورەترین تۆماری جیهانی كۆنی سەرمایەداری دەدڕێو جیهانی نوێی سۆشیالیستی بونیات دەنێت، بۆ نموونە وەكو: شۆڕشی ئۆكتۆبەر، بۆ یەكەمین جار لە مێژوودا دەسەلاتی چەوسێنەرەكانی لەبن هێناو لەناویبردن، كۆمەڵگایەكی تازەی بێ ستەمی چینایەتیی

١–فەرهەنگ لێرەدا بە مانای كولتورە نەك (قاموس)..

هێنایه کایەوه ، لە ئەنجامی شۆڕشی کۆمەڵایەتیدایه کە ڕژێمی کۆنەو دژی خەڵك جێگەی خۆی بۆ ڕژێمێکی تازەی دەست نیشاندەی خەڵك چۆڵدەکات. شێوەیەکی تازەی بەرهەمهێنان جێگەی شێوە کۆنەکانی بەرهەمهێنان دەگرێتەوە.

شۆڕشەکانی تاکو سەدەی ڕابوردوو ئەگەرچی ڕۆڵێکی دیاریان لە گەشەکردنی کۆمەڵدا دەگێڕاو پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنان لە چاو ڕابوردوو پێشکەوتووانەتر دەبوو، بەڵام لە هەریەك لەم حاڵەتانەدا سیستەمی کۆمەڵایەتی لەسەر بنچینەی بەهرە لە یەکتر وەرگرتن دامەزرابوو، بۆنموونە: فیوالیزم جێگەی کۆیلەیەتیی گرتەوە، سەرمایەداریش جێکەی فیودالیزمی گرتەوە، بەڵام لە هەمان کاتدا بنچینەکانی بەرهەمهێنان هەروەکو خۆیان دەمانەوەو بەهرە وەرگرتنو ستەمی چینایەتی لە هیچ سەردەمێکیاندا ڕیشەکێش نەدەکران.. تەنیا سپاردنی کۆمەڵ بە سیستەمی سۆشیالیستی بوو کە دەیتوانی پێگەیشتووترین هەلومەرج بۆ گەشەکردنو مانەوەی هێزە بەرهەمهێنەرەکان بڕەخسێنێت، بەهرە وەرگرتنی کەسێك لە کەسێکی تر لەناوبەرێت.. زەمینەیەکی بێ سنوور بۆ سەربەستیی مرۆڤ، فەرهەنگو زانستیو هونەر بهێنێتە کایەوە. ئەمە قۆناغێکی ماهیەت تازەو لەڕووی چۆنایەتیشەوە لە مێژوودا بێ وێنەیە. شۆڕشی سۆشیالیستی چەسپێنەری سەرەتای ئەم قۆناغەیە.

شۆڕشی سۆشیالیستی ئەهمیەتێکی گەورەی جیهانی–مێژوویی هەیە، ئەم شۆڕشە بنچینەکانی سەرمایەداریی دنیا دەهێنێتە لەرزین بەشێکی ئەو جیهانەی کە لە ژێر دەسەڵاتی ئیمپریالیزمدا دەچەوسێتەوە ڕزگاری دەبێت.. هەوڵو تەقەللای سیستەمی موستەعمەراتی ئیمپریالیزم ئیفلیج دەکاتو شەپۆلی ڕاپەڕینی کرێکارانو ڕاپەڕینی ئازادیخوازانەی گەلان دەبنە هۆی بونیاتنانی سیستەمی تازەی سۆشیالیستی.

★ئانکیزیسیۆن - Inquistion

ئەم وشەیە بە مانا پشکنینی بیروباوەڕ دەگرێتەوە، بە دادگا تایبەتییەکانی کلێسای کاثولیکەکان وتراوە کە بە فەرمانی پاپ دەجووڵانەوەو ئامانجیان سەرکوتکردنی هەموو ئەو کەسانە بووە کە سەرپێچییان لە فەرمانەکانی پاپ دەکرد.. لەو دادگایانەدا هەر ئازادیخواز، یان پێشکەوتنخوازێکیان بە بیانووی بێ دینو لادەر لە ڕێگەی ئایین سزا دەدا، دەیانخستە زیندانەوە، ئازاریان دەدان، دەیانکوشتن، بە زیندوویی دەیانسووتاندن، ئەم دادگا پڕ لە ستەمکارییانە لە سەدەی سیازدەیەمی زایینیدا دامەزران. بە درێژایی ماوەی سەدەکانی ناوەڕاست بوو بوونە چەکی دەستی کلێسا کاثولیکەکانو ڕژێمی فیودالی.. لەو سەدانەدا چەندان زاناو دانشمەندو ئەدیبو ڕۆشنبیرو نووسەرو پزیشكو هونەرمەندو پیاوی دەرکەوتووو ئازادیخوازو زۆرلێکراوو چەندان کۆمەڵ خەڵکی سادە –کە کلێسا ڕقی لێیان دەبووەوە– بوونە قوربانیی ئانکیزیسیۆن. هەموو دادگاکان خەڵکیان بە بیانووی بێباوەڕی دەکوشت، گوایە باوەڕیان بە کلێسا نییە، ئەو دادگایانە دڕندانەترین شێوەی ئازاردانی خەڵکیان بەکار دەهێنا کە تا ئێستا ناوو ناوبانگی ماوە.

هەروەها ئانکیزیسیۆن وەکو ئالەتێك وابوو بە دەست ستەمکارانو فەرمانڕەوایانی کلێساوە بۆ کۆکردنەوەی دەرامەتی تایبەتیی خۆیان. زۆربەی ئەو کەسانەی کە دەیانکوشتن دەستیشیان بەسەرماڵو سامانەکانیاندا دەگرتنو تاڵانیان دەکردن.

★ئومانیسم - Humanisme

سیستەمێکی بیروباوەڕییە کە لە ڕووکاری تایبەتی یان خۆشەویستیو مرۆڤ دۆستیو پەیوەندیی دۆستانەو بەختیاری ڕێزگرتنی تیا دەردەکەوێت.. لە باری سەرنجی مێژووییەوە سیستەمێکی فیکریی بەو جۆرە لە سەدەکانی (١٤و١٦)ی زایینیدا وەکو ڕاپەڕینێکی کۆمەڵایەتیو ئەدەبی دەرکەوت کە لە کرداردا دژی ئایدۆلۆجیی فیودالیو توێژە مەزهەبییەکان بوون. ئەم سیستەمە لەو کاتەدا لە لایەن کۆمەڵێك ڕۆشنبیرەوە پەیڕەویی دەکرا کە لە پێناوی لەناوبردنی سیستەمی فیودالیدا هەوڵی سەرکەوتنی ڕاپەڕینی بۆرجوازییانەیان دەدا. ڕۆشنبیرانو ماتەریالیستەکانی فەرەنسە لە سەدەی هەژدەیەمدا دەرکەوتووترین نموونەی شێوازی فیکری ئۆمانیستییان خستە ڕوو. ئەوانە بوون کە دروشمی "ئازادی، یەکسانی، برایەتی" یان بەرزکردبووەوە، بەڵام ئەم دروشمە هاوکاتی گۆڕانی سەرمایەداری بوو لەناو چوارچێوەی قازانجی بۆرجوازیدا خۆی گرت. تا ئەو کاتەی داوای ئازادیو خەڵك نەچەوساندنەوەیان کرد، ئەوەبوو فاشیزمو میلیتاریزم لەناویان بردن.

مەفهوومی ئومانیزم لەلایەن بەخەیاڵ سۆشیالیستەکانی وەکو: سان سیمون، فورییە، ئوین.. تەنیا ناوەرۆکێکی کۆمەڵایەتیی تازەی هەبوو، بەڵام لە واقیعدا بریتییە لە مرۆڤ دۆستیی واقیعی. ئامانجی ئومانیزم سۆشیالیستیو ئازادیی تەواوی زەحمەتکێشانە.

★ئایدیۆلۆجی - Ideologie

ئایدیۆلۆجی بریتییە لە سیستەمی تیۆریو بیرکردنەوەی سیاسی، ماف، هونەری، مەزهەبی، فەلسەفی.. تیۆری لە زەمینەی ڕەوشتدا. ئایدیۆلۆجی بەشێکە لە سەرخانی فیکریی کۆمەڵو خاسییەتی چینایەتییانەی هەیە، لەبەر ئەمە پەیوەندییە ئابوورییەکانی ژێرخانی کۆمەڵ نیشان دەدات.

لە کۆمەڵگەیەکی چینایەتیدا ڕاپەڕینی چینایەتی جەنگی ئایدیۆلۆجییە.. قازانجی چینە کۆنەپەرستەکان لە کاتی سەرەمەرگدا هەوڵدەدەن کە واقیعییەت لەناو بچێو ڕاستی بکرێت بەژێر پێوە.. لەبەر ئەوە ئایدیۆلۆجیی ئەو چینە کۆنەپەرستانە ڕاست نینو ڕاستی دەرنابڕنو شتێکی زانستیانە نین، بەپێچەوانەی قازانجی چینە پێشکەوتووە شۆڕشگێڕەکانەوە کە ئایدیۆلۆجییان واقیع دەردەبڕێت.

لـەم دوايـيەدا[1] فەيلەسـووفەكانى بۆرجوازى كەوتوونەتە پروپاگەندە كردن كە گوايا ئايديۆلۆجى پێويست ناكات تێكەڵ بە زانستو واقـيع بكرێـت.. ئەوانـە ئـايديۆلۆجى بـە كـارێكى دەروونـى دەزانـن، وەهـا داوادەكـەن كـە دەبێـت فەلسـەفەو زانـين لـە هـەر جـۆرە ئايديۆلۆجييەك دووربـن.. ئەمـەش تەنـيا ئـەوە دەگرێتەوە كە دەيانەوێت زانستو فەلسەفە لە ڕاپەڕينى چينايەتىو واقعييەتى كۆمەڵ جيابكرێتەوە. مەبەسـتى سـەرەكيى ئـەم داخوازييەشـيان تەنـيا ئەوەيـە ئـايديۆلۆجى شۆڕشـگێڕانە كـە تەنـيا ئـايديۆلۆجى واقـيعىو زانستيانەيە لە واقيع دوور بخرێتەوە.

گەشـەكردنى ئـايديۆلۆجى هەرچەندە بەستراوە بە پەيوەندييەكانى ئابوورييەوە، بەڵام لە هەمان كاتدا تاڕاددەيەك سەربەخۆيى هەر هەيـە. جـۆرى ئـەم سـەربەخۆييە بـە "تايبەت" دەبيـنن كـە ناتوانرێـت نـاوەڕۆكى ئـايديۆلۆجى بـە بێ هۆو ڕاستەوخۆ تێكەڵ بە بارى ئـابوورى بكرێـت.. جگـە لـەوە گەشـەكردنى هۆيـەكانى ئـابوورىو ئـايديۆلۆجى هاوشـانى يـەك نـين. سـەربەخۆيى ئـايديۆلۆجى بـەهۆى كاريگەرێتيى گەشەكردنى ئايديۆلۆجىو، پێشكەوتنى سيستمى تيۆرىو بيركردنەوە –كە ئەمانە هيچ ماهييەتێكى ئابووريان تيا نييە– سەردەگرێت. هەروەها بە زۆرى چەند ئايديۆلۆجييەكى جيا جيا كار دەكەنە سەر گەشەكردنو سەربەخۆيى يەكتر.

★ئانتى سميتيزم - Anti-Smeitisem

لـە زمانـە ئەوروپاييەكاندا بە ماناى "دژى سامى" هاتووە، بەڵام بە شێوەى تايبەتى بە ماناى "دژى جوولەكە" لێك دەدرێتەوە. لە ئـەورووپاى سـەدەى بيسـتەمدا دوژمنايەتـيكردنى جوولەكـە كـە لەسـەر شـێوازێكى ئاينيـيانە بـوو گـۆڕدرا بە دوژمنايەتييەكى ڕەگەزى، ئەڵمانـيا بـوو بـە مەڵـبەندى توندوتـيژيى ئـەم دوژمنايەتـيـيە، كـە دوژمنايەتـيى جوولەكەكان بكات بە شێوەى ڕەگەزايەتى.. لە نيوەى دووەمى سەدەى نۆزدەيەمدا لەگەڵ پەيدابوونى چەندان تيۆريدا لايەنگرانى ئەم بيروباوەڕە گەلێك هەوڵيان دا پايەى زانستييانە بۆ ئەم تيۆرييە دابنێن.

بـەڵام گەورەتـرين هـۆى پەيدابوونى ئەم تيۆرييە لە ڕاستيدا گەشەكردنى بارى ئابووريى جوولەكەكان بوو كە لە كاروبارى بازرگانىو پيشـەييدا گەلـێك باڵادەسـتو پێشـكەوتوو بـوون. هۆيـەكى تـريش ئـەو گـێژاوە ئـابوورىو كۆمەڵايەتـيـيەى ئـەڵمان بـوو كـە لـە دواى تێكشـكاندنى يەكـەمين شـەڕى جـيهانى ڕوويـدا تـيايدا كـە هيـتلەرو هاوكارەكانى ئەمەيان بەهۆى بوونى ڕەگەزى جوولەكە دەزانى.. لە ئەڵمانياى نازيدا هيتلەر چەند ياسايەكى دانا كەبوو بە هۆى دوورخستنەوەى ئەنيشتاينو فرۆيدو چەندان زاناى گەورەى تر لەوڵاتدا.

بەرهـەمو شـوێنەوارى مۆسيقازانەكانى وەكو مندلسنو ئافنباخ بە تەواوى قەدەغەكران. جوولەكەكان لە هەموو مافێكى شارستانىو ئيشـكردنى بازرگـانىو پيشـەيى بێبەش كرانو دەستە بەدەستە دەياننناردن بۆ ناو ئۆردوگا زۆرە ملێكانو زياتر لە پێنج مليۆن كەسيان لێ لەناوچوو.

لـە سـەدەى نۆزدەيـەمو نـيوەى يەكـەمى سـەدەى بيسـتەم ئەورووپاى ڕۆژهەڵات بوو بە مەڵبەندى بڵاوبوونەوەى پروپاگەندەى دژى جوولەكـە.. وە هـەر لەو كاتو سەردەمو شوێنەدا بوو بزووتنەوەى زايۆنيزم دەستيپێكرد لەو وڵاتانەدا، لەگەڵ ئەوەدا لە ساڵى (١٩٥٤) بـە دواوە ياسـاى بنچـينەيى ڕێـزى هـەموو نـەژادو ڕەگـەزو نەتەوەو ئاينەكان وەكو يەك دەگرێ، كەچى لە هەمان كاتدا –تاڕاددەيەك– شوێنەوارى دژى جوولەكە بەدى دەكرێتو ڕۆژنامەو ڕاديۆى هەندێك لە دەوڵەتانى ئەوروپا[1] جاروبار پەلاماريان دەبەنە سەر.

★بايكۆت - Boycottage

دەتوانـين ئـەم زاراوەيـە بـە ماناى "بێبەشكردن" لێك بدەينەوە، مەبەست لەم بێبەشكردنەش شێوازێكى بەربەرەكانێى سياسييانە يـان ئابووريـيانەيە كە بريتييە لە دابڕينى پەيوەنديى لەگەڵ كەسێكدا، يان ڕێكخراوێك، يان دەوڵەتێك.. بۆ نموونە: ئەگەر وتمان "خەڵك كەلوپـەلى دەرەوەيـان بـايكۆت كـردووە" مانـاى ئەوەيـە كە خەڵك كەلوپەلى دەرەوە ناكڕنو لێى دوور دەكەونەوە. يان نموونەيەكى تر بڵـێين: بـا دەوڵـەتى ئەفـريقاى خـواروو بايكۆت بكەين.. واتە با پەيوەندى لەگەڵ دەوڵەتى ئەفريقاى خوارووا ببڕين.. يان نموونەيەكى تـر: لـە گەرەكـێكدا خـەڵك هەسـت بەوە دەكەن كابرايەك خراپە، دەڵێن با ئەو كابرايە بايكۆت بكەين، واتە هيچ جۆرە قسەو ڕازو نيازو مامەڵەو پەيوەندييەكى لە گەڵدا نەكرێت.

ئـەوەش بڵێين كە بايكۆت كردن دوو ڕواڵەتى هەيە: پێشكەوتووانەو كۆنەپەرستانە.. وە دەبێ ئەوەش بزانين كە ئەم بايكۆت كردنە لەگەڵ كێدا دەكرێت وە بۆ چ مەبەستێك دەكرێت؟ تاكو بزانين ئايا ڕوواڵەتە پێشكەوتووانەكەيە يان كۆنەپەرستانەكە.

ئـەو نموونانـەى هێـنامانەوە بـۆ نموونـەى بـايكۆتى پێشـكەوتووانەيە، بـەڵام دەوڵەتـە ئيمپرياليستييەكانيش وەيان كاربەدەستانى دەزگاو دامەزراوە سەرمايەدارييەكان ئەمكارە لە دژى دەوڵەتە سۆشياليستييەكانو كۆمەڵانى خەڵكى زەحمەتكێش بەكاردەهێنن.

ئـەم وشـەيە لـە ئەسڵدا نـاوى ئەفسـەرێك بووە لە كاتى ناكۆكيى نێوان بەريتانياو ئێرلەندە كە لەسەر سەربەخۆيى ئێرلەندە ناكۆك بـوون، ئەو ئەفسەرە ناوى بايكۆت بوو تەگبيرى بۆ ئێرلەندييەكان كرد كە هيچ جۆرە كەلوپەلێكى بەريتانيا نەكڕنو پەيوەنديى مامەڵەو مامەڵەكاريى لەگەڵدا ببڕن. ئيتر بە ناوى ئەو ئەفسەرەوە ئەمكارە ناونرا بايكۆت..

★بلانكيسم – Blankisme

١–سەرەتاى سەدەى بيستەمو كۆتايى سەدەى نۆزدەيەم دەگرێتەوە.

١–بە تايبەتى ڕۆمانياو پۆڵەندە..

ناوی جۆره ڕاپەڕینێکی پێشکەوتووانەیە کە لە سەدەی نۆزدەیەمدا لە فەرەنسە ڕوویدا ئەم زاراوەیە پەیوەندیی بە ناوو چالاکیی "ئۆگوست بلانگی"ی شۆڕشگێڕی بەناوبانگەوەیە. ناوبراو لەو باوەڕەدا بووە کە دەتوانێت بە ڕاپەڕینی کۆمەڵە شۆڕشگێڕێکی بچووك دەسەڵاتی سەرمایەداری لەناو ببات، بێ ئەوەی کۆمەڵانی خەڵك پشتگیریی لێبکەن، وە هەر بە هۆی ئەو کۆمەڵە بچووکەوە دەتوانێت بگاتە سۆشیالیزم.

ئێستا مەفهوومی بلانکیزم بریتییە لە تاکتیكو پیلانی کۆمەڵێکی بچووك کە پشت بە کۆمەڵانی خەڵك نەبەستێت، بلانکیستەکان باوەڕیان بە جەماوەرو یەکگرتنی ڕێکخراوەکان نییە.. ئەمانە بە لایانەوە کەم بایەخن.

ئەمە مەفهوومی گشتیی ئەمڕۆی بلانکیزمە.. پێویستە ئەوەش ڕوون بکەینەوە کە "لوئی ئۆگوست بلانگی"١٨٠٥-١٨٨١" یەکێك بووە لە شۆڕشگێڕە دەرکەوتووەکانی فەرەنسە، کە چالاکیو خۆ فیداکاریی ئەو لە مێژووی ڕاپەڕینی کرێکارانی فەرەنسەو جیهاندا ئاشکرایە.. ئەو زیاتر لە شەست ساڵ تەمەنی خۆی سەرۆکایەتیی ئەم جۆرە ڕێکخراوو کۆمەڵە نهێنییانەی کردووە. دوو جار خۆی بۆ کودەتا ئامادەکردووە، دوو جار حوکمی مردنی دراوە، هەردوو جارەکە حوکمەکەیان بۆ کردووە بە زیندانیی هەمیشەیی، زیاتر لە چل ساڵ حەپس بووە، لە ساڵی ١٨٧١ کاتی یەکەمین ڕاپەڕینی کرێکارانی فەرەنسە -کۆمۆنی پاریس- هەرچەند دوور بوو لە ڕاپەڕینەکەوە، بەڵام کرا بە ئەندامی کۆمۆنو ڕێزی لێگیرا.

دوو ساڵ بەر لەوەی بمرێت بێ ئەوەی خۆی لە ئارادا بێت بۆ ئەندامی ئەنجومەن هەڵبژێردرا. بەو هۆیەوە لە زیندان بەرەڵڵا کرا. بەکارهێنانی شێوەی شۆڕشگێڕییەکەی لە پێناوی گۆڕینی کۆمەڵدا ڕەت دەکردەوە، ئەمڕۆش بەو چەپڕەوانەی کە بایەخ بە پێگەیشتنی ڕادەی کۆمەڵ بۆ شۆڕش، بوونی هەلومەرجی لەبارو پێویستیی ڕاپەڕینو داخوازیی سیاسیو تاکتیكو ستراتیج نادەن، دەتوانین ناوی تازە بلانکیزم "نیو بلانکیزم" یان لێ بنێین.

★بۆرجوازی - Bourgeoisie

لە فۆرماسیۆنی کۆمەڵایەتی-ئابووریی سەرمایەداریداو چینی بنچینەیی: پرۆلیتاریاو بۆرجوازی هەیە.. بۆرجوازی بریتییە لە چینی سەرمایەداران، واتە ئەو کەسانەی کە هۆیە سەرەکیو بنچینەییەکانی بەرهەمهێنانیان وەکو: کارخانەو فابریقەو بانقو هۆیەکانی گواستنەوەو دابەشکردنو.. بە دەستەوەیەو سوود لەکاری خەڵكو ڕەنجی کرێکاران وەردەگرن.

لە ڕووی باری زمانەوانییەوە ئەم زاراوەیە لە وشەی "بۆرگ" کە بە مانا "شار" دەگرێتەوە وەرگیراوە. کە بە دانیشتووانی شارەکانیان دەوت "بۆرجووا"

لەبەر باری سەرنجی مێژووییشەوە بۆرجوازی لە منداڵدانی کۆمەڵگای فیوداڵیدا دەخەملێو لە قۆناغی لەناوچوونی کەلوپەلی وردەواڵەیدا پەیدا دەبێتو گەشە دەکات.. هەروەها لە قۆناغی پەرەسەندنی سەرەتایی سەرمایەدارو لەناوبردنی خاوەن بەرهەمهێنەرە بچووکەکانو کردنیان بە کرێکاری ڕۆژانە وەکو چینێك دەردەکەوێت.

دوای ئەوە لە ماوەی چەندان سەدەی پڕ لە بەربەرەکانێدا توانیوێتی دەسەڵاتی سیاسیو ئابووریی خۆی سەقامگیر بکات. شۆڕشی بۆرجوازییانە ئەو شۆڕشەیە کە دەسەڵاتی فیوداڵیزم تێك دەشکێنێت، بۆرجوازی ڕابەرایەتیی دەکاتو لە ئەنجامدا دەسەڵاتی خۆی لە ناو کۆمەڵدا دەچەسپێنێت.

ئەمجۆرە شۆڕشانە لە سەدەکانی حەڤدەیەمەوە تا نۆزدەیەمی زایینی ڕوویداوە. لەو ڕۆژگارانەدا بۆرجوازی چینێکی پێشکەوتووانەی سەردەمی خۆی بووە، چونکە داوای پێشکەوتنی کۆمەڵو لەناوبردنی فیوداڵیزمی دەکرد. قازانجی ئەم چینە بەسترابوو بە هێزە بەرهەمهێنەرەکانەوە، بەڵام دوای پێگەیشتنو گەشەکردنی کۆمەڵگای سەرمایەداری، بۆرجوازی بوو بە چینێکی کۆنەپەرستانە.

لە قۆناغی ئیمپریالیزمدا-کە دوا قۆناغی سەرمایەدارییە- ماهییەتی کۆنەپەرستیو ئەنگلی بۆرجوازی زیاتر لە هەر کاتێکی تر دەردەکەوێت. قازانجی بۆرجوازی بە هیچ جۆر لەگەڵ قازانجی کرێکارانو زەحمەتکێشاندا یەك ناگرنەوە.. ناکۆکیی نێوان بۆرجوازیو پرۆلیتاریا ناکۆکییەکی سەروماڵییە.. ئەم ناکۆکییە بنچینەی ڕاپەڕینی چینایەتییە کە لە ئەنجامدا دەبێتە خۆی بەرپابوونی شۆڕشی سۆشیالیستیو لەناوبردنی سەرمایەداریو سەقامگیربوونی موڵکدارێتیی هەرەوەزیو هۆیەکانی بەرهەمهێنان دەبێتە موڵکی تێکڕای گەل.

بۆرجوازی دەبنە چەند بەشێکەوە" هەر بەشە سەرمایەی خۆی لە بوارێکدا دەخاتە کار وەکو: بۆرجوازیی سنعەتکار، بۆرجوازیی بازرگان، بۆرجوازیی خاوەن بانق، بۆرجوازیی لادێ کە پێی دەڵێن "کۆلاك". سەرچاوەی قازانجی هەموو ئەمانە کارپێکردنی زیادی کرێکارانە.

★بۆرجوازیی کۆمپرادۆر -B-Comprador

توێژێکی دەوڵەمەندی دەرکەوتوون لە کۆمەڵگەی سەرمایەداریدا، کە پەیوەندییەکی توندوتۆڵیان لەگەڵ دەزگا ئینحیسارییەکانی بێگانەدا هەیەو سەرمایەکانیان لەگەڵ سەرمایەی ئیمپریالیستیدا تێکەڵ کردووە. قازانجیان داکۆکی لەسەر پاراستنو مانەوەی قازانجی بێگانە دەکات.

زاراوەی "کۆمـپرادۆر" لـە زمـانی ئەسـپانییەوە وەرگـیراوە، کە بە مانا کڕیار دەگرێتەوە زۆربەیان بازرگانی گەورەو خاوەن کارگەی مونتاجن، کـە بەشـێکە لـە دەزگـا سـنعەتییە ئیمپریالیسـتییەکان، خـاوەن بانقـەکان بـە هـۆی تێکەڵـیی سـەرمایەکەیانەوە لەگەڵیاندا پەیوەندییەکی تەواویان هەیە.

بۆرجوازیـی کۆمـپرادۆر–Comprador ئامـێری دەسـتی سیاسـەتی ئیمپریالـیزمە، دوژمـنی سەرسـەختی سەربەخۆیی نیشتمانییە، دوژمـنی هـەموو جـۆرە راپەڕینـێکی ئازادیخوازانەیـە، هـۆی تاڵانکـردنو دەسـت بەسـەردا گرتـنی ئـابووریو دەسـەڵاتی سیاسـیی ئیمپریالیسـتەکانەو خۆیشـی سـوود لـەو کارانـە وەردەگـرێو خـاوەنی کۆنەپەرسـتانەترین بیروبـاوەڕو دژی نیشـتمانی تـرین ڕێـبازی سیاسەتە.

ڕاپەڕیـنی ئازادیخوازانـەی گـەلان، نـەك تـەنها دژی ئیمپریالیسـتەکانی دەرەوەیـە، بەڵکو بە توندی دژی ئەم نۆکەرانەی ئیمپریالیزم دەوەستێو هەوڵی لەناوبردنیان دەدات.

★بۆرۆکراسی - Bureaucracy

بـە توێـژی ئـیداریی هـەر دەزگـاو ڕێکخـراوێك دەڵـێن کـە بەڕێوەبەرێتیـیەکی فـراوانی هەبێـت، بـە تایبـەتی لـە دەزگـاو دامـەزراوە دەوڵەتییەکاندا، هەندێك جاریش وەکو چینێك سەیریان دەکرێت.

لـە بـواری شـیکردنەوەی چـینایەتیدا بۆرۆکراسـی بـە چـینێك دانانرێـت.. بەڵکو بە ئامێری دەستی چینە فەرمانڕەواکان دادەنرێ.. لەبـەر ئەمـە لە بواری کۆمەڵ شوناسیدا دیسان لە دوای لەناوچوونی سەرمایەداری چاوەڕوانی هاتنەدیی هیچ جۆرە چینێکی تر ناکرێت، بـەڵام هـەندێك لـە کۆمـەڵ شوناسـانو بیرکـەرەوە سیاسـییەکان دەم لـە هاتـنە کایـەی چـینێکی تـرەوە دەدەن کـە لەگەڵ نەهێشتنی موڵکدارێتـیی تایبـەتیو خاوەندارێتـیی هۆیەکانی بەرهەمهێناندا موڵکدارێتیی هەرەوەزی دێتە کایەوە. لە جیاتی کاپیتالیزمی دەوڵەتی، کاپیتالیزمی تایبەتی دێتە پێشەوە.. ئەمانە خۆیان دەبنە چینێکی فەرمانڕەوا بەسەر خەڵکدا.

★بەربەریسم - Barbarisme

بـەو مـرۆڤانە دەوترێـت کە لە ڕووی هێرشو بیرکردنەوەوە دواکەوتوو بن. کاتی خۆیو –تەنانەت ئێستاش[1]– لە هەندێك کاتدا بەو خێڵو خەڵکانەی ناوچەکانی ژووری ئەفریقایان دەوت، بەڵام ئەمڕۆ بە مرۆڤو خەڵکی دواکەوتووو دەستوەشێن دەڵێن.

★پارلمان - Parlman

پەرلـەمان بـە کۆمـەڵی نوێـنەران دەڵـێن کـە ئـەرکی یاسادانانیان لە ئەستۆدایە، لە ئێرانو تورکیا پێی دەڵێن "مەجلیس" لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو هەندێك وڵاتانی ئەمریکای لاتین "کۆنگریس"ی پێدەڵێن.

لـە هـەندێك وڵاتـدا پەرلـەمان لـە دوو کۆمـەڵ پێکدێـت وەکـو "شـورا، سـەنا" ئەنجومـەنی ئەعـیان–پـیاو گـەوران یـا لۆردەکـان– دەوڵەمەندەکان.

بـە پـێی یاسـا ئەندامانی پەرلەمان لە لایەن خەڵکەوە هەڵدەبژێردرێن، لە هەندێك شوێنیشدا بە میراتی دەبنە ئەندامی پەرلەمان. لە وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا لە ڕووی ماهییەتەوە دوو جۆر پەرلەمان هەیە:

لـەو وڵاتانـەی کۆمـاری پەرلـەمانین وەکـو: ئیتالـیا، تورکیە، هیندستان..، یان لەو وڵاتانەی کە پاشایەتیی مەرجدارن (مەشروطەی سـەڵتەنەتی) وەکـو: بەریتانـیا، سـوید، دانـیمارك..، پارلمـان چـاودێریی هـەموو کاروبـارێکی دەوڵـەت دەکاتو بە گەورەترینو باڵاترین سەرچـاوەی دەسـەڵاتی دەوڵـەت دەژمێردرێـت. لـەو وڵاتانـەی تـر کـە سـەرکۆمار دەسەڵاتی فراوانی هەیە وەکو "وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمـریکا، فەرەنسـە، چـەند وڵاتـێکی ئەمـریکای لاتین.."، پەرلەمان تەنیا خەریکی ئەرکی یاسادانان دەبێت، کوڕی وەزیران بەرپەرچی پەرلەمان ناداتەوە.

بـەڵام وڵاتـە دیکتاتۆرییەکان ئەگەرچی بە ڕواڵەت ئەنجومەنی پەرلەمانیشیان هەبێت، کەچی پەرلەمان لەو جۆرە دەوڵەتانەدا وەکو دەزگایـەکی دەستەپاچە هیچ ڕۆڵێکی نییەو سەرکردەکانی ڕژێم هەرچەند بە ڕواڵەت هەڵبژاردنی درۆ دەست پێدەکەن، بەڵام لە واقیعدا هەموو کارێکیان ئارەزووکارییە.

★پاسیفیسم - Pacifisme

ئـەم زاراوەیـە لـە وشـەی لاتیـنی وەرگـیراوە بـەمانا صـوڵحو ئاشـتی دەگەیەنێـت، دیسـان بە لایەنگرانی صوڵحو ئاشتی دەوترێت. پاسـیفیزم ڕێـبازێکی شـێوە لیبرالییە، ئەوانەی باوەڕیان بەم ڕێبازە هەیە دژی هەموو جۆرە جەنگێکن[1] وە لەو باوەڕەدان کە تەنیا بە قسـەکردنو ڕاوێژکـاری دەتوانـن ئاشـتی بچەسپێنن. لە سەردەمی ئێستای ئێمەدا کە سەردەمی کێشەی کۆمەڵانی خەڵکو ئیمپریالیزمە پاسیفیسـتەکان هـەوڵی ئـەوە دەدەن هـەموو کێشـەیەك بـە ئاشـتی بـبڕێتەوەو تـای مەسـەلەکە بـە لای قـازانجی بەرەی ئیمپریالیزمدا بشکێتەوە. ئەمانە هەمیشە هەوڵی ئەوە دەدەن شەڕ لە ڕووی ئیمپریالیزمدا نەکرێت.

١–مەبەست لە نووسینی سەردەمی کتێبەکەیە..

١–وە نەبێ لە ڕووی زانستییەوە جۆرەکانی جەنگ بەراورد بکەن–وەرگێڕ.

لایەنگری ئاشتی پێویستە ئازاو جەنگاوەر بێت، ریشەی رژێمی سەرمایەداریو سروشتی ئیمپریالیزم هەڵکەنێت.. شۆرشگێر هەمیشە پشتگیریی لە شەڕی عادیلانەو شۆڕشگێڕانەی دژی ئیمپریالیزم دەکات.. پاسیفیزم بە یەك چاو سەیری دوو مەسەلەی دژ بە یەك وەکو "شەڕی عادیلانەوشەڕی ناعادیلانە" دەکات.

★پرۆلیتاریا - Proletariat

بە چینی کرێکار دەوترێت، واتە بەو کەسانە دەوترێت کە هیچ جۆرە هۆیەکی بەرهەمهێنانیان نییە، ناچارن هێزی کاری خۆیان بە خاوەن هۆیەکانی بەرهەمهێنان –واتە سەرمایەدارەکان– بفرۆشن..

کرێکاری سنعەتی دەقاودەق پرۆلیتاریا دەگرێتەوە، بەم پێیە مەفهوومی تایبەتیی ئەم وشەیە پەیوەندیی بە کۆمەڵگای سەرمایەدارییەوە هەیە، ئەگەرچی لە زۆر بواردا بە چینی کرێکار بە گشتی دەوترێت پرۆلیتار.

پرۆلیتاریا هۆشیارترین چینی شۆڕشگێڕە لە کۆمەڵگەی سەرمایەداریدا، چونکە پرۆلیتاریا لەگەڵ پێشکەوتووترین یان نزمترین شێوەی بەرهەمهێناندا واتە چەرخی سنعەتیو بەرهەمهێنانی سنعەتیی گەورە پەیوەندیدارەو لەگەڵ ئەواندا گەشە دەکات.

پرۆلیتاریا لە بارەی رێکخستنو کاری هۆشیارانەوە لە چینەکانی تر لە پێشترو هۆشیارترە.. بەربەرەکانێی پرۆلیتاریا لە دژی بۆرجوازی ناوەرۆکی یاسای کۆمەڵگەی سەرمایەدارییە.

پرۆلیتاریا لە کاتی راپەریندا بۆ خۆرزگارکردن دەتوانێتو پێویستە هەموو کۆمەڵانی زەحمەتکێشو –بەتایبەتی جووتیاران– بۆ لای خۆی رابکێشێو رابەریی ئەو راپەرینەی بکات لە دژی سەرمایەداران. هەروەها پرۆلیتار –چینی کرێکار– دەتوانێت پەیامی مێژوویی لەناوبردنی بۆرجوازیو بونیاتنانی کۆمەڵگەیەکی تازەی سۆشیالیستی بەجێ بگەیەنێت. لە باری سەرنجی مێژووییەوە چینی پرۆلیتاری سنعەتی لەگەڵ پەیدابوونی شێوەی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری، واتە لە قۆناغی لەناوچوونی فیودالیزمدا پەیدا دەبێت.. ماڵوێرانیو سەرگەردانیی جووتیارەکان کە زەوییزارەکانیان لە دەست دەدەن، یەکەمین سەرچاوەی هاتنە کایەی پرۆلیتاریایە، دوای ئەوەش سەرگەردانیو تێکشکاندنی وردە بۆرجوازیی شارو لادێ لەگەڵ گەشەکردنی سەرمایەداریدا دەبێتە هۆی بەهێز بوونی ریزەکانی پرۆلیتاریا لە دوای شۆرشی سۆشیالیستی و لەناوبردنی چەوساندنەوە, پرۆلیتاریا دەبێتە چینێکی تازە , چینێکی کرێکار کەسیستەمی سەرمایەداری لەناو بردووەو هۆیەکانی بەرهەمهێنان تێکرا بوونەتە موڵکی سیستەمی سۆشیالیستی چارەنوسی خۆی ئەکەوێتە دەست خۆی .

★پروپاگەندە-ئاژیتاسیۆن - Propagande-Agitation

پروپاگەندە:

بڵاوکردنەوەی بیری سیاسییانەو فەلسەفیو مەفهومی ئەو شتەی کە پێویستە رابگەیەندرێت، بە زۆری لەناو کۆمەڵدا بڵاودەکرێنەوە، بەڵام قووڵترو هەمە لایەنانە ترە، شێوەی پروپاگەندە زۆر تر شێوەی شیکردنەوەی ئاقڵانەیە. هەموو رێکخراوو دەستەو کۆمەڵە سیاسییەکان سوود لە پروپاگەندەو ئاژیتاسیۆن وەردەگرن و بە چەندان جۆر خزمەتی مەبەستی خۆیانی پێدەکەن. ئەویش هەندێکیان بە قازانجی گەلو زەحمەتکێشانەو هەندێکیشیان بە قازانجی بەرەی دژ بە گەلە.

ئاژیتاسیۆن(١)

واتە هۆی کارتێکردنە خەڵك لە رێگای گفتوگۆو، قسەکردن، کۆبوونەوەو ئاهەنگ، رۆژنامە، کتێبو نووسراو، رادیۆ، سینەما، تەلەفزیۆنو.. زۆر جار کە بۆ هۆشیاریی خەڵكو شیکردنەوەی تیۆری لەناو خەڵکدا بەکاربێت ئەوەیە بە چالاکیی ناو دەبرێت. ئاژیتاسیۆن بە تایبەت لەناو جەماوەردا وەکو کارێکی سیاسیو راگەیاندن دەوری کاریگەرێتیی خۆی دەنوێنێت. ئاشکرایە ئاژیتاسیۆن پەیوەندییەکی بەتینی بە ئەرکە سیاسییەکانی رێکخراوەکانەوە هەیە.

★تیرۆریزم-Terrorisme

بە مانا کێویو درندەیەتی دەگرێتەوە، تیرۆریست بە پیاو کوژو دەست وەشێن دەوترێت، واتە ئەو جۆرە کەسانەن کە لە پیاوکوشتنو کرداری خراپە هیچ کۆیەك ناکەنەوە.. هەرەشە لە خەڵك دەکەنو ئەموئەو دەترسێنن، ترس دەنێنە دڵی خەڵکەوە، خەڵك دەرفێننو دەیشارنەوە. یان لە پێناوی گەیشتن بە ئامانجیاندا هەموو کارێکی ناڕەوا دەکەن.. ئەمە ئێستا وەکو بیروباوەڕی لێهاتووە لە جۆری بیرکردنەوەی فاشیستیو ماکیاڤیلییە.

١–هەرچەندە بە پێی ریزی پیتەکان جێگای ئاژیتاسیۆن لێرەدا نییە، بەڵام لەبەر ئەوەی پەیوەندیی مەفهوومیان لەگەڵ پروپاگەندەدا هەیە لێرەدا دانرا– وەرگێر.

★تیۆری - Theorie

بریتییە لە بڵاوبوونەوەی تاقیکردنەوەو پراکتیکی کۆمەڵایەتی، تیۆری کۆمەڵە بیرکردنەوەیەکی ڕێ نیشاندەرانەیە لە زەمینەی زانستییەکانی ئادەمیزاددا، بریتییە لە ئاڕاستەکردنو ڕووتکردنەوەی زانستی یاساکانی گەشەکردن لە بواری سروشتو کۆمەڵدا. تیۆری کە لەسەر بنچینەی پراکتیکو کارکردن پەیدا دەبێت ڕۆڵێکی گەورە لە ژیانی کۆمەڵداو لە بواری زانستییەکانی ئادەمیزاددا دیاری دەکاتو ڕێگەی دوور بۆ چالاکیی ئادەمیزاد ڕوون دەکاتەوەو پراکتیك بەرەو پێش دەبات.

تیۆری شۆڕشگێڕانە ئەوەمان فێردەکات کە بەڵگەی سەرکەوتنی ئەرکەکانی کۆمەڵ بریتییە لە یەکێتیی نێوان تیۆریو پراکتیك نێوان بیرکردنەوەو کارکردن، هەر تیۆرییەك ئەگەر لەگەڵ کاری شۆڕشگێڕانەدا لەگەڵ پراکتیکی گۆڕین بەخشدا یەکسان نەبێت ئەوا ئەهمییەتی ناوەرۆکی خۆی دەدۆڕێنێت.. هەروەها پراکتیكو کارکردنیش ئەگەر بە چرای ڕێ نیشاندەرانەی تیۆری شۆڕشگێڕانە ڕوون نەکرێتەوە ئەوا کوێرو بێ بەرهەم دەمێنێتەوە.

ڕێکخراوە شۆڕشگێڕییەکان پایەی چالاکی خۆیان لەسەر یەکێتیی نێوان تیۆریو کارکردن –واتە تیۆرو پراکتیك– دادەمەزرێنن. تیۆری شۆڕشگێڕانە کۆمەڵە بیرکردنەوەیەکی ڕێ نیشاندەرانەی چالاکیو کارکردنی ڕێکخراوە کرێکارییەکانە. ڕۆڵی کاریگەرانەی تیۆری شۆڕشگێڕانە لەوەدا بە دیار دەکەوێت کە زەمینەی زانستی بۆ ڕێکخراوە کرێکارییەکان خۆش بکات، بۆئەوەی لە هەر بارو دۆخێکدا ڕێگای خۆیان دەست نیشان بکەن، ڕووداوەکانی بەردەم خۆی بە واقیع ببینێ. چالاکیی خۆی لەسەر پایەی زانستی دابمەزرێنێت، شوێنکەوتنی دۆگماتیکانەو دووبارەکردنەوەی کاری کوێرانە "واتە کوێرانە شوێنکەوتن" بە هیچ جۆر لەگەڵ ڕێبازی شۆڕشگێڕانەدا ناگونجێتو هیچ ئەنجامێکی بە سوودی نابێت.

★تەکنۆکراسی - Technocracy

حکومەتە خاوەن تەکنیکەکان، جۆرە حکومەتێك کە لەگەڵ سەردەمی پێشکەوتنی هونەریو زانستیدا بڕوات. لەو سەردەمەدا پێویستە هەموو سەرچاوە ئابوورییەکانو تەواوی کاروباری کۆمەڵ لە لایەن کارزانو زانایانەوە بەڕێوە ببرێن. تەکنۆکراتەکان کۆمەڵێك بوون کە لە دوای یەکەمین شەڕی جیهانی دەستیان کرد بە لێکۆڵینەوە لە ڕۆڵی کاریگەرانەی تەکنیك لە کۆمەڵدا لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا.

ئەمانە لەو باوەڕەدابوون کە پێشکەوتنی باری تەکنیك، بە تایبەتی لە ئەمریکای ژووروو ئەو سیستەمە ئابوورییەی کە لە ئارادابوو لەسەر بنچینەی مەکانیزەی نرخو بەها دامەزرابوو لەناوی بردووە، لەبەر ئەوە کۆمەڵ لە سیستەمی نرخو بەهادا زۆرتر دووچاری قەرزو قۆڵە دەبێت. لە ئەنجامدا توانای کڕینو فرۆشتن لە ئاستی پێشکەوتنی باری تەکنیك دوادەکەوێت. ئەم دواکەوتنە دۆخێکی نالەبار بەسەر باری نرخو بەهاو سەقامگیربوونی کۆمەڵدا دێنێت.

تەکنۆکراتەکان پێشنیاریان دەکرد کە ئینێرژیی بەرهەمهێنان سەنگی مەحەك بێتو لەگەڵ یاساکانی فیزیکدا بگونجێت، لەو کاتەدا دەوڵەت دەکەوێتە دەست کارزانە تەکنیکییەکانەوە.

★توتالیتریزم - Totaliterisme

بەو ڕژێمانە دەوترێن کە ئەم خاسییەتانەیان تێدا بێت:

دەوڵەت چاودێریی هەموو کاروبارێکی ئابووریو کۆمەڵایەتی بکات، دەسەڵاتی سیاسی بەدەست کۆمەڵێکەوە بێتو هەموو شێوەکانی دیموکراتی ڕەت بکاتەوە، (تەنانەت لەناو کۆمەڵەکە خۆیشیدا).. تیرۆرو سەرکوتکردنی هەر کەسێك کە سەرپێچیی لە فەرمانەکانی سەرۆکی دەوڵەت یان کۆمەڵ بکات. هەوڵدان کە هەموو کەس باوەڕ بە دەسەڵاتی سەرکردایەتیی دەوڵەت بهێنێت. لەناوبردنی سەربەخۆیی تاکە کەسی، چاودێریکردنی هەموو جۆرە چالاکییەکی ئەدەبیو هونەری، کۆکردنەوەی هەموو هێزی خەڵك لە پێناوی خزمەتکردنی دەوڵەتو دەسەڵاتدا، ڕێگە نەدان بە هیچ کۆڕو کۆمەڵێك کە بیانەوێت بیرو باوەڕو ئایدیۆلۆجیی خۆیان دەرببڕن.

دەوڵەتە توتالیتریزمەکان زۆر جار ڕاپەڕینی دژی دیموکراتی دەخولقێنن، کە لە سەرەتاوە وەکو ڕێکخراوێك لەناو سیستمێکی دیموکراتیدا کۆدەبنەوە، دوای دەسەلات وەرگرتن دیموکراتی لەناو دەبەن.

دەرکەوتووترین نموونەی ئەمجۆرە ڕاپەڕینە حزبی ناسیۆناڵ سۆشیالیستی ئەڵەمان بوو کە هیتلەر ڕابەریی دەکرد، کە دوای ئەوەی دەسەڵاتی گرتە دەست لە ڕێگەی دیموکراتی لایداو دیموکراتیی لە وڵاتدا لەناوبرد.

ئیتالیای فاشیستو ئەڵەمانی نازی باشترین نموونەی دەوڵەتی توتالیتریزمن. زۆر جار هەندێك لە سیستەمە پێشکەوتووەکانیش بەم ناوەوە ناودەبرێن، بەڵام جیاوازییەکی زۆر لە نێوان ئەم دوو سیستەمەدا هەیە.

لە سەردەمی ستالیندا لە وڵاتی سۆڤێت کرداری تیرۆریستیو حوکمی تاکەکەسی توندوتیژ بوو، بەڵام نازیزمو فاشیزم لە ڕووی بونیاتنانی فیکریو ئایدیۆلۆجییەوە دژی دیموکراتین.

★تابوری پێنجەم - FifthCampaign

بە مانا خیانەتی شاراوە، کە خزمەتی بەرەی دوژمن ئەکەن.. لە ڕووی فیکریو ئایدۆیۆلۆجییەوە دژی دیموکراتین.

لە پشتی گەلەوە کرداری خراپەکارانە ئەکەن، ئەم زاراوەیە بۆ یەکەمجار لە سەردەمی شەڕە ناوخۆییەکانی ئەسپانیادا لە ساڵەکانی (١٩٣٦–١٩٣٩) بەکارهێنراوە، لەو کاتەدا کۆنەپەرستانی ناوخۆ بە سەرکردایەتی جەنەڕاڵ "فرانکۆ"[1] چوون بە کۆمەکی فاشیستەکانی ئەڵەمانیاو ئیتالیاوە لە دژی خەڵکی ئەسپانیاو کۆماری تازە دەجەنگان.
جەنەڕاڵمولا [2] کە یەکێکبوو لە سەرکردەکانی سوپای فرانکۆ سەرکردەیی چوار لەشکری لە ئەستۆدا بوو، ڕوویکردە "مەدرید" بۆ ئەوەی کۆماریخوازەکان تێك بشکێنێت، مولا.. لەو کاتەدا وتی: من تابورێکی ترم لە ناو خەڵکی مەدریددا هەیە کە تابووری پێنجەمی لەشکرەکەمانە، مەبەستی لەو خایەنانەی ناو خەڵکی مەدرید بوو کە بە دزییەوە خزمەتی دوژمنیان دەکردو دژی زەحمەتکێشە شۆڕشگێڕەکان خراپەکارییان دەکرد.. لەو کاتەوە زاراوەی "تابوری پێنجەم" بۆ ئەو خایانانە دانراوە کە بە دزییەوە لەناو خەڵکدا یان ڕێکخراوەکاندا خزمەتی دوژمنو بێگانە ئەکەن.

⋆تیمۆکراسی - Timocracy

ئەفلاتون ئەم زاراوەیەی لە کتێبی کۆماری خۆیدا لە بارەی دەوڵەتەوە ناو بردووەو بە کاری هێناوە، واتە ئەو دەوڵەتانەیە کە سەرکردەکانیان تەنیا لە پێناوی ڕێزو شانازیدا کارئەکەن، نەك لەسەر بنچینەی دادپەروەریو یاسا و لەپێناوی شتیتردا.

⋆جیۆ پلیتیک - Geopolitique

ئەم زاراوەیە لە دوو وشە پێکهاتووە "جیۆ" کە بە مانای زەوی، وە "پلیتیك" بە مانا سیاسەت دەگرێتەوە. ئەمە بریتییە لە تیۆرییەکی کۆنەپەرستانە کە هەوڵدەدات سیاسەتی دەرەوەی وڵاتە ئیمپریالیستەکان بەهۆی عونسوری جوگرافیاییەوە ڕوون بکاتەوە.
ئامانجی سەرەکیی ئەم ڕێبازە داگیرکردنی خاکی بێگانەو کۆیلەو ژێردەستە کردنی خەڵکە، بۆ نموونە هیتلەرییە فاشیستەکان دەیانویست ئەوە بسەلمێنن کە ئەڵەمان پێویستیی بە ژیانەو جەنگ لەپێناوی داگیرکردنی خاکی وڵاتانی دراوسێو ژێردەستەکردنی خەڵکدا کارێکی ڕەوای ئەڵەمانیایە.. ئێستاش دەستدرێژکارە ئیسرائیلییەکان بە پشتیوانیی ئیمپریالیزمی ئەمەریکا خاکی عەرەبیان داگرکردووەو لەم ڕووەوە ئەم تیۆرییە بەکاردێنن.. هەروەها ڕێبازو تیۆریی "نیاخاك" یان ئێرانیستەکان[1] لەم سەرچاوەیە ئاودەخۆنەوە.

⋆جەنگ - War

جەنگ واتە ڕاپەڕینی چەکدارانە لە نێوان وڵاتەکاندا یان لە نێوان چینەکانی کۆمەڵدا کە لە پێناو چەند ئامانجێکی سیاسیو ئابووریدا ڕوو دەدات.. جەنگ، دیاردەیەکی کۆمەڵایەتیی مێژوویە، واتە لە قۆناغێکی تایبەتی مێژوویی کۆمەڵگای ئادەمیزاددا دەست پێئەکاتوپەیوەندی بە هەلومەرجی ژیانی کۆمەڵەوەیەو لە قۆناغێکی تری مێژوویی کۆمەڵدا تەواو ئەبێت.
لە ڕووی مێژوویەوە پێویستیی یەکەمین دەستەی چەکداری لەشکر لەگەڵ پەیدابوونی موڵکدارێتیی تاکە کەسو پەیدابوونی چینەکانو دەوڵەت پەیدا بووە. لەو کاتەوە لە کۆمەڵگای چینایەتیدا جەنگ بە شێوەی گشتی بووە بە هۆی چەسپاندنی حوکمی چینە داگیرکارەکان و داگیرکردنی زەوی وزار و خەڵك گرتنە ژێردەست .لەسەردەمی ئێستادا سەرچاوەی بنچینەیی هەموو جەنگێك ڕژێمی سەرمایەداری و ناکۆکیەکانییەتی کەلە قۆناغی ئیمپریالیزمدا دەگاتە ئەو پەڕی توندو تیژیی خۆی، تیۆری شۆڕشگێڕانە لە بارەی جەنگەوە ئەوە نیشان دەدات کە دوو جۆر جەنگ هەیە، وەکو: جەنگی عادیلانەو جەنگی ناعادیلانە..

جەنگی عادیلانە:

ئەو جەنگەیە کە لەبەر داگیرکردنی خاکی ئەمو ئەوو هێنانە ژێردەستی خەڵکەوە ڕوونادات، بەڵکو جەنگێکی ئازادیخوازانەیەو لە پێناوی داکۆکی لەسەر نیشتمانو دەستکەوتەکانی زەحمەتکێشاندا ڕوو دەدات. لە دژی ئیستیعمارو داگیرکاران، دەست درێژکارانی بێگانە، دژی کۆیلەیەتیو هەموو جۆرە ستەمێك بەرپا ئەبێت.

جەنگی ناعادیلانە:

جەنگێکی سنوور شکێنە لە پێناوی ژێردەستەکردنی نەتەوەکانی ترو سەرکوتکردنی زەحمەتکێشانو فراوانبوونی دەسەڵاتی داگیرکارانە بەرپائەبێت. بۆ نموونە: وەکو جەنگی ڤێتنام، کە لە لایەکەوە هێزی ئیمپریالیستە ئەمریکاییەکانو نۆکەرو دارودەستەکانیان ولەلایەکی تریشەوە خەڵکی ڤێتنام ڕوو بە ڕووی یەك دەجەنگان.
ئەو جەنگەی ئەمریکا هەڵی دەگیرساند جەنگێکی سنوور شکێنو دیلێتی خوازبوو، ئەو جەنگەش خەڵکی ڤێتنام دەیانکرد جەنگێکی عادیلانە بوو، لە پێناوی بەدەست هێنانی سەربەخۆییو ئازادیو یەکێتیی گەل بوو. ئەوەبوو لە ئەنجامدا ئەو جەنگە بوو بە جەنگێکی ڕەوای تەواوی خەڵکەکانی هیندو چین. لەبەر ئەوەیە کە هەر کەسێکی بە شەرەفو نیشتمان پەروەر بەرپەرچی هەموو دەست درێژییەکی ئەمریکا دەداتەوە کە ئەیەوێت ڕژێمی ئیستیعماریی ئازادیکوژی خۆی سەقامگیر بکات.
تیۆری شۆڕشگێڕانە هەمیشە بەرهەڵستیی هەموو جۆرە جەنگێکی ناعادیلانەو دەست درێژکارانە دەوەستێو داکۆکی لەسەر جەنگی عادیلانەی کۆمەڵانی خەڵك ئەکات.

١–FranKo
٢–Mola
١–حزبێکی کۆنەپەرستانەبوو لە ئێراندا–وەرگێڕ.

یەکێك لە جۆرەکانی جەنگی عادیلانە جەنگی پارتیزانیی خەڵکە، کە بریتییە لە جەنگی چەند دەستە چەکدارێکی نارێك‌و پێکی خەڵك لە پشت بەرەکەی جەنگی دوژمنەوە.. لە ناوەڕاستی ئەو ناوچانەی کە داگیرکراون. جەنگێکە کۆمەڵانی خەڵك بە چەندان جۆرە بەرامبەر بە دوژمن دەینوێنن. وەکو جەنگی پارتیزانی خەڵکی ئەسپانیا دژی فەرەنسییە داگیرکارەکان لە سەردەمی ناپلیۆندا، زیاتر لە سەدەو نیوێك لەمەوبەر[1].. جەنگی خەڵکی ڕوسیە لە سەردەمی پەلامارەکەی ناپلیۆندا هەر لە هەمان کاتدا. جەنگی نیشتمان پەروەرە ئیتالیاییەکان بە سەرکردەیی "گاریباڵدی"، ئەویش سەدەو نیوێك لەمەوبەر[2].

جەنگی فەرەنسییەکان لە دژی ئەڵەمانییە داگیرکارەکان نزیکەی سەدەیەك لەمەوبەر[3]، کە بە شێوەیەك لە شێوەکانی جەنگی پارتیزانی ناو دەبرێت. هەر وەکو جەنگی دەستەو کۆمەڵی چەکدارە پارتیزانەکانی ڕوسیا لە کاتی جەنگی ناوخۆیی‌و دووەمین جەنگی جیهانیدا.

هەروەها لە ماوەی دووەمین جەنگی جیهانیدا لە فەرەنسەو ئیتالیاو یوگۆسلاڤیاو پۆڵەندەو بولگاریاو چیکۆسلۆڤاکیاو یۆنان‌و چین‌و ڤێتنام‌و فیلیپین‌و چەندان شوێنی تری بەمجۆرە.

لەم باسەدا مەفهوومی مەسەلەی جەنگ مەبەستێکی تری تێدایە ئەویش شەڕکردنە لە پێناوی ئاشتیداو ڕێگرتن لە شەڕی دەست درێژیکارانەی ئیمپریالیستی.. ئەوەمان وت کە سەرچاوەی بنچینەیی جەنگ ڕژێمی سەرمایەدارییە، ئەمەش مانای ئەوە نییە کە تاکو ئەو کاتەی سیستمی سۆشیالیستی لە هەموو وڵاتەکاندا دەچەسپێت توانای بەرگریکردن لە جەنگ نابێت‌و ئیتر لەبەردەم هەڵوێستێکی درندەی جیهانیدا دەستە پاچە دابنیشین، ئێستا ئەوەندە هێزی کۆمەڵایەتیی نیشتمانی لە ئارادایە کە توانای ئەوەیان هەیە بتوانن ڕێگای جەنگی ئیمپریالیستانە لە بەرەی ئیمپریالیزم بگرن.

لە کۆبونەوەی ڕاوێژکاریی ستراتیجی ئەم ڕێکخراوانە لە بارەی جەنگەوە بەم جۆرە دیاریکراوە" تەنانەت لە سەردەمی ئێستاشدا ئەو هێزانەی کە توانای ئەوەیان هەبێت کۆمەڵگای ئادەمیزاد لە مەترسی جەنگێکی جیهانی تازە ڕزگاربکەن سێ هێزی گەورەی کۆمەڵایەتین وەکو: _سیستمی سۆشیالیستی جیهان، ڕاپەڕینی نیشتمانییانەی دژ بە ئیمپریالیزم، ڕاپەڕینی شۆڕشگێڕانەی کرێکاران لە وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا._

ئێستاش ناوەرۆکی دەست درێژکارانەی ئیمپریالیزم شێوەیەکی سامناکی تازەی بە خۆوە گرتووە، لەم هەلومەرجەدا بە گەلێك شێواز باسی بەرگریکردن لە جەنگی دەستدرێژکارانەی ئیمپریالیزم کراوە. هەندێك دەڵێن جەنگێکی جیهانیی سەرتاپاگیر کارێکی حەتمییەو ڕەتکردنەوەی نییەو کەس بەرگریی بۆ لێ ناکرێت. ئەمە ڕاکردنە لە مەسەلەکە.. هەندێکیش لەو باوەڕەدان کە بە هۆی چەکی مۆدێرنی هەمەجۆرو سامناکەوە ئەو جەنگەی چاوەڕوانی دەکرێت ڕوونادات. ئەمەش دیسان بیرکردنەوەیەکی نا واقعیانەیە.. ئەرکی سەرشانی ئێستامان ئەوەیە هەموو ئەو شێوانەی بەرهەڵستیی ئەم مەترسییە ئەکەن بەکار بهێنرێن، لەم کاتەدا کە ئیمپریالیزم هەوڵی ئەوە ئەدات لاوازیی خۆی بەمکارە دەستدرێژکارانەیە بەهێز بکات.

یەکێك لە شێوەکانی ئەمڕۆی ئیمپریالیزم ئەوەیە جەنگێکی سەرتاپاگیر لە دەرەوەو ناوخۆدا هەڵبگیرسێنێت، لەم جەنگەشدا مەبەستی ئیمپریالیزم ئەوەیە دەست لە سەنگەری سۆشیالیزم‌و ڕاپەڕینی ئازادیخوازانەی نیشتمانی بوەشێنێت. . ئەم شێوەیە بە ئاشکرا لە ڕواڵەتی مانۆڕەکانیدا دەردەکەوێت. ئەم مانۆڕانە هەندێکجار بە پێی دەستووری تایبەتیی ئیمپریالیزم ڕووئەدەن، وەکو دەستدرێژکاریی ئیسرائیل، یان لە ڕێگەی پیلان‌و کودەتاوە، هەروەکو کودەتای ئەفسەرە یۆنانییەکان، وەیان لە ڕێگەی جموجوڵی هوشیارانەوە دژی وڵاتە سۆشیالیستییەکان، وەکو ڕووداوی کەشتییە جاسووسییەکەی ئەمەریکا–پوینلو–..، لەم کاتو هەلو مەرجانەدا ئەرکی سەرەکی مێژوویی سەرشانی هەموو بریتییە لە کوێرکردنەوەو پووچەڵکردنەوەی نەخشە دەستدرێژکارانەکانی ئیمپریالیزم، بەر لەوەی کار بگاتە ڕادەی جەنگ.

ئەم ئەرکەش دەکەوێتە ئەستۆی هاریکاری دەستەجەمعی هەر سێ هێزە ئازادیخوازە دژ بە ئیمپریالیزمەکە، واتە "سیستەمی سۆشیالیستیی جیهانی، ڕاپەڕینی ئازادیخوازانەی گەلی‌و ڕاپەڕینی کرێکارانی وڵاتە سەرمایەدارییە پێشکەوتووەکان"...

لەبەر ئەمە هەوڵدان بۆ پووچەڵکردنەوەی نەخشە جەنگخوازییەکانی ئیمپریالیزم گرنگترین مەسەلەی سیاسیی ئەمڕۆو ئەرکی سەرشانی ئەو سێ دەستەیەیە.

سەرکەوتنی ئەم ستراتیجە، واتە سەپاندنی شێوەی ژیانی پێکەوە بەئاشتی ژیان بەسەر وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا کە شێوەیەکە لە خەباتی چینایەتیانە بە ئاقازانجی هەر سێ لایەکەیە، چونکە زەمینەیان زیاتر بۆ خۆش ئەبێت کە زیاتر گەشە بکەن‌و زیاتر سیستمی پێشکەوتوانە بچەسپێت‌و زیاتر یارمەتی نەتەوەکانی جیهان بدرێت.

ئەمکارە بە سوودی ئازادیخوازانەی گەلییە، چونکە بە ئاشتی پێکەوە ژیان ڕیزی دەسەڵاتی نەتەوەکان زیاد ئەکات‌و ڕاپەڕینی عادیلانەی نەتەوەکان لە پێناوی سەربەخۆیی‌و ئازادیدا سەر دەخات. بە قازانجی زەحمەتکێشانی وڵاتە سەرمایەدارییەکانە، چونکە ئەم خەڵکانە نابنە قوربانی کارێك کە بە هیچ جۆر لەگەڵ ئاواتیاندا ناگونجێت‌و دووچاری مەینەتی ئاڵۆزی مادی‌و مەعنەوی نابن.

(١و٢)–مەبەست سەردەمی نووسینی کتێبەکەیە–وەرگێر.
٣–لە کاتی نووسینی کتێبەکەوە..

جەنگی سارد:

ئـەم زاراوەیـە بـاری تونـدو تیژی نێوان نەتەوەکان یان نێوان وڵاتە سۆشیالیستییەکان‌و وڵاتە سەرمایەدارییەکان دەردەبڕێت.. ئەم زاراوەیە بە گشتی لە دوای دووەمین جەنگی جیهانی پەیدا بووە، لە کاتێکدا کە دەوڵەتە ئیمپریالیستییەکان ڕەوشتی دەستدرێژکارانەو خـراپەکاریی خۆیـان دەنوانـدو بەرگریـیان لـە هەموو جۆرە پەیوەندییەکی دۆستانەی نێودەوڵەتەکان دەکردو مشت‌ومڕیان لە نێوانیاندا دەنایەوەو دەیانکردن بەگژ دەوڵەتە سۆشیالیستییەکاندا.

دەسـت تێوەردانی ئیستیعمار یانەیان لە دژی ڕاپەڕینی نەتەوە ئازادیخوازەکان دەست پێکرد، باری ناوخۆی دەوڵەتەکان توندو تیژ دەبـوو بـێ ئـەوەی شـەڕێکی دەسـتەو یەخـەیی لە نێوانیاندا هەبایە، پەیوەندیی نێوانیان تاریکتر دەبوو. هەزاران جۆر جموجووڵ‌و لێك سـڵەمینەوەو دوودڵـی بـە پێچـەوانەی سـەردەمی ئاشـتییەوە لـە نـێو وڵاتـاندا دەخولقا.. وڵاتە ئیمپریالیستییەکان لە پێناوی ئامانجی ئیستیعمار گەرانەی خۆیانداو مەحکەمکردنی دەسەڵاتیان پەنا ئەبەنە بەر جەنگی سارد.

شـێوازی جـەنگی سـارد، لـە دوای دووەمـین جـەنگی جیهانیـیەوە یەکـەمین جـار وینسـتۆن چەرچـڵ لـە "فولـتن" باسـی کـردووە. ئیمپریالیسـتی ئەمـەریکا کردی بە سیاسەتی ڕەسمیی خۆی. مەبەست لە سیاسەتی ئاشتیخوازانەو بە ئاشتی پێکەوە ژیان کە دەوڵەتە نیشـتمانییەکان لـە سەری دەڕۆن بە زۆری مەبەست کۆتاییهێنانە بە جەنگی سارد، چونکە جەنگی سارد گەلێك گیروگرفت دەخاتە ڕێی گەشەکردنی خەڵك‌و ڕزگاریی گەلانەوە.

سیاسـەتی جـەنگی سارد، زیاد لە ڕابوردوو دووچاری ناکامی ئەبێت‌و ئەبێتە هۆی تاك خستنی ئیمپریالیستی ئەمریکا، تێکشکاندنی یەکجارەکیی سیاسەتی جەنگی سارد ئەبێتە هۆی سەرکەوتنی ئاشتی‌و پێکەوە بە ئاشتی ژیانی هەموو گەلان.

جیهانبینی - Prospects

بریتـیە لـە سیسـتمی تیۆرییەکان، تێگەیشتن لە بارەی جیهانەوە، ئەم زاراوەیە هەموو تیۆرییەکانی ئادەمیزاد لە بارەی جیهانەوە دەگرێـتەوە. هـەر لـە تـیۆری بیروبـاوەڕو فەلسـەفی‌و کۆمەڵایەتی‌و سیاسییەوە تا ڕەوشتی‌و هونەری‌و ئەو مەسەلانەی پەیوەندییان بە زانسـتی سروشـتەوە هەیـەو..، بـە مەفهوومـێکی ئاشـکراتر زاراوەی جیهانبیـنی‌و نـاوەرۆکی بریتـیە لـە تیۆری بیروباوەڕو فەلسەفی.. گرنگترین مەسەلەی جیهان بینی هەمان مەسەلەی بنچینەیی فەلسەفەیە. ئەتوانین هەموو جیهان بینییەکان بکەین بە دوو بەشەوە:

١—ماتەریالیستی.

٢—ئایدیالیستی.

جـیهان بیـنی، تیشـکدانەوەی نـاخی کۆمەڵـەو پـەیوەندیی بـە ئاسـتی زانسـتی‌و هوشـیاریی ئادەمـیزادەوە هەیە لە هەر قۆناغێکی دیاریکراوی مێژوودا هەر وەکو پەیوەندە بە ڕژێمی کۆمەڵایەتیشەوە.

لـە کۆمەڵگـەی چینایەتیدا، جـیهان بیـنی ماهییەتـێکی چینایەتییانەی هەیـە، ئاشـکرایە جـیهان بیـنـی چـینی فەرمانڕەوا لە هەر کۆمەڵگەیـەکدا بێـت جـیهان بینـیی چـینی دەسـەڵاتدارە.. جـیهان بینیی ئەهمییەتێکی زۆر بەکارکردن دەدات، چونکە پەیوەندییەکانی ئادەمـیزاد بـە جـیهان‌و سروشـت‌و کۆمەڵـەوە دەدۆزێـتەوەو یەکـیان دەخـات‌و یارمەتـیی گەشـەکردن‌و پێشـکەوتنی قـازانجی پێشکەوتنخوازەکان دەدات.

جـیهان بینـیی نازانستیانەو کۆنەپەرستانەش خزمەتی چین‌و هێزە دەسەڵاتدارە داسەپیوەکان ئەکات. ڕێگە لە گەشەکردنی کۆمەڵ دەگرێت.. داکۆکی لەسەر چینە چەوسێنەرەکان ئەکات، بەرهەڵستیی ڕاپەڕینی زەحمەتکێشان دەوەستێ.

جـیهان بینـیی شۆڕشـگێڕانە، بـە شێوەیەکی فراوان جیهان بینییەکی زانستییانەی تەواوە، ئەم جیهان بینییە زانستیانەیە قازانجی پرۆلیتاریاو هەموو زەحمەتکێشان دەپارێزێت. لەگەڵ یاساکانی گەشەکردنی کۆمەڵدا دەگونجێت.. لە کۆمەڵگەی سۆشیالیستیدا ئەبێتە جـیهان بینـیی تـەواوی خـەڵك. ڕاسـتی‌و زانسـتێتیی جـیهان بینـیی شۆڕشـگێڕانە هـەموو مـێژووی کارکـردنی ئادەمـیزاد، ژیان، هەموو دەستکەوتەکان‌و زانیاریی مرۆڤ دەسەلمێنێت.

*چین ÉÞÈØ Class

تیۆریی زانەکان بەمجۆرە باسی چینەکانی کۆمەڵیان کردووە:

"چـین بەو کۆمەڵـە خەڵکانە دەڵێن کە لە چەندان ئەندام پێکهاتوون، هەر یەکە بە پێی جێگەو شوێنی خۆی لە سیستمی بەرهەمهێنـانی کۆمەڵایـەتی‌و ڕۆژگـاری مـێژوویی دیاریکراوو بە پێی پەیوەندیی خۆی لەگەڵ هۆیەکانی بەرهەمهێنانداو بەپێی ڕێگەی هێنانە دەست‌و کێشی دەستکەوتی لە بواری سامانی کۆمەڵایەتیدا، هەر یەکەیان لە وانی تر جیایە.

چـینەکانی کۆمـەڵ، ئـەو کۆمەڵـە خەڵکانـەن کـە هەندێکـیان بـەهۆی پلـەو پایـەی دیاریکـراویانەوە لـە بـواری ئابووری‌و کۆمەڵایەتیدا ئەتوانن دەست بەسەر کاری کۆمەڵەکانی تردا بگرن".

بـە پـێی ئـەم لێکدانەوەیە جیا کردنەوەی چینەکان لە یەکتر بە شێوەی گشتی بە پێی پلەو پایەیان لە بەرهەمهێنانی کۆمەڵایەتیدا دیـاری دەکرێـت.. جـۆری پـەیوەندیی چـینەکان لەگـەڵ هۆیـەکانی بەرهەمهێـناندا گـرنگترین هـۆی دیاریکـردنی ڕاژەی چـینەکانە لـە بەرهەمهێنانی کۆمەڵایەتیانەدا.

خاوەن هۆیەکانی بەرهەمهێنانو ئەو زەحمەتکێشانەی کە هۆی بەرهەمهێنانیان نییە هەر یەکەیان شوێنو پلەیەکی جیاواز لە یەکتریان هەیە لە بەرهەمهێنانی کۆمەڵایەتیدا. یەکێکیان فەرمانڕەوایە، ئەویتریان بەردەستە. یەکێك ڕەنجدەرو ئەویتریش ڕەنجەکە دەبات..

چینەکانی کۆمەڵ دیسان بە پێی چۆنێتیو باری دەستکەوتی خۆیانەوە لە بەرهەمی کۆمەڵایەتیدا لە یەکتر جیا دەکرێنەوە. بۆ نموونە لە جیهانی سەرمایەداریدا، سەرمایەدارەکان سوود وەردەگرنو کرێکارەکان لە بەرهەمهێنانی کۆمەڵایەتیدا ڕەنج ئەدەن. بەو جۆرە جیاوازییەکی ئاشکراو گەورە لە نێوان ئەو دوو چینەدا هەیە.

بەم جۆرە بە ئاشکرا دیارە کە تیۆریی شۆڕشگێڕانە چینەکانی کۆمەڵو بنچینەی دابەشکردنی کۆمەڵ بە چەندان چینی جۆر بەجۆر لەناو سنووری بەرهەمهێنانی ماددیدا دیاری ئەکات.

بەو جۆرەی کە مێژوو نیشانی داوە لە سەرەتای پەیدابوونی ئادەمیزاددا چینایەتی نەبووە، کۆمەڵگەی سۆشیالیستی یان کۆمۆنی سەرەتایی کۆمەڵگەیەکی بێ چینایەتی بووە، پەیوەندیی هەموو کەسێك لەگەڵ هۆیە سەرەتاییەکانی بەرهەمهێناندا وەکو یەك بووە.. ئاستی بەرهەمهێنان ئەوەندە نزم بووە کە تەنیا خۆراکی ڕۆژانەیان بەدەست دەهێناو توانای پاشەکەوتو خاوەن موڵکدارێتیی تایبەتیو یەکتر ژێردەستە کردن، بە هۆی پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنانەوە نەبووە.

لەگەڵ گەشەکردنو زۆربوونی هێزەکانی بەرهەمهێنانو بەرهەمهێنانی زیاد لە پێویستی ڕۆژانەو پاشەکەوتو دابەشکردنی کاری کۆمەڵایەتیو پەیدابوونی موڵکدارێتیی تایبەتیو لەناوچوونی موڵکدارێتیی سۆشیالیستی کێشی ئابووریی خەڵك زیادو کەمی کرد.

هەندێك، بە تایبەتی ئەوانەی کە سەرەك هۆزەکان بوون دەوڵەمەند بوونو بوونە خاوەن هۆیەکانی بەرهەمهێنان.. هەندێکیش لەوە بێبەشبوون ناچاربوون کار بۆ خاوەنی هۆیەکانی بەرهەمهێنان بکەن، ئەم جیاکردنەوەی توێژە کۆمەڵایەتیانە لە یەکترو گەشەکردنیان بوو بە هۆی پەیدابوونی کۆمەڵگەی کۆیلەیەیی.

هەریەك لە فرماسیۆنە کۆمەڵایەتیو چینایەتییەکان خاوەنی ڕەوشتی چینایەتیانەی تایبەتیی خۆیەتی، لە کۆمەڵگەی کۆیلەییدا چینە سەرەکییەکان بریتی بوون لە کۆیلەکانو خاوەن کۆیلەکان، لە کۆمەڵگەی فیوداڵیدا بریتی بوون لە خاوەن موڵكو جووتیارەکان، لە کۆمەڵگەی سەرمایەداریدا بریتییە لە پرۆلیتاریاو بۆرجوازییەکان، لە هەریەك لەم سەردەمانەدا جگە لە پرۆلیتاریاو بۆرجوازییەکان، لە هەر یەك لەم سەردەمانەدا جگە لەو چینە بنچینەییانەی ناومان بردن دیسان چینی لەمانە بچووکتریش هەیە، ئەوانە لەگەڵ چینە تازەکاندا لە حاڵەتی گەشەکردندانو لەگەڵ ئەو چینانەشدا کە لە حاڵەتی تواندنەوەدان دوور دەکەونەوە، بەڵام چینی کرێکار ڕۆڵێکی گەورە لە کۆمەڵدا دەگێڕێو خاوەنی پەیامێکی مێژوویی تایبەتییە، چونکە لە پێناوی سەقامگیربوونی سۆشیالیزمدا تێدەکۆشێو هەوڵی ئەوە دەدات کۆمەڵگەیەکی بێ چینایەتی دابمەزرێت.

کەوابوو چین (طبقة) دیاردەیەکی کۆمەڵایەتیی مێژووییە لە سەرەتاوە لە سەردەمی کۆمۆنی سەرەتاییدا نەبووە، لە سەردەمی کۆمۆنیزمیشدا دیسان لەناو دەچێت.

بە پێی باری سەرنجی مەفهوومی زانستیانەی چین کە وەکو لە سەرەوە باسمان کرد ئەو زاراوە تایبەتیانەی لە بارەی چینەکانەوە لە ڕۆژنامەو چاپەمەنییەکاندا بەرچاومان دەکەوێت وەکو چینی ڕۆشنبیرانو کرێکارانو ئافرەتانو سنعەتکارە دەستییەکانو ئەمجۆرە شتانە شتێکی ڕاست نییە، چونکە ئەمانە هەر یەکە توێژێکی تایبەتیی کۆمەڵ یان جنسێکی تایبەتینو تێکەڵکردنیان لەگەڵ یەکترو بە ناوی چینەوە پێچەوانەی باری سەرنجی شۆڕشگێڕانەیە. هەرچەندە ئەمانە قازانجیان هاوبەش بێتو هەر توێژەی لە چەندان ئەندامی کۆمەڵ پێکهاتبێت.

★حزب - Party

"چەند زاراوەیەك لە بارەی ئۆرگانەکانی حزبەوە":

بریتییە لە ڕێکخراوێکی سیاسی کەهاوبیرانو لایەنگرانی ئەو ڕێبازە سیاسییە لەسەر ئارەزووی خۆیان یەکیان تیا گرتووەتەوە، بە گشتی هۆشیارترین عونسوری چینێك یان توێژە کۆمەڵایەتییەکان کە قازانجیان یەك دەگرێتەوە تیا کۆدەبنەوە.

حزب داکۆکیی لەسەر قازانجی ئەو کۆمەڵانە ئەکاتو ڕابەرییان ئەکات.. لە کاتی گەشەکردنی سەرمایەداریدا چەندان ڕێکخراوی سیاسیی پرۆلیتاریاو بۆرجوازی کە دوو چینی سەرەکیی کۆمەڵگەی سەرمایەدارینو چەندان ڕێکخراوی سیاسیی چینەکانی کۆمەڵ پێکدێن. هۆی بنچینەیی زۆری حزبی بۆرجوازی لە هەندێك لە وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا ئەوەیە ئەو کۆمەڵگەیە چەندان چینو توێژی تیادایەو لە پێناوی بە دەستهێنانی حوکمدا بەربەرەکانێی یەکتر ئەکەن.

جگە لەوەش بۆرجوازی سوود لە بوونی زۆریی حزب وەردەگرێتو کۆمەڵانی خەڵك بە ڕوخساری جیاجیا هەڵ دەخەڵەتێنێت، بۆ ئەوەی لەسەر ڕێگەی ڕاستی خەباتی چینایەتیی خۆیان لایان بدات.. لە قۆناغی ئیمپریالیزمدا دەزگا ئینحیسارییەکانو هاوکارەکانیان بەرامبەر بە ڕاپەڕینی کۆمەڵانی خەڵك پەنا ئەبەنە بەر حوکمی دیکتاتۆرییانەو کوشتنو بڕینو تۆقاندن. چەندان حزبی فاشیست[1] بۆ مەبەستی خۆیان دادەمەزرێنن، چونکە حزبە فاشیستەکان لە واقیعدا داردەستو هێزی دەست وەشێنەری سەرمایەدارین.

١–وەکو حزبی "نازی" لە ئەڵەمانیای هێتلەریدا–وەرگێڕ.

بۆرجـوازی له ڕێگەی ئاریستۆکراسیی کرێکارانەوە هەوڵ دەدات ڕێکخراوی ڕیفۆرمیستی بۆ کرێکاران دابمەزرێنێتو بیانخەڵەتێنێت.. ڕێکخـراوی پرۆلیـتاری، ڕێکخـراوی سیاسـیی شۆڕشگێڕانه ئەمانه قازانجی کۆمەڵانی خەڵك دەپارێزن.. تەنیا ڕێکخراوە شۆڕشگێڕییەکان ئەتوانن ڕابەری ڕاستەقینەی ڕاپەڕینی چینی زەحمەتکێشان بگرنه ئەستۆی خۆیانو ڕابەرییان بکەن.

لـه سـەردەمی ئیمپریالـیزمدا، کاتـێك شۆڕشـی گـەلان وەکـو ئەرکـێکی عەمـەلی دێته کایەوە لەو کاتەدا ڕێکخراوە شۆڕشگێڕییەکان ڕۆڵێکی گرنگ دیاریی ئەکەن.

★خود موختاری - Self-Determination

بریتیـیه لـه سـەربەخۆیی سیاسـیی نەتـەوەکانو دوور بوونـیان لـه ژێردەسـتەیی دەرەوە، لـەم سـەردەمەدا سـەربەخۆیی یـان خودموخـتاریی کەمایەتیـیەکانو ناوچـە ژێردەسـتییەکانو پاراسـتنی دەوڵەتـە بچـووکە لاوازەکـان ئـەرکی سەرشانی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانه.

یاسـای خـود موخـتاریی نەتـەوەکان لەگـەڵ ڕاپەڕینی سەربەخۆیی خوازانەی نەتەوەکانی ئەوروپادا لە سەدەی نۆزدەیەمدا گەشەی کـردو بڵاوبـووەوە.. بـە پـێی ئـەم یاسـایه هـەموو نەتەوەیـەك مافی ئەوەی هەیه کە دەوڵەتێکی سەربەخۆ بۆ خۆی پێکبهێنێتو خۆی حکومـەتی خـۆی هەڵبژێرێـت.. بـڵاو بوونـەوەی بـیری ناسیونالیسـتییانه لـه ئەوروپاوکارتێکردنی بۆ کیشوەرەکانی تر گەلێك ڕاپەڕینی نەتەوایەتیـیانەی لـه وڵاتـەکانی تـری جـیهاندا خوڵقاندو یاسای خودموختاریی نەتەوەیی کرد بە شێوەی یاسایەکی بنچینەیی له بواری پەیوەندیی نێونەتەوەکاندا.

گیروگرفـتی هـەرە گـەورەی خودموخـتاری لەوەدایـە کە ئایا ئەو نەتەوەیە، یان ئەو کۆمەڵە خەڵکە مافی خودموختارییان هەیە یان نـە؟ نووسـراوەکانی نەتـەوە یەکگرتووەکان نـاوی ئـەو نەتەوانـەیان دەستنیشـان نەکـردووە کـە مـافی خـود موختارییان هەیە، بەڵکو چارەنووسـی هەر نەتەوەیەك بەستراوە بە بوونو واقیعی خۆیەوە، بەڵام بە شێوەی گشتی ئەو نەتەوانەی کە بە ئاشکرا هێڵێکی دیار لە نێوان ئەوانو نەتەوەیەکی تردا، یان دەوڵەتێکدا هەیە، ئەوە مافی خود موختارییان هەیە.

ئێسـتا دەوڵەتـە گـەورەکان پـەلاماری زۆر شـوێنو نەتەوە ئەدەنو گەمارۆی عەسکەرییان ئەدەن بەو بیانووە گوایه داکۆکی لەسەر قەوارەی سیاسیو خودموختارییان ئەکەن.

خـود موخـتاری زۆر جـار بە مانای سەربەخۆیی دیاریکراوی نەتەوەیی وەکو (Autonomy) بۆ کەمایەتییە ئاینیو نەژادییەکانی نێو وڵاتێك یان گەلێك له نێو وڵاتێکی گەورە یان ئیمپراتۆرییەتێکدا بەکار هێنراوە.

★دیسپۆتیزم - Despotisme

بـەو دەسـەڵاتە دەوترێـت کـە هـیچ سـنوورێکی یاسـاییو نەرێـتی نەبێـتو خـۆی سەرپشکی هەموو کاروبارێکی سیاسیو ئابووریو عەسـکەریو ئـیداریو دارایـی بێـت.. دیسـپۆتیزم بـە گشـتی مانـای خـراپو هاوشـانیی سـتەمی هەیـە، بـەڵام هـەندێك جـاریش باسـی "دیسـپۆتیزمی ڕۆشـنبیرانه" دەکرێـت کـە مەبەسـت لـەو جـۆرە حکومەتـە ئایدیالیسـتیانەیە کە ئەفلاتوونو هەندێك لە ڕۆشنبیرەکانی دەورو بەری داوایان دەکرد.

فیـتفوگل[1] کۆمەڵناسـی ئەڵـەمانی مەفهوومێکی تازەی بە ناونیشانی "دیسپۆتیزمی ڕۆژهەڵات" بۆ دیسپۆتیزم داناوە، مەبەستی لەو کۆمەڵگەیەیە ئەم خاسییەتانەی خوارەوەی تیادا بێت:

١–حکومەتی تاکە کەسی "ئۆتۆکراسی"[2]

٢–شیرازەی وڵات بەسترابێت بە ناوەندی دەوڵەتەوە.

٣–نەبوونی یاسایەکی هەمیشەیی.

٤–لەو کۆمەڵگەیەدا پلەو پایەی بازرگانەکان نزم بێت.

٥–بایەخ نەدان بە کۆیلەداری.

٦–کشتوکاڵ بە ئاودێری فراوان بێت.

بـە بـیروڕای فیـتفوگل خـاڵی دوایـی بنچینەی خاسـییەتەکانی تـرە، ئـەمجۆرە ڕێکخـراوە کۆمەڵایـەتیو سیاسـییە جگـە لـە چـەند نەتەوەیەکی ئاسیایی , شارستانێتیی پێست سوورەکانی ئەمەریکاش دەگرێتەوە.

★دۆگماتیزم - Dogmatisme

١–K.A.Witfogel

٢–Autocracy

زاراوەی "دۆگم" بە مانا "وەستاو" دەگرێتەوە، ئەو کارەی کە هەرگیز نابێت بگۆڕدرێت، بەو شێوازو بیرکردنەوەیە دەوترێت کە لەسەر پایەی مەفهوومی "نەگۆڕ" دامەزرابێت، وەکو یاساو دەستووره ئاینییەکان، بێ ئەوەی پەیڕەویی دەستکەوتە تازەکان‌و زانستی‌و کاری زانستییانە بکات، بێ ئەوەی بە پێی هەلومەرجی تایبەتیی شوێن‌و کات بجوولێتەوە..

دۆگماتیزم لەبەر باری سەرنجی فەلسەفییانەوە ڕاوەستانی واقیع دەگرێتەوە، واتە واقیع بە هەلومەرجی کات‌و شوێنەوە نابەستێتەوە. لە فەلسەفەی هاوچەرخدا دۆگماتیزم بە پاشکۆی شێوازی دژی دیالەکتیك دادەنرێ کە هەموو جۆرە جموجوولێکی جیهان‌و گەشەکردنی شت‌و دیاردەکان ڕەت ئەکاتەوە.. یەکێك لە مەینەتییەکانی دۆگماتیزم ئەوەیە کە هەست بە یاساکانی دیالەکتیك ناکات وەکو گەشەکردن لە هەلومەرجی جۆربەجۆری مێژووییدا.

لەبەر باری سەرنجی مێژووییشەوە پەیدابوونی دۆگماتیزم لەگەڵ پەیدابوونی ئاینەکان‌و باوەڕ بە ئاینەکان پەیدابووە، کە واقیع بە شتێکی هەمیشەیی وەستاوو نەگۆڕ دەزانێت. ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە لە ئەنجامدا بووە فەلسەفەو زانین‌و سیاسەت.

لەبەر باری سەرنجی سیاسیشدا دۆگماتیزم ئەبێتە کارێکی سکتاریستیی، وەستان، ڕەتکردنەوەی تیۆری داهێنەرانە، جیاکردنەوەی تەواوی تیۆری‌و پراکتیك لە یەکتر. دۆگماتیزم هەر وەکو ڕیڤیژیۆنیزم لە هەلومەرجی ئێستادا مەترسییەکی گەورەی لەبەردەم ڕاپەڕینی نێو نەتەوەیی کرێکاراندا هەیە.

دۆگماتیکەکان باوەڕیان بە گۆڕین‌و گەشەکردن نییە، هەمیشە پەنا ئەبەنە بەر شێوازو یاسای مەییوو نەگۆڕو کۆنە.. هەزاران ناوو ناتۆرە ئەدەنە پاڵ عونسوری شۆڕشگێڕو یاسا گشتییەکانی دیالەکتیك. ڕێکخراوە شۆڕشگێڕییەکان هەمیشە ئامۆژگاریی ئەندامەکانی خۆیان ئەکەن کە لە ڕەوشتی دۆگماتیکانە دوور بکەونەوە.

★دیماگۆگی - Demagoge

دیماگۆجی، بە "ساویلکە خەڵەتاندن" یان "خەڵك فریودان" لێکدراوەتەوە، دیماگۆگی بەو خەڵك خەڵەتاندنە دەڵێن لە ڕێگەی بەڵێن‌و دروشمی درۆوە چاوبەستیان لێبکرێت. دیماگۆگ ئەو کەسانەن هەوڵ ئەدەن بەدرۆو فیشاڵ خەڵك بۆ لای خۆیان ڕابکێشن‌و ڕاستی لەبەر چاوی خەڵکی بشارنەوە، دیماگۆجی باشترین نموونەی سیاسەت‌و شێوازی کارکردنی سیاسییانەی حزبە بۆرجوازییەکان‌و دەوڵەتە دژ بە خەڵکەکانن.. ئەو دەوڵەتانەی دژی خەڵکن، هەوڵ ئەدەن لە ڕێگەی دەزگاکانی ڕاگەیاندنەوە وەکو: ڕادیۆ، تەلەفزیۆن، ڕۆژنامە، ئاگاداری دەرکردن، پیپۆرتاج، چاوپێکەوتن‌و.. ئەمجۆرە شتانەوە خەڵکی سادەو ساویلکە بخەڵەتێنن‌و باری سەرنجی خەڵك بۆ لای خۆیان ڕابکێشن. دیماگۆجی یان خەڵك خەڵەتاندن، یان خەڵك فریودان، لەگەڵ سیاسەت‌و ڕێبازی ڕاپەڕینی مەنطقیانەی ڕێکخراوە شۆڕشگێڕییەکاندا ناگونجێت‌و هەموو پێشکەوتنخوازێك لەو ڕێبازەوە دوورە.

★دیموکراسی - Democratie

دیموکراسی یان دیموکراتی، زاراوەیەکی یۆنانییە، "دیمو" بە مانا خەڵك‌و "کراتوس" دەسەڵات دەگرێتەوە، واتا دەسەڵاتی خەڵك یان دەسەڵاتی گەل.. دیموکراسی جۆرە دەسەڵاتدارێتییەکی تایبەتە کە دەسەڵات بەدەست زۆربەی خەڵکەوە بێت. بەربەستی لەئازادی نەکرێت، ئەندامانی کۆمەڵ وەکو یەك یەکسان بن، کۆمەڵ شوناسە بۆرجوازییەکان دیموکراسی لە بابەتەکانی ئابووری‌و کۆمەڵایەتیی جیا ئەکەنەوە، باری واقیعی‌و عەمەلیی کۆمەڵ لەبەرچاو ناگرن , ئەم جۆرە لێکدانەوە بۆجوازییانە ماهییەتی چینایەتی کۆمەڵ و ناکۆکی‌و ڕاپەڕینی چینایەتییانە ڕەت ئەکاتەوە.. ڕیفۆرمیستەکان ئەمجۆرە دیموکراسییەتەیان دەوێت‌و هەوڵی بۆ ئەدەن.

شێوەو ناوەرۆکی دیموکراسی بە درێژایی مێژوو پێگەیشتووەو هەمیشە بە فرماسیۆنی کۆمەڵایەتیی—ئابوورییەوە پابەند بووەو پەیوەندییەکی توندو تۆڵی لەگەڵ ڕاپەڕینی چینایەتیدا هەیە.

لە کۆمەڵگەی چینایەتیی پڕ لەناکۆکیدا دیموکراسی تەنیا بۆ دەسەڵاتداران‌و چینی فەرمانڕەوا هەیە.. لە کۆمەڵگەی سەرمایەداریدا دیموکراسی یەکێکە لە شێوەکانی حوکم‌و دەسەڵاتداری چینی بۆرجوازی.

ڕوخساری تایبەتیی دیموکراسیی بۆرجوازی بریتییە لە پارلمانتاریزم.. لە سەردەمی ئیمپریالیزمدا تەنیا هێزی ڕاپەڕیوی خۆڕاگری زەحمەتکێشان ئەتوانن ئازادییە دیموکراتییەکان بپارێزن‌و بەر لە کۆنە پەرستی‌و دیکتاتۆری‌و فاشیزم بگرن، بۆرجوازی لە هەر شوێنێکدا بۆی بکرێت دیموکراتییەت پێشێل ئەکات، بۆ ئەم مەبەستە لە زۆربەی وڵاتەکاندا ڕژێمی تیرۆریستییان دامەزراندووە. پەنا ئەبەنە بەر میلیتاریزم‌و فاشیزم بۆ ئەوەی بە هۆی ئەوانەوە خۆیان بگرنەوەو خۆیان بپارێزن.

لە بەرنامەی کاری کۆنفرانسی نێونەتەوەیی ڕێکخراوە شۆڕشگێڕی‌و کرێکارییەکاندا لە ساڵی (١٩٦٩)دا بەمجۆرە باسی ئەهمییەتی ڕاپەڕین لە ڕێگەی دیموکراتیدا کراوە:

"ڕاپەڕینی دژی ئیمپریالیزم کە ئەیەوێت ئازادییە بنچینەییەکانی ئادەمیزاد لەناو ببات، پێویستیی بە جەنگێکی درێژ خایەن هەیە، بۆ بەدەستهێنانی ئازادیی چاپەمەنی، کۆبوونەوە، خۆنیشاندان، ڕێکخستن.. لە پێناوی یەکسانیی مافی ئەندامانی خەڵك‌و دیموکراتیزەکردنی هەموو ڕووکارەکانی ژیانی کۆمەڵ. هەروەها پێویستە دژی هەر جۆرە هەوڵدان‌و یاسایەك بین کە کۆنەپەرستان بە نیازی لەناوبردنی مافی ئازادییە دیموکراتییەکان دایئەنێنن , ئازادییە دیموکراتییەکان بەرهەمی خەبات‌و ڕاپەڕینی درێژخایەنی چینەکانن، چ لە بواری نەتەوایەتی یان لە بواری نێونەتەوەییدا..".

★دەوڵەت - Repoplice

دەوڵەت ڕێکخراوێکی سیاسیی کۆمەڵ‌و گرنگترین هۆی دەسەڵات گرتنەدەستی چینێکە کە لە ڕووی ئابوورییەوە ڕۆڵێکی گرنگ لە کۆمەڵدا ئەگێڕن. ئەرکی سەرەکیی دەوڵەت هێشتنەوەی ڕژێمی ئابووری‌و داکۆکی کردنە لەسەر چینی فەرمانڕەوا.. لەبەر باری سەرنجی مێژوویدا دەوڵەت لە کاتی پەیدابوونی کۆمەڵگەی چینایەتییەوە ئەویش پەیدابووە. لەو کاتەوە کە کۆمەڵ دوو چین بوون واتا

"کۆیلـەو کۆیلـە دارەکـان"، دەوڵەتـیش وەك ئۆرگانـێکی سیاسی بۆ پاراستنی قازانجی خاوەن کۆیلەکان لە دژی کۆیلەکان پێکهاتووە. دەوڵـەت بەڕێوەبـردنی ئـیشو کـارو ئەرکـەکانی خـۆی خسـتووەتە سـەر دەزگاکـانی لەشکر، پۆلیس، ئەمن، بەندیخانەکانو هینی تر.. دەوڵەتـەکان جـیاوازیی لـە نـێوان جـۆرو شـێوەکانیاندا هەیـە، هـەر دەوڵەتێك ڕژێمی ئابووریی خۆی هەیە، خۆی دەستنیشانی ئەکاتو جۆرەکانی دیاریی ئەکات. لە دەروونی مێژوودا (٣) سێ جۆر دەوڵەت پەیدابووە:

١–دەوڵەتی کۆیلەداری.

٢–دەوڵەتی فیودالی "دەرەبەگایەتی".

٣–دەوڵەتی سەرمایەداری.

لـە هـەر یـەك لـە ڕۆژگاری کۆمەڵایەتی–ئابووریی هەر دەوڵەتێکدا جۆری دەوڵەت تایبەتو جیاوازە، ماهییەتی چینایەتیو ئابووریی هـەر کۆمەڵێك جۆرو ڕوخساری دەوڵەتەکەی دیاری ئەکات. جۆری دەوڵەتەکان بە زۆری پابەندن بە هەلومەرجی مێژوویی کۆمەڵەوە. بۆ نموونـە کۆمـاریو سەڵتەنەتی هەردووکیان هەر دەوڵەتنو هەر یەك لە مانەش جۆرو ڕوخسارێکی جیا لەویتری هەیە.. وەکو سەڵتەنەتی مـەشروطە "مـەرجدار" یـان سەڵتەنەتی زۆرداری، کۆماری لەگەڵ دەسەڵاتی پەرلەماندا یان کۆماری بە ئارەزووی سەرەك کۆمار، بەڵام شێوەی دەوڵەتەکان بە پێی ڕۆژگارو دۆخی وڵاتەکە ئەگۆڕدرێت.

★دیالەکتیك - Dialectic

مانـای دیالەکتـیك جموجووڵـی ڕاستییە لە ڕێگەی وتووێژەوە، هەروەها بە ماناش گفتوگۆ ئەگرێتەوە لە ڕێگەی پرسیارو وەڵامەوە، یەکەمجار (زنونون الثاني) ئەمەی دۆزیوەتەوەو ئەفلاتوون گەشەی پێداوە.

هـیگڵ ئـەم وشـەیەی بـە مانـای تـازە لـێکداوەتەوەو وەکـو فەلسەفەی گشتیی لێکردووە، دیالەکتیکی هیگڵ فەلسەفەیەکە ئەڵێت: هـەموو شت پێکەوە پەیوەندیدارن، هەموو شت لە جووڵانو گۆڕینی هەمیشەییدایە، ئەم گۆڕانەش بە پێی یاسایەکی دیارو مەعقول ڕوو ئـەدات. لـەو یاسـایەدا "نـاکۆکی" دەورێکـی گـەورە ئەبینێـت. گۆڕین لە ئەنجامی ئەو ناکۆکیانەوە پەیدا ئەبێت، بەڵام لە کاتی گۆڕاندا ناکۆکیـیەکان یـەکانگیر ئـەبن، واتە یەك ئەگرنو ئەمەش پێی ئەڵێن: "یاسای یەکگرتنی ناکۆکییەکان".. لە واقیعدا لە هەر ڕاپەڕینێکدا یەکێتیـیەك خـۆی شـاردووەتەوە، لـە ئـەنجامدا دیالەکتـیك ئـەوە ئەسەلمێنێت، کە هەموو گۆڕینێك لە کۆتاییدا، دوای ئەوە کە کێشەی نێوان ناکۆکییەکان گەیشتە قۆناغێکی تایبەتی لە ناکاو هەموو ڕێ ئەکەون، وە لەو ڕێککەوتنە شتێکی تازە پەیدا ئەبێت، کە ڕوخسارو ناوەرۆکێکی تازەی ئەبێت.

تـیۆری زانـەکان دیالەکتـیکی هیگڵ یان بۆ دەرخستنی ماددی مێژوو بەکارهێناوەو فەلسەفەکانی خۆیشیان ناو ناوە "ماتەریالیزمی دیالەکتیك". بەرامبەر بە ئایدیالیزمی دیالەکتیکی هیگڵ.. شێوازی دیالەکتیکی ئەو تیۆری زانانە بەم جۆرەیە:

أ–دیالەکتـیك پێچـەوانەی فەلسـەفەی میتافـیزیك هـەموو سروشـت پـێکەوە پـەیوەندیدار دائەنێـت، کـە لـە سروشتدا هەموو جۆرە دیاردەو شتوومەکێك پێکەوە بەندنو یەکتر تەواو ئەکەن، یان یەکتر دیاری ئەکەن.

ب–دیالەکتیك پێچەوانەی میتافیزیك، لەو باوەڕەدایە کە سروشت هەمیشە لە حاڵەتی گۆڕاندایە، وە هەمیشە تازە ئەبێتەوە.

ج–دیالەکتـیك پێچـەوانەی فەلسـەفەی میتافـیزیك، هـەنگاوەکانی گەشـەکردن بـە گۆڕینـێکی لەسـەر خۆو سادە دانانێت، بەڵکو بە گۆڕینی لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تری دائەنێت.

د–دیالەکتـیك پێچـەوانەی فەلسـەفەی میتافـیزیك ناکۆکـیی دەروونـی لەناو هەموو دیاردەکانی سروشتدا بەدی ئەکات، لێکدانی ئەم ناکۆکییانە بە بنچینەی گەشەکردن دائەنێت.

★دیپلۆماسی - Diplomacy

ئـەم زاراوەیـە لـە وشـەی "دیـپلۆمات"ی فەرەنسـەییەوە هـاتووە کە بە مانا نوێنەری سیاسیی دەوڵەتێك ئەگرێتەوە لە دەوڵەتێکی تردا، وە هەروەها لە وشەی "دیپلۆما"ی یۆنانیو لاتینی وەرگیراوە کە ئەویش بە مانا قاقەزی تاکە پەڕە سەنەدو مۆر ئەگرێتەوە.

دیپلۆماسی لە زانستی سیاسەتدا (٣) سێ مانای هەیە:

یەکەم:

فـراوانترین مانـای دیپلۆماسـی پەیوەندیی سیاسیی نێوان دوو دەوڵەتە، تیۆری زانە سیاسییەکان دیپلۆماسی بە مانای عونسورێکی دەسـەڵاتی گـەل ئـەزانو هـەندێکی تـریش بـە تەنـیا هـۆی بەڕێوەبردنی کاروباری سیاسیی خەڵکی دائەنێن. لەم دواییانەدا دیپلۆماسی وەکو هۆو ڕەوشتی ڕێبازی ڕژێم دانراوە.

دووەم:

هونەری خۆسازاندن لە سیاسەتی نێودەوڵەتاندا کە لە جیاتی مەترسیی قازانجو ئاسایشی وڵات بپارێزێتو بەهێز تری بکات.

سێیەم:

دیپلۆماسی وەکو دەزگایەکی کارگوزاریی پەیوەندیی نێودەوڵەتان ناو ئەبرێت، یەکێك لە گرنگیو نرخی دیپلۆماسی، پەیوەندیی سیاسیی نێو دەوڵەتەکانە کە لە جیاتی جەنگو لە گەیشتن بە ئامانج لە ڕێگای وتووێژو کاری سیاسییانەو خۆ سازدانەوە بگەنە ئەو ئامانجە. "لەسەر ئەم بنچینەیەو تێڕوانینە هەڵگیرساندنی شەڕ بە مانا شکستی دیپلۆمات ئەگرێتەوە. لە ساڵی (١٩٥٠) بە دواوە هەندێك لەو باوەڕەدان کە ئیتر هیچ دەوڵەتو گەلێك ناتوانن لە ڕێگەی جەنگەوە بگەنە ئەو ئامانجەی کە پێویستیانە، بەڵام هەندێکی تر ئەڵێن جەنگی سنووردار وەکو هۆیەکی سیاسییانە بەکار ئەهێنرێت".

★دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا - Dictature du Proletariat

بریتییە لە دەسەڵاتی چینی کرێکار، کە لە ئەنجامی لەناوبردنی ڕژێمی سەرمایەداریو تێکشکاندنی چەرخەکانی دەوڵەتی بۆرجوازی دێتە کایەوە. دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا ناوەڕۆکی بنچینەیی شۆڕشی سۆشیالیستانەو مەرجی گەورەی ئەنجامی ئەو شۆڕشەو سەرکەوتنەکانێتی. گەورەترین بنچینەی تیۆریی شۆڕشگێڕانەیە. پرۆلیتاریا بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی داگیرکارانو گەڕانەوەی دەسەڵاتی بۆرجوازیو لەناوبردنی کۆنەپەرستی، سوود لە دەسەڵاتی سیاسیی خۆی وەر ئەگرێت.

ئەم دیکتاتۆرییە بە مانا کرداری زۆرەملێیانە نییە لە دژی چینە دەسەڵاتدارەکان، بەڵکو کردارێکی عەمەلییانەو بونیاتنەرانەیە. هۆیەکە بۆ ڕاکێشانو ڕامکردنی کۆمەڵانی خەڵکی زەحمەتکێش بۆ لای چینی کرێکارو یەك خستنیان لە قەوارەی کۆمەڵگەیەکی تازەدا.

گەورەترین هۆی بونیاتهێنانی هەمە لایەنیانەی ژیانی کۆمەڵ وەکو: ئابووریو سیاسەتو فەرهەنگ (کولتوور)و شێوازی ژیانو پەروەردەکردنی شۆڕشگێڕانەو بونیاتنانی کۆمەڵگەیەکی نوێ. کەرەسەی گشتیی بونیاتنانی قەوارەی سۆشیالیزمە.

دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا، ئەنجامی گەشەکردنی ڕاپەڕینی چینایەتیانەیە لە کۆمەڵگەی سەرمایەداریدا، زەمینە بۆ جێبەجێکردنی فراوانترین شێوازی دیموکراتی بە قازانجی زۆربەی کۆمەڵانی زەحمەتکێشی خەڵك لە دژی کەمایەتییە داگیرکارەکان ئەڕەخسێنێت. ئەوەش بزانین کە دیموکراتی ترین شێوەی کۆماریی بۆرجوازی جگە لە دەسەڵاتی کەمایەتییە زۆردارەکان بەسەر زۆربەی خەڵکە زەحمەتکێشەکاندا هیچی تر نییە.

باڵاترین شێوەی بریتییە لە یەکێتیی نێوان چینی کرێکارو جوتیارەکان بە ڕابەرایەتیی چینی کرێکار. پایەی کۆمەڵایەتیی ئەم دیکتاتۆرییە لە کۆمەڵگەی سۆشیالیستیدا فراوانترو مەحکەمتر ئەبێت. ئەو هێزەی کە ڕابەری بنچینەیی سیستمی دیکتاتۆری پرۆلیتاریا ئەکات، پێشڕەوەکانی چینی کرێکارە. ئەمە نەك تەنیا لەگەڵ دیموکراتیی سۆشیالیستیدا ئەگونجێ، بەڵکو زامنی پاراستنیشی ئەکات، چونکە دیموکراتییەت خزمەتی خەڵك ئەکاتو قازانجی زۆربەی خەڵك ئەپارێزێت کە ئەوانیش چینی زەحمەتکێشن، چونکە دیموکراتی تا ئەو کاتەی کە ناکۆکیی چینایەتی هەبێت ئەویش وەك مەسەلەیەکی چینایەتیی دیار ئەبێت.

لە بارەی مێژوویەوە یەکەمین شێوەی دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا کۆمۆنی پاریس بوو لە ساڵی (١٨٧١)دا.. کە گەلێك تاقیکردنەوەی مێژوویی گرانبەهای بە بیروباوەڕی پێشکەوتووانە بەخشی..

★دیواری چین - China Wall

دیوارێکی زۆر گەورەو درێژە، لە ماوەی چەندان سەدەدا بە ملیۆنەها کەس کاریان تیادا کردووەو کەوتووەتە بەشی ژووروی وڵاتی چینەوە. بەشێکی زۆری ئەم دیوارە بە تایبەتی لە سەدەی سێیەمی پێش زایینیدا دروست کراوە. ئەم دیوارە لە پارێزگای "گانسۆ" تاکو دەریای زەرد درێژ بووەتەوە، بە مەبەستی پاراستنی ناوچەکانی خوارووی وڵات دروستکراوە. نزیکەی چوار هەزار کیلۆمەتر درێژەو بەرزییەکەشی خۆی ئەدات لە (١٠)دە مەترەو –لە هەندێك شوێندا زیاتریش–حەوت مەتریش پانییەکەیەتی.. ئێستاکە بەشێکی زۆری ئەو دیوارە وێران بووە، بە هۆی ئەو دیوارەوە بەشێکی زۆری وڵاتی چین –بەتایبەتی ناوچەکانی خوارووی– لە ناوچەی ژووروو جیاکراوەتەوە.

زاراوەی دیواری چین لە گفتوگۆی سیاسییانەو کۆمەڵایەتییانەدا بە مانا جیاکردنەوەی تەواوی شتێکە لە شتێکی تر.. یان جیا کردنەوەی باسو ڕێبازێکە لە باسو ڕێبازێکی تر.. بۆ نموونە: ئەگەر بڵێین: دیواری چین لە نێوان شۆڕشی بۆرجوازیی دیموکراتیو شۆڕشی سۆشیالیستیدا نییە، واتە ئەم دوو مەسەلەیە لە یەکتر جیانین. یان بڵێین ڕژێم ناتوانێت لە نێوان چینی کرێکارو کۆمەڵانی خەڵکدا دیواری چین دروست بکات، واتە هەرگیز توانای ئەوەی نابێت پەیوەندییە بنچینەییەکانی نێوان چینی کرێکارانو زەحمەتکێشان لەناو بباتو جیاوازی بخاتە نێوانیانەوە.

★ڕیالیزم - Realism

بە مانا واقیع پەرستییە، بەرامبەر بە ئایدیالیزم "یان بڵێین خەیاڵ پەرستی".. ڕیالیست بەو کەسە ئەڵێن کە باوەڕی بە ڕاستی بێتو لە کارو کرداریدا ڕاستو واقیع بین بێت. هەندێك جار بەو کەسانە ئەوترێت کە ئەوەی پێی ئەسپێرن بە ئەنجامیبگەیەنێت. ڕیالیست هەوڵ ئەدات لەگەڵ واقیعی خەڵكو ناوچەو دەوروبەرو جیهاندا بڕواتو بگونجێت. ئایدیالیست هەوڵ ئەدات جیهانو هەموو چۆنێتییەکان بخاتە ناو جوغزی ئایدیالیستییانەی خۆیەوە.

★ڕیفراندۆم - Rererandum

را وەرگرتنی ڕاستەوخۆی ئەندامانی ڕێکخراوێك یان کۆمەڵێکە بۆ دەنگدان لەسەر بابەتێکی سیاسی کە ڕابەرانو نوێنەرانی خۆیان هەڵبژێرن. یەکەمجار تەنیا بۆ دانانی یاسا ئەمجۆرە دەنگدانە ئەکرا، لە ساڵی (١٨٣١)دا بۆ یەکەمین جار هەڵبژاردن کرا، دوای ئەوەی بۆ هەر کارێکی پێویست وەکو یاسادانانو ئەمجۆرە شتانە هەڵبژاردنی بۆ ئەکرا. لە ساڵەکانی (١٨٩٨–١٩٥٧) لە بیستو یەك ناوچەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکادا هەڵبژاردنیان کردووە.

یەکەم: زۆرە ملێیانە.

دووەم: ئارەزوو خوازییانە.

جۆری زۆرەملێیەکە بە زۆری بۆ دانانی یاسای بنچینەیی وڵاتە، جۆرەکەی تریان لەسەر ویستو داخوازیی خەڵکە، لە ساڵی (١٩٤٦)ەوە تا ئێستا لە فەرەنسە سێ جار بۆ گۆڕینی یاسای بنچینەیی وڵات هەڵبژاردن کراوە. دوا هەڵبژاردن لەو وڵاتە لە ساڵی (١٩٦١)دا لە بارەی سەربەخۆیی جەزایرەوە بوو.

★ڕادیکاڵیسم - Radicalisme

ڕادیکاڵ لە زمانەوانیدا بە مانا بنچینەیە، یان ڕەگو ڕیشە هاتووە، ڕادیکاڵیزم بە مەفهوومی گشتی بەڕێبازی ئەو کەسانە ئەوترێت کە ئەیانەوێت هەموو کاروبارێك بە تەواوەتی بکرێو بنچینەیی بێت. ڕادیکاڵیزمی بۆرجوازیش هەیە بە ڕێبازێکی سیاسی ئەوترێت کە چارەسەرکردنی دیموکراتییانە لە چوارچێوەی بەرنامەی سەرمایەداریدا دیاری بکاتو لە واقیعدا قازانجی توێژەکانی وردە بۆرجوازی بپارێزێت.

دیسانەوە بە مەفهوومی گشتی زاراوەی ڕادیکاڵ بەمجۆرە بەکار ئەهێنرێت وەکو "ئێمە ئەمانەوێت گۆڕینێکی ڕادیکاڵیانە بکرێت".. وە یان "فلان مەسەلە پێویستیی بە گۆڕینی ڕادیکاڵیانە هەیە".. واتە ئێمە ئەمانەوێت گۆڕینێکی بنچینەییانە بکرێ، وە یان فلان مەسەلە پێویستیی بە گۆڕینی بنچینەیی یان ڕیشەیی هەیە.

★ڕاسیسم - Racisme

ڕاسیزم یان ڕەگەز پەرستی لە وشەی (راس) کە بە مانا "ڕەگەز" ئەگرێتەوە وەرگیراوە. ڕاسیزم تیۆرییەکی دژی زانستیو کۆنەپەرستانەیە، کە لە ناو ڕەگەزە جۆر بە جۆرەکاندا لە ڕووی ژمارەو دەسەڵاتی فیکرییەوە نا بەرابەرییان ئەوێت. گوایە سروشت لە سەرەتاوە ئەم ڕەگەزانەی نا یەکسان، واتە یەکێك بەرزو یەکێك نزمی دروستکردووە.

ڕەگەز پەرستەکان بە پێی ئەم تیۆرییە بە تەواوی کۆنەپەرستو دژی مرۆڤنو بەربەرەکانێی یەکسانی بوونی ئادەمیزاد ئەکەن. لە کاتێکدا زانستو تاقیکردنەوە ئەوەی سەلماندووە کە جیاوازیی نێوان ڕەگەزەکان شتێکی ڕووکەشەو لە ڕووی گەشەکردنو ئامادەبوونو توانای فیکریو مەعنەوییو چالاکیی کۆمەڵایەتیو زانستییەوە هیچ ئەهمییەتێکی نییە.

کۆنەپەرستی لە وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا پشت بە تیۆری ڕەگەز پەرستیو سیاسەتی دژی مرۆڤ ئەبەستێو پاڵە پەستۆیەکی زۆر ئەخاتە سەر کەمە نەتەوایەتییەکانو ڕەگەزە بچووکە ژێر دەستەکان، هەموو مافێکیان زەوت ئەکەنو کاری زۆر ناڕەوایان بەرامبەر ئەکرێ، ئەو کردارە نامرۆڤانەیەی کە لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا دژی ڕەش پێستەکانو سوور پێستە بوومییەکان ئەکرێ، یان لە ڕۆدیساو ئەفەریقای خواروو لە دژی ڕەش پێستەکان ئەکرێ هەمووی ئاشکرایە.

لەگەڵ ئەوەشدا نووسراوەی مافی ئادەمیزاد چەندە سەرزەنشتی جیاوازیی ڕەگەزایەتی ئەکاتو تیۆری "ڕاسیزم" لە جیهانی سەرمایەداریدا ڕەت ئەکاتەوەو بە تیۆرییەکی کۆنەپەرستانەی دژ بە خەڵکی دائەنێت.

زانستی مرۆڤ شوناسیو خەڵك شوناسی مێژوو، هەروەها تاقیکردنەوەی وڵاتە پێشکەوتووەکان کە ستەمی نەتەوایەتییان تیا لەناوچووە بە پێی ئەو نوونانەی کە ڕەگەزە جۆر بە جۆرەکان لە زەمینەی زانستی، هونەری، ئەدەبی، کۆمەڵایەتی،.. خۆ ڕێکخستنەوە چالاکییان هەیە، تۆماری تیۆری ڕەگەز پەرستی درۆزنانەیان دڕیوە. شارستانێتی، پێشکەوتن، زانست، تەکنیك، فەرهەنگ.. ئەمانە میراتیی تایبەتی ڕەگەزێك نین. دواکەوتن لە هەر شوێنو ناوچەیەکدا بێت جەمسەرەکەی بەستراوە بە ستەمو داگیرکارانەوە.

★ڕیفۆرم - Reforme

ڕیفۆرم بە مانا کاری چارەسەرییانەیە، کە بۆ گۆڕینی هەندێك ڕووکاری ژیانی ئابووریو کۆمەڵایەتیو سیاسی ئەکرێ، بێ ئەوەی کە گۆڕینێکی بنەڕەتیی تەواو لە کۆمەڵدا دروست بکات. وەکو ڕیفۆرمی زەویوزار، ڕیفۆرمی ئیداری، ڕیفۆرمی فێرکردن، ڕیفۆرمی بازرگانی، ڕیفۆرمی هەڵبژاردنو..

ڕیفۆرم، ئەو جۆرە گۆڕانەیە کە لە ناو چوارچێوەی ڕژێمی کۆمەڵایەتی تێ ناپەڕێتو توانای هێزە سیاسییەکان تا ڕادەیەك نیشان ئەدات.. ڕیفۆرم لە هەر کاتو زەمینەیەکدا بکرێت بەرهەمی خەباتی کۆمەڵانی خەڵکە، بەڵام چینی دەسەڵاتدار هەوڵ ئەدات لە ڕێگەی ڕیفۆرمەوە بەرگیری لە هێرشی کۆمەڵانی خەڵك بە تایبەتی چینی کرێکار بکات. بۆ ئەوەی زیان لە دەسەڵاتی خۆی نەکەوێت.. بەمەش مەبەستی هەرە گەورەی ئەوەیە بەرگیری لە گۆڕینی بنەڕەتیی کۆمەڵ بکات. دیسان هەوڵی ئەوەش ئەدات ئەوەی کە بە زۆر لێی وەرگیراوە بەرە بەرە لە کۆمەڵانی خەڵکی وەربگرێتەوەو بیانباتەوە دۆخی ڕابردوو.

تیۆری زانێك لەم ڕووەوە وتوویەتی :

" مـەفهوومی ڕیفۆرم لەگەڵ مەفهوومی شۆڕشدا لە یەکتر جیان، ئەگەر ئەمە فەرامۆش بکەین‌و هەست بە هێڵی نێوان ئەم دوو مەفهوومە نەکەین، ئەوا ئەکەوینە هەڵەی گەورەوە، بەڵام ئەم سنوورەی نێوان ئەم دوو مەفهوومە شتێکی وەستاو نییە، بەڵکو هەمیشە لە گۆڕاندایە.. وە لە هەموو کات‌و سەردەمێکدا پێویستە ئەو هێڵە دیاری بکرێت" .

تـیۆری شۆڕشـگێڕانە بەرهەڵسـتی ڕیفـۆرم ناوەسـتێ، ئەو ڕیفۆرم‌و کارە چارەسەرییانە ڕەت ناکاتەوە کە لە جیهانی سەرمایەداریدا ئەکرێت.. وە هـەروەها ڕیفـۆرم بـە لقـێك لـە لقـەکانی شـۆڕش دائەنێـت. شۆڕشـی کۆمـەڵانی خەڵك هەندێك کات کە سەرکەوتوو نابێت دەزگـای دەسـەڵاتدار ناچـار ئەکات پەنا بەرێتە بەر یاسای ڕیفۆرم. پێویستە ڕێکخراوە شۆڕشگێڕەکان دەسەڵاتی فەرمانڕەوا بە جۆرێك ناچار بکەن کە زۆرترو قووڵتر ڕیفۆرمەکان جێبەجێ بکات . هەر وەکو تیۆری زانێك وتوویە:

"پێویستە بۆ فراوانبوونی زەمینەی ڕاپەڕینی چینایەتی سوود لەڕیفۆرمەکان وەربگرێت".

ئەگـەر لـە ڕیـزەکانی ڕاپەڕیـنی کۆمـەڵانی خـەڵکدا کەسـێك بـە یاسای ڕیفۆرمەکان قایل بێت پێی ئەڵێن "ڕیفۆرمیست". ڕیفۆرمیزم زاراوەیەکـە لـەناو ڕاپەڕیـنی سیاسـیی کۆمـەڵانی خـەڵکدا دوژمـنی هـەرە گەورەی قازانجی چینی زەحمەتکێشە. ڕیفۆرمیست ڕاپەڕینی چینایەتی‌و شـۆڕش ڕەت ئەکاتـەوەو لایەنگری ئەو ڕیفۆرمانە ئەکات کە زیان بە بونیادی سەرمایەداری ناگەیەنێت. کەوابوو ڕیفۆرمیزم مانای خۆ بەدەستەوەدان ئەگرێتەوە.

ڕیفۆرمی زەویوزار:

ڕیفۆرمـی زەویـوزار یـان چارەسـەرکردنی زەویـوزار بریتیـە لـە کۆمەڵـە کردارێك کە دەوڵەت لە بارەی گۆڕینی جۆری موڵکدارێتیی زەویوزارو شێوەی سوود وەرگرتن لە زەوی ئەیکات.

لـە وڵاتـە سـەرمایەدارییەکاندا مەبەسـت لـە ڕیفۆرمـی زەویـوزار ئەوەیـە زەمیـنەیەکی لـەبار بـۆ گەشـەکردنی پەیوەندیـیەکانی سـەرمایەداری لـە لادێکـاندا برەخسێ‌و ڕاپەڕیـنی جووتیاران لاواز بکات‌و بەرگیری لە هەر جۆرە ڕاپەڕینێکیان بکات. بەمجۆرە ڕیفۆرمە سـەرمایەدارە خـاوەن سـنعەتەکان‌و خـاوەن بانقـەکان‌و پـیاوە دەوڵەتیـیە گـەورەکان‌و سـوپاییە دەسـەڵاتدارە گـەورەکان‌و زۆربـەی دەوڵەمـەندەکانی تـر ئـەتوانن جـێگەی خۆیـان مەحکـەمتر بکـەن‌و شـێوەی دەسـت بەسەرداگرتنی سەرمایەدارییانە کە جێگری دەست بەسەرداگرتنی سەردەمی پێش خۆیەتی زیاتر بچەسپێنن. ئەمجۆرە ڕیفۆرمە ئەگەرچی لە ڕووی ئابوورییەوە ئەتوانێت سوود لە زانستی تەکنـیك‌و مەکانـیزەکردنی زەویـوزار وەربگرێـت، بـەروبوومی کشـتوکاڵی زیاتـر بکـات، بـەڵام لـە ڕووی بـاری کۆمەڵایەتیـیەوە زۆربـەی جووتـیارەکان ماڵوێـران ئەکات‌و ناکۆکیی گەورەتر دێنێتە کایەوە، چونکە ناتوانێت بە شێوەیەکی ڕادیکاڵییانە مەسەلەی زەویوزار بنبڕ بکات.

سیسـتمی سۆشیالیسـتی هـەموو جـۆرە چەوساندنەوەیەك لە لادێکاندا لەناو ئەبات‌و زەویوزار بۆ هەموو جووتیارەکان دابین ئەکات، هـێزی کـاری جووتـیارەکان لەسـەر ئـارەزووی خۆیـان لـە کـێڵگە هەرەوەزییـەکاندا کـۆ ئەکاتـەوە.. تەکنیکی هاوچەرخیان ئەخاتە ژێر دەسـەڵاتەوە. یارمەتـیی مـادیی‌و ڕێکخسـتنیان ئـەدات‌و هۆیـەکانی پێشـکەوتنی ئـابووری کشتوکاڵییان بۆ دابین ئەکات‌و بەمجۆرە باری گوزەرانیان ئەگۆڕێ‌و بەرەو پێشتر ئەچێت.

★ڕیڤیژیۆنیزم - Revisionisme

بـەو کەسـانە ئەڵـێن سـەرنجی تـازە ئـەدەن، بریتییە لەو ڕێبازە لەناو ڕاپەڕینی کرێکاراندا بە بێ هیچ جۆرە پاڵپشتێکی ڕۆشنبیرانە سـەرنجی تـازە لـە بنچـینەکانی تـیۆری شۆڕشـگێڕانە ئـەدەن‌و ڕەتـی ئەکەنـەوەو لـە ڕێگای لا ئەدەن، ناوەڕۆکی شۆڕشگێڕانەو هەموو ئامۆژگارییـەکانی ئەدەنـە دواوەو لـەناوی ئەبـەن. بـە واتایەکی تر ڕیڤیژیۆنیزم واتە سەرنجدانی تازە لە هەندێك بنچینەو شێوازەکانی.. بـێ ئـەوەی پاڵپشـتێکی ڕۆشـنبیرانەیان لـەم بارەیـەوە هەبێـت. ڕیڤیژیۆنـیزم کـرێکار لە چەکی تیۆریی سیاسیانە بێ بەش ئەکات. بەم کـارەش خزمەتـێکی زۆر گـەورە بـە ڕژێمـی سـەرمایەداری ئـەکات. ڕۆشـنبیریی پرۆلیـتاریاو سۆشیالیزمی زانستی، زانستییەکی بونیات نەرانەیـە.. دۆگماتیزمی نییە، زانستییەکە لەگەڵ پێگەیشتنی ژیان‌و گەشەکردنی کۆمەڵ‌و پەیدابوونی دیاردەی تازەدا بەهێز تر ئەبێت‌و باشتر پێ ئەگات.

لـە ڕووی مـێژووەوە لـە دوا دەیـەی سـەدەی ڕابـوردوودا ڕیڤیژیۆنـیزم پـەیدابووە، کە لەو کاتەدا یەکێك لە سۆشیاڵ دیموکراتەکانی ئەڵـەمان کـە نـاوی برنشتاین بوو بە ئاشکرا دەستیکرد بە ڕەتکردنەوەی یاسا بنچینەییەکانی تیۆری شۆڕشگێڕانەو دانانی تیۆری تر لە جـێگەی.. شـێوەیەکی تـر لـە ڕیڤیژیۆنـیزم ئـەو هەوڵدانـەی کاوتسـکی بـوو کـە یەکێك بوو لە ڕابەرە دەرکەوتووەکانی هەمان سۆشیاڵ دیموکراتی ئەڵەمان.

ڕیڤیژیۆنیسـتەکان ئەڵێن ئامۆژگاریی‌و یاساکانی تیۆری زانستیی کۆن بووە، بەم پێیە ماهییەتی لە بواری گۆڕانی کۆمەڵ‌و بونیاتنانی تازەی کۆمەڵ‌و سەقامگیربوونی سۆشیالیزم دوور ئەخەنەوە.

لەبـەر بـاری سـەرنجی فەلسـەفییانەدا ڕیڤیژیۆنـیزم سـەرنجی تـازە لە شێوازەکانی دیالەکتیکی ماتەریالیستی ئەدات‌و ئایدیالیزم لە جـێگەی دائەنێـت. ڕیڤیژیۆنـیزم بە لای چەپ‌و لای ڕاستدا لە شێوازی شۆڕشگێڕانە بەدوورەو خۆی لێ لا ئەدات. ڕیڤیژیۆنیزمی ڕاست لە

پێناوی قازانجی ڕاستەو خۆی بۆرجوازیو ئاشبەتاڵی شۆڕشی کۆمەڵایەتیو کڕنووشو خۆ بە دەستەوە دانو شێوازی ئەپۆرتۆنیزمانەو ریفۆرمیزمانەدا کار ئەکات. ریڤیژیۆنیزمی چەپیش واتا سەرنجدانی تازە لە شێوازو یاسای شۆڕشگێڕی ئەداتو بە قازانجی چینی دەسەڵاتدارو بۆرجوازی کار ئەکات.

★زایۆنیزم - Scionisme

ڕێبازێکی ناسیۆنالیستیی کوێرانەی بۆرجوازیی جوولەکەیە، لە کۆتایی سەدەی ڕابردوودا لە ئەوروپا سەریهەڵدا، ئێستاش بووە بە ئایدیۆلۆجیی ڕەسمیی دەوڵەتی دەست درێژکاری ئیسرائیل. ئەم ناوە لە وشەی "سەهیۆن"ەوە هاتووە کە ناوی ناوچەیەکە لە نزیک "ئۆرشەلیم"و جوولەکەکان بە لایانەوە شوێنێکی پیرۆزەو خۆشیان دەوێت.

لە ساڵی ١٨٩٧دا ڕێکخراوی زایۆنیی جیهانی پێکهات کە مەبەستو ئامانجی کۆچکردنی هەموو جوولەکەکان بوو بۆ فەلەستین.. ئێستا وزەی دارایی ئەم ڕێکخراوە بەرامبەر بە وزەی دارایی گەورەترین کۆمپانیای جیهانییە، چەندان کۆمپانیای ئیسرائیلیو خاوەن زەوییوزاری گەورەو دەزگاو دامەزراوی کشتوکاڵیو کارگەی بەرهەمهێنان ئەندامی ئەو ڕێکخراوەن.

مەڵبەندی ڕێکخراوەکەیان لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکایەو سەرپەرشتیی چالاکیی لقو کۆمەڵە زایۆنییەکانی زیاتر لە ٦٠ شەست وڵاتی جیهانی ئەکات. گەلێك ڕێکخراوی لقیو کۆمیتەو یەکێتیی فراوانیان هەیە، پێویستە ئەوە بڵێین کە زایۆنیستەکان لە سەرەتاوە لە پێناوی پاراستنی قازانجو ساتو سەودای دەوڵەتە ئیمپریالیستەکان ئامادەبوون بنکەی خۆیان لە ئەمریکای لاتین یان کینیا یان ئۆگەندە یان لە ئەورووپای ڕۆژهەڵاتدا دابنێن.

بۆرجوازی جوولەکە چەندان ساڵە دەستیان کردووە بە گەشەپێکردنی هەستی ناسیۆنالیستیو نەتەوەپەرستیی کوێر بینانەو لە ژێر ئاڵای زایۆنیزمدا بەو پەڕی توانایانەوە هەوڵیانداوە ئەم ڕێبازەیان لە پێناوی خزمەت بە کۆنەپەرستانو ئیمپریالیزمدا گەشە پێبدەن.

زانیۆنیستەکان وا بیر ئەکەنەوە نەتەوەیەکی سەربەخۆی جوولەکە هەیەو پێویستە هەموو جوولەکەکانی ئەم جیهانە لەخۆیا کۆبکەنەوە.. ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە لەبەر باری سەرنجی سیاسییانەدا بیرکردنەوەیەکی کۆنەپەرستانەیە. لەبەر باری سەرنجی زانستیانەشەوە دیسان بێ پایەو نامەنطیقانەیە.

زایۆنیزم جوولەکە بە نەتەوەیەکی شاز ئەزانێتو وای دائەنێت کە جوولەکە دیاردەیەکی خواوەندیانەیەو نامەیەکی تایبەتییان هەیە. زایۆنیزم بەر لە هەموو شتێك لەگەڵ قازانجی پرۆلیتاریای جوولەکەدا ڕێك ناکەوێت.. زایۆنیزم چەندان ساڵە هەوڵی دروستکردنی دوو بەرەکایەتیو ناکۆکی نانەوە ئەدات لە نێوان جوولەکەی وڵاتەکانو ئەو خەڵکانەی لە گەڵیاندا ئەژینو هەوڵ ئەدات هەمیشە ڕقە بەرایەتیو دوژمنایەتیی لە نێوانیاندا بخولقێنێتو بەهێزیان بکات.. ئینجا لەم ڕووەوە هیچ جیاوازییەك لە نێوان زایۆنیزمو ئانتی سمیتیزمدا نییە. هەردووکیان زایۆنیزمو ئانتی سمیتیزم "دژی جوولەکە" ڕێبازێکی کۆنەپەرستانەو ڕەگەز پەرستیو ناسیۆنالیستیی کوێرانەو دوژمنی یەکێتیی زەحمەتکێشانن.. هەموو تیۆرییەکی شۆڕشگێڕانە بە هەموو توانایەکەوە هەردووکیان ڕەت ئەکاتەوە.

زایۆنیزم، تەنیا ئایدیۆلۆجییەك نییە، بەڵکو سیستمێکی فرە پەیوەندییانەو چەندان دەزگاو دامەزراوو کۆمەڵە تیۆریو ڕێکخراوی جۆر بەجۆرە.. هەروەها بریتییە لە چەندان ڕێکخراوو سیاسەتو ڕەوشتی سیاسییانەو ئابووریی بۆرجوازییە گەورەکانی جوولەکە، کە لەگەڵ دەزگا ئابووریو کۆمپانیا گەورەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو وڵاتە ئیمپریالیستییەکانی تردا دەستیان تێکەڵکردووەو پێکەوە جۆشیان خواردووە. ناوەڕۆکی بنچینەیی زایۆنیزم، شۆڤینیزمی شەڕ خوازانەو دژی پێشکەوتنە.

زایۆنیزم، لە وڵاتە جۆر بە جۆرەکانی جیهاندا تێ ئەکۆشێت، کرێکارانو زەحمەتکێشانی جوولەکە لە بواری کارو ژیانو چالاکیدا لە کرێکارانو زەحمەتکێشانی جیهان دابڕ بکات، وە ڕێگەیان نادات بەشداریی ڕاپەڕینی کرێکارانەو دیموکراتییانە بکەن. زایۆنیزم بە هەڵگرتنی دروشمی هەڵەی خۆیان "یەکێتیی قازانجی نەتەوەیی جوولەکەکان" ئەیانەوێت ناکۆکیی نێوان کرێکارانو سەرمایەداران، بەرهەمهێنەرو چەوسێنەرەوە جوولەکەکان بشارنەوە. قازانجی زەحمەتکێشە جوولەکەکان بکەن بە قوربانی لە پێناوی قازانجی بۆرجوازییە گەورەو دەوڵەمەندەکانی جوولەکەدا.

ئیمپریالیزمی جیهانی سوودێکی زۆر لەو پیلانە دژ بە نەتەوایەتییانەو هەڵوێستی دژی ئازادیخوازانەو سۆشیالیزمەی زایۆنیزمەکان وەرئەگرێت. کۆمەڵانی خەڵکی زەحمەتکێشی جوولەکە بە پێی نەخشەی دوژمنانەو دژی خەڵکی خۆیان هەڵ ئەخەڵەتێنن.

خاڵی هاوتای زایۆنیزم، ئانتی سیمیتیزمە "ئانتی واتا دژ، سمیپ بە مانا سامی" یە –ئەو ڕەگەزەیە کە جوولەکەکان ئەچنەوە سەری– ڕەوشتێکی دوژمنانەیە بەرامبەر بە جوولەکە، هەموو مەسەلەیەکی چینایەتیو کۆمەڵایەتی ئەداتە لاوە.. ئانتی سمیتیزم لە هەموو لایەك وەکو چەکێکی دووبەرەکی نانەوەو لادان لە واقیعو لادانی زەحمەتکێشان لەسەر ڕێبازی مەسەلە واقیعیو سیاسیو کۆمەڵایەتییەکان بەکارهێنراوە. ئەوەتا بە شێوەی نامرۆڤانەو کوشتاری دەستە جەمعیو ئاوارەکردنی خەڵك گەشەی کردووە. ئانتی سمیتیزم هەر وەکو زایۆنیزم تەنیا قازانجی چینە چەوسێنەرەکانو هێزە کۆنە پەرستەکانی ئەوێتو ئەیان پارێزێت، کە لەم ڕێگەیەوە زیانێکی زۆر بە ڕاپەڕینی چینایەتیانەو یەکێتیی کۆمەڵانی خەڵکی زەحمەتکێش ئەگەیەنێت.

★ژێرخان و سەرخان

ژێرخان یان پایە.. بیری پێشکەوتووانە لە نێوان ئەو کۆمەڵە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییانەی کە لە هەر کۆمەڵگەیەکدا هەبن، پەیوەندییە ماددیو بەرهەمهێنەرەکان وەکو پەیوەندیی بنچینەییو دیاریکەر ئەزانێت.. ژێر خان، یان پایەی کۆمەڵ بریتییە لە

کۆمەڵێك لەم پەیوەندییە بەرهەمهێنەرانە کە قەوارەی ئابووریی کۆمەڵی لیَ پێکدێت. مەبەست لە کۆمەڵێك پەیوەندیی بەرهەمهێنان بریتییە لە شێوەکانی موڵکدارێتیو پەیوەندیی نێوان خەڵکەکان کە لەم شێوەی موڵکدارێتییەدا دەوریان هەیە.. لەگەڵ شێوەکانی دابەشکردنی بەروبوومدا.

هەموو کۆمەڵێك پایە یان ژێرخانی هەیە، ژێرخان وەکو کۆمەڵێك پەیوەندیی بەرهەمهێنان بەستراوە بە باری هێزە بەرهەمهێنەرەکانەوە.

ژێرخان، رۆڵێکی گەورە لە ژیانی کۆمەڵدا ئەگێرێت، ماوە بۆ ئەوە خۆش ئەکات کە بەرهەمهێنانو دابەشکردنی بەروبوومە ماددییەکان رێکبخرێت. هیچ کەس بە بێ سەقامگیربوونی پەیوەندییە بەرهەمهێنەرەکان ناتوانێت دەست بە کاری بەرهەمهێنەرانە بکاتو لە ئەنجامدا پێداویستییەکانی ژیان دابەش بکات. گۆرینی هەر سەردەمێکی کۆمەڵایەتی بە سەردەمێکی تر یان بڵێین هەر قۆناغێك بە قۆناغێکی تر واتە گۆرینی پایە بە مانا ژێرخانە. واتە هێنانە کایەی پەیوەندیی بەرهەمهێنانی تازە.

سەرخان:

کە رووبیناشی پێ ئەڵێن، بریتییە لە تیۆری سیاسی، ماف، فەلسەفی، ئەخلاقی، هونەری، مەزهەبی، کۆمەڵو ئەو دەزگاو دامەزراوانەی پێیەوە پەیوەندیدارن، لەگەڵ شێوەکانی هۆشیاریی کۆمەڵایەتی. ئەگەر بمانەوێت ژێرخان بە ریشە یان ئێسقانی لەشێك دابنێین، ئەو کاتە ئەتوانین سەرخان بە لقو گەڵاو یان گۆشتو پێستی روخساری کۆمەڵ دابنێین.

ئاشکرایە ئەم لێکچوواندنە سادەیە ئەو پەیوەندییە دیالەکتیکییە قووڵە کە سەرخانو ژێرخانی پێکەوە جۆشداوە بە باشی نیشانی ئەدات.

هەر فۆرماسیۆنێکی کۆمەڵایەتی-ئابووری ژێرخانی تایبەتیی خۆیان هەیە، سەرخان لەسەر بنچینەی ئەم کۆمەڵە پەیوەندییە ئابوورییانە دامەزراوە کە لە شێوەی موڵکدارێتیدا پەیدا بووە. سەرخان لە بواری گەشەکردنی کۆمەڵدا رۆڵێکی دیار ئەگێرێت، جگە لەوەی کە لەسەر بنچینەی ژێرخانی ئابووری دامەزراوە.. سەرخان بە هۆی ژێرخانەوە کارێکی کاریگەرانە ئەکاتە سەر گەشەکردنی هێزە بەرهەمهێنەرەکان.

⋆سزاریسم, تزاریسم - Czarisme, Tsarisme

سزار، یان تزار، نازناوی ئیمپراتۆری لەناوچووی روسیا بوو لەساڵی (١٥٤٧-١٩١٨) واتە تاکو دوا قەیسەری وڵاتی روس ئەم نازناوە هەبووە. هەروەها بە پادشای بولگاریشیان وتووە لە ساڵەکانی (١٩٠٨-١٩٤٥). ئەم زاراوەیە بە مانا رژێمی حکومەتی قەیسەری ئەگرێتەوە لە هەمان کاتدا بە دەسەڵاتی زۆرداریو ئۆتۆکراسیش وتراوە. ئەم زاراوەیە بە تایبەتی لە دوای کۆتایی یەکەمین شەری جیهانییەوە لەناو نووسینی نووسەرە گەورە جیهانییەکاندا هاتووەو باسی لێوە کراوە.

⋆سۆشیالیزم - Socialisme

یەکەمین قۆناغی سەردەمێکی کۆمەڵایەتی-ئابووری-یە، کۆمەڵگەیەکە بە پێی یاسا ماددییەکان گەشەکردنی کۆمەڵ لە جێگەی سیستمی سەرمایەداری جێگیردەکات.

لە سەردەمی سەرمایەداریدا ئابووریی وڵات لەسەر بنچینەی موڵکدارێتیی تایبەتیو خاوەندارێتیی هۆیەکانی بەرهەمهێنان ئەروات، بەڵام لە سۆشیالیزمدا بە پێچەوانەوەیە، ئابووریی وڵات لەسەر بنچینەی موڵکدارێتی دەستە کۆمەڵی هۆیەکانی بەرهەمهێنان دائەمەزرێت. واتا لە کۆمەڵگەی سۆشیالیستیدا لە جیاتی تاقمێك دەوڵەمەندی خاوەن سەرمایەو خاوەن دەزگاو کارخانەکانو خاوەن هۆیەکانی گواستنەوەو.. زەحمەتکێشان ئەبنە خاوەنی ئەمجۆرە شتانە.

لە کۆمەڵگەی سۆشیالیستیدا -کەتا ئێستا پێگەیشتووە- ئەتوانین دوو جۆر موڵکدارێتیی دەستەکۆمەڵی دەستنیشان بکەین:

یەکەم:

موڵکدارێتیی سەرتاسەریی خەڵك یان دەوڵەت.

دووەم:

موڵکدارێتیی دەستەکۆمەڵ یان هەرەوەزییانە یان کیۆپراتیۆیی. لە هەر یەك لەم دوو جۆرە موڵکدارێتییە پەیوەندیی تازەی بەرهەمهێنان کە دەستی هاریکارییانەو هەرەوەزییانەیە بەرێوەیان ئەبات.

پێویستە ئەوە روون بکرێتەوە کە لێرەدا باسی موڵکدارێتیی هۆیەکانی بەرهەمهێنان ئەکەین.. ئەگەرنا لە کۆمەڵگەی سۆشیالیستیدا موڵکدارێتیی تاکە کەسی لە هەندێك هەلومەرجی تایبەتیدا، تەنانەت موڵکدارێتیی هۆیە بچووکەکانی بەرهەمهێنان بە مەرجێك ئەگەر نەبێتە هۆی چەوساندنەوەی خەڵك وەکو خۆی ئەمێنێتەوە.

لە دوای سەردەمێکی دوورو درێژی کۆیلەیەتیو فیودالی "دەرەبەگایەتی" و سەرمایەداری کە لەسەر پایەی چەوساندنەوەی خەڵك دامەزرا بوون، سەردەمی سۆشیالیزم چەوساندنەوەی خەڵکی لەلایەن خەڵکەوە لەناو بردو هەرکەس توانیی لە سنووری یاسای سۆشیالیزمدا بژیو ببێتە خاوەنی بەرهەمی خۆی. لەبەر ئەمەیە گۆرینی سیستمی سەرمایەداری بە سیستمی سۆشیالیزم بەرزترین پلەو گەورەترین خولی مێژووی گۆرینی کۆمەڵو پێگەیشتنی کۆمەڵگەی ئادەمیزادە.

ئـەم گۆڕینـەش لـە ئەنجامی سەرکەوتنی شۆڕشی سۆشیالیستیانە ڕوودەدات.. گۆڕین لە سیستمی سەرمایەدارییەوە بۆ سۆشیالیزم کـارێکی ئاسـانو سـەرپێیی نییـە، بـەڵکو پـڕە لە ڕووداوی گرانو ئەرکی قورس. لە سیستمی سۆشیالیزمدا ئابووریی تازە دائەمەزرێت، فەرهـەنگی نـوێ دێـتە کایـەوە، ژێـرخانی کۆمـەڵ لـە بـنـەڕەتەوە ئەگۆڕدرێـت. لـە کۆمەڵگـەی سۆشیالیسـتیدا هـیچ ناوونیشـانێکی چەوساندنەوە لـە ئـارادا نامێنێـت. لـە سۆشیالیستیدا چەوساندنەوەی نەتەوایەتیو چینایەتیو ڕەگەزایەتی لە ئارادا نامێنێت، ئازادیو یەکسانیی هـەموو خـەڵك دابـین ئەکرێـت.. تـا ئەو کاتەی هۆیەکانی بەرهەمهێنان بەدەست کۆمەڵێکی تایبەتییەوە بمێنێتەوەو ئازادیی تاکە کـەسو کۆمـەڵ لـە ئـارادا نابێـت. تـا ئـەو کاتەی زەحمەتکێشان بە ناچاری هێزی بازووی خۆیان بفرۆشن ئازادی هەر قسەی سەر زارەکی ئەبێت.

لـە کۆمەڵگـەی سۆشیالیسـتیدا پەیوەندییەکانی بەرهەمهێـنان کـە پەیوەندییەکی دەسـتە کۆمەڵـیانەیە لەگـەڵ خاسـیەتی هـێزە بەرهەمهێنەرەکاندا کـە ئـەویش دەسـتە کۆمەڵـیـە وەکـو یەکن واتە هاوشانن.. ئەم هاوشانییە ئەبێتە هۆی هەرە بنچینەیی بە خێرایی گەشـەکردنو بەردەوامـیی ئـابووری. ژیانی ئابووریی کۆمەڵگەی سۆشیالیستی بە هۆی بەرنامەیەکی هەمەلایەنیانەوە گەشە ئەکاتو پێ ئەگات.

لـە ڕووی کۆمەڵایەتیـیەوە، لـە ئـەنجامی لەناوچوونی چـینە چەوسـێنەرەکان، کۆمەڵگـەی سۆشیالیستی لە چینە دۆستەکان، واتە چـینی کـرێکارو جووتـیارو توێـژە کۆمەڵایەتیـیە ڕۆشـنبیرەکان پێکدێـت.. هـەر چـەندە ئـەو کۆمەڵگەیە زیاتر پێش بکەوێت جیاوازییە بنچـینەییەکانی نـێوان کـاری دەسـتیو کـاری فـیکری، نـێوان شارو لادێ زۆرتر لەناوئەچن.. لە قۆناغی دووەمی ئەم کۆمەڵگەیەدا، ئەم جیاوازییە بە تەواوی لەناو ئەچن.

کارکـردن لـە کۆمەڵگـەی سۆشیالیسـتیدا بنچینەی بەهرەداریو سوود وەرگرتنە لە کۆمەڵ، وە هەر کەس بە پێی کارو توانای کاری بەشی خۆی وەرئەگرێت. سۆشیالیزم لە جیاتی بنچینەکانی سەرمایە بنچینەی کار دائەمەزرێنێت.

گۆڕیـن لـە جیهانی سەرمایەدارییەوە بۆ سۆشیالیزم لە وڵاتە جۆر بەجۆرەکاندا، هەر وڵاتە بە پێی بارودۆخی ئابووریو کۆمەڵایەتیی خۆی ڕوخسارێکی هەیەو لە هەلومەرجی جۆربەجۆری مێژووییدا بە شێوەی هەمە چەشنە بە ئەنجام ئەگات.

سۆشـیالیزم، ئاسـۆی ڕزگـاربوون لە ئیمپریالیزمی نیشانی خەڵك داوە، ڕژێمی کۆمەڵایەتیی تازە بە پشتیوانیی موڵکدارێتیی دەستە کۆمـەڵیو بـە خـاوەن بوونـی هۆیەکانی بەرهەمهێنانو دەسەڵاتدارێتیی زەحمەتکێشانەوە ئەتوانێت بەرنامەیەکی ئابووری بێ ئاڵۆزی بە قـازانجی تـەواوی خـەڵك دابمەزرێنێـت. مـافی کۆمەڵایـەتیو سیاسـیی زەحمەتکێشـان مسـۆگەر بکـات. ئـەوە سـەلمێندراوە کـە تەنـیا سۆشیالیزم ئەتوانێت هەموو مەسەلە بنچینەییەکانو گیروگرفتە سەرەکییەکانی ژیانی ئادەمیزاد چارەسەر بکات..

سۆشـیالیزم لـە وشـەی (Social)ی فەرەنسییەوە وەرگیراوە کـە بـە مانـا "دەسـتە کۆمـەڵی" ئەگرێتەوە. ئەم زاراوەیە لە گەلێك فەرهـەنگدا بـەدی ئەکرێـت، بـە تایبـەتی لـە فەرهـەنگی ئاکسفۆردی ئینگلیزیدا ئەویش ئەم مانایە ئەگرێتەوە.. سۆشیالیزم، تیۆری یان سیاسـەتێکە کـە ئەیەوێت موڵکدارێتیی دەستە کۆمەڵی پەیدا بێتو کۆمەڵ ببێتە خاوەنی هۆیەکانی بەرهەمهێنان. سەرمایەو زەوییوزارو کەلوپەلو هەموو شتێکی تر ببێتە موڵکی تایبەتیی کۆمەڵو بە قازانجی کۆمەڵ کاریان پێ بکرێت..

سۆشـیالیزم لەبـەر بـاری سـەرنجی مێژوویـیدا ڕاپەڕینـێکە دژی ئەندیڤیدوالـیزمو لیـبرالیزم.. سۆشـیالیزم بەرهــەمی شۆڕشــی پیشەسـازییە، چـونکە شۆڕشـی پیشەسـازی دوو چـینی تـازەی گـەورەی وەکـو سـەرمایەدارانو کـرێکاران لـە کۆمـەڵدا ئەخولقێنێت.. هـەروەها ئایدیۆلۆجـیی تایبـەتی چـینی کرێکاریش سۆشیالیزم دێنێتە کایەوە. کەوابوو سۆشیالیزم ئەو ئایدیۆلۆجییەیە کە لە ئەنجامی شۆڕشی پیشەسازیو بە قازانجی پرۆلیتاریا ئەبێت.

زاراوەی سۆشیالیسـت یەکـەمجار لـە سـاڵی (١٨٢٧)دا بـە لایەنگرانی "رابرت ئاون" یان ئەوت، وە سۆشیالیزم لە ساڵی (١٨٣٢) لە بڵاوکـراوەکەی ئۆرگـانی لایەنگرانی "سان سیمۆن" دا بە مانای بیروباوەڕی سان سیمۆن وتراوە. دوای ئەوەش لە فەرەنسەو بەریتانیاو ئەڵەمانو ئەمەریکادا ئەم زاراوەیە بە زۆری لە چاپەمەنییەکاندا بڵاو ئەکرایەوە..

یەکـەمین دەسـتەی سۆشیالیسـت ئـەو کەسـانە بـوون کـە باوەڕیـان بـە سیسـتمی کۆمەڵایەتی هەبوو، هەموویان لەسەر یەك خاڵی سەرەکی ڕێککەوتبوون، ئەویش دوژمنایەتی کردنی ئەندیڤیدۆ ئالیستی بوو..

★سانسۆر - Censeur

لـە زمـانی لاتینـیدا بـە مانـا دەسـت خستنە ناو کاروبارەوە هاتووە، قەدەغەکردن بە هۆی دەسەڵاتەوە سیاسی بێت یان ئاینی یان هـەر جۆرێکی تـر.. سانسـۆر لـە بـواری سیاسـیو تیۆکراتـیدا ئەکـرێ، بـەڵام ئێسـتا بە زۆری لە بواری چاپەمەنیدا ئەکرێ، لە سەدەی شـازدەیەمی زاینـیدا کڵێسـای کاثولـیك یەکـەمین نموونـەی نووسـراوە قەدەغەکـراوەکانی بڵاوکـردەوە، پرۆتسـتانتەکان لـە بـواری چارەسەرکردنی ئاینیانەدا سوودیان لە سانسۆر وەرئەگرت.

<u>سانسۆر لە ڕۆژگاری ئێستای ئێمەدا بەدوو جۆر کاری پێ ئەکرا:</u>

یەکەم:

سانسۆری قەدەغەکردن.

دووەم:

سانسۆری سزادان.

جیاوازیی نێوان ئەم دوو شێوازە ئەوەیە، یەکەمیان بەر لە بڵاوبوونەوەیەو دووەمیان دووای بڵاوبوونەوە. هەندێك جاریش لەسەر ڕێککەوتنی نێوان نووسەرەکان ئەبێت کە هەموویان ڕێك ئەکەون لەسەر بابەتێك کە بڵاونەکرێتەوە، ئەویش لەبەر ئەوەیە نەوەك زیان بە ئاسایشی وڵات بگەیەنێت.

لە کۆمەڵگەی دیموکراتییانەدا سانسۆر هێمنانەو بۆ قازانجی خەڵکە، تەنیا لە کاتی شەڕو ئاژاوەدا توندو تیژ ئەبێت.

★سانترالیسمی دیموکراتی - Centralisme Democratique

لە ڕوی زمانەوە ئەم زاراوەیە لە دوو وشە پێکهاتووە، سانترالیزم واتە ناوەندێتی "مەرکەزییەت"، دیموکراتیك سیفەتی وشەی دیموکراتییە.. هەندێك جاریش پێی ئەوترێت "مەرکەزییەتی دیموکراتی".. سانترالیزمی دیموکراتیك ڕابەرایەتیی دەستە کۆمەڵییە لەناو ڕێکخستنی ڕێکخراوە تازەکاندا، سانترالیزمی دیموکراتی پەیوەندیی نێوان ڕابەرایەتیو ئەندامانی ڕێکخراوەکە، نێوان ئۆرگانەکانی سەرەوەو خوارەوە، نێوان ئەندامانی ڕێکخراو، لە خۆیا دەرئەخات..

مەفهوومی سانترالیزم بریتییە لە پێکهێنانی ڕێکخراوەکانی هەر حزبێك لە ڕێگەی هەڵبژاردنەوە.. دیموکراتیو مەرکەزییەت دوو ڕووی یەك شتن، لە ژیانی ناوخۆی ڕێکخراودا.. لە زۆر ڕێکخراوی نا کرێکاریدا لەم بارەیەوە قسەکراوە، بەڵام هیچ ڕێکخراوێکی بۆرجوازی یان دەرباری سەرنجی ئەم مەسەلەیە نادەنو ڕەفتاری پێ ناکەن. ڕێکخراوێکی کرێکاری، ڕێکخراوێکی شێواز تازە کە لەسەر بنچینەی تیۆرییەکی شۆڕشگێڕانە بڕوات هەرگیز ناتوانێت دوور لەم ڕێبازە چالاکییەکانی خۆی یەکبخات.. ڕێکخراوی چینی کرێکار ئۆرگانیزمێکی گەشەکردووە وەکو هەر دیاردەیەکی تر، لە ئەنجامی ناکۆکییەکانی ناو خۆیدا گەشە ئەکات.. ڕێکخراو لەسەر بنچینەی ناکۆکییە دەروونییەکانی خۆی گەشە ئەکات. گۆڕینی هەر ڕێکخراوێك بە بێ ناکۆکیی ناوخۆ گۆڕانێکی نا دیالەکتیکی یانەیەو لە جیهانی واقیع بە دوورە.

<u>سانترالیسم ئەم خاڵانەی خوارەوە ئەگرێتەوە:</u>

١-ئەو ڕێکخراوە بەرنامەیەکی یەکگرتووی هەبێت.

٢-ئۆرگانێکی باڵا ڕابەریی بکات کە پێی ئەڵێن "کۆمیتەی ناوەندی" و ئەویش لە کۆنگرەیەکەوە بۆ کۆنگرەیەکی تر هەڵبژێردرابێت.

٣-هەموو ئۆرگانەکانی ڕێکخراوەکە سەر بەناوەند "مەرکەز" بن، ئۆرگانەکانی خوارەوە سەر بە ئۆرگانەکانی سەرەوە بنو کەمایەتی سەر بە زۆرایەتی بێت.

٤-ڕێکخستنێکی هۆشیار دەسەڵاتدار بێت تیایدا، کە شێوازێکی نوێ بۆ هەموو ئەندامان وەکو یەك دیاری بکات.

<u>دیموکراسیش ئەم خاڵانە ئەگرێتەوە:</u>

١-هەموو ئۆرگانەکان لە سەرەوە تا خوارەوە بە پێی هەڵبژاردن بێت.

٢-هەر ئۆرگانێکی ڕابەری، ئەرکی ڕاپۆرتدانی لەسەر ئەو ئۆرگانەی لە ئەستۆدایە کە هەڵیبژاردووە.

٣-شیکردنەوەو باسکردنی هەموو مەسەلە سیاسیو ڕێکخستنەکان بە پێی بڕیاری باڵا مافی هەموو ئەندامێك بێت.

★سەرمایەداری - Capitalisme

سەرمایەداری ئەو قۆناغە پێگەیشتووە کۆمەڵایەتی-ئابوورییەیە کە جێگەی سیستمی کۆمەڵایەتیی فیوداڵیی گرتووەتەوە.. سەرمایەداری دوا ڕژێمێکە کە لەسەر بنچینەی چەوساندنەوە ئەڕوات، پایەی لەسەر موڵکدارێتیی تایبەتیو خاوەن هۆیەکانی بەرهەمهێنانو چەوساندنەوە دامەرزاوە.

لە قۆناغی لەناوچوونی فیوداڵیزمدا شێوەکانی بەرهەمهێنان لە شێوەی ساکارەوە ئەگۆڕدرێت بۆ شێوەی بەرهەمهێنانی سەرمایەداریو لە قۆناغی سەرمایەداریدا جۆری بەرهەمهێنان گەشە ئەکاتو هەموو هۆیەکانی بەرهەمهێنان ئەبێتە موڵکی سەرمایەداران.

هێزی کار لە کۆمەڵگەی سەرمایەداریدا وەکو کەلوپەلی لێ دێت، قۆناغی سەرەتایی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری پێی ئەڵێن هاریکاریی سادەی سەرمایەداری[1]، کە شێوەیەکی کاری هەرەوەزییانەیەو سەرمایەداران کۆمەڵێك کرێکار پێکەوە ئەخەنە کار تاکو پێکەوە کارێك بە ئەنجام بگەیەنن، قۆناغی دوای ئەوە پێی ئەوترێت -مانوفاکتۆر- کە لە ڕوی زمانەوە بە مانای کارگە دەستییەکانە.. ئەو جۆرە بەرهەمهێنانە سەرمایەدارییەیە کە لەسەر پایەی سیستمی کارو تەکنیکی پیشەکاران دائەمەزرێت، بۆ نموونە کۆمەڵێك کرێکاری پیشەیی لە کارگەیەکدا هەر یەکە کارێکی تایبەتی ئەکەن، بەڵام بە هەموویان جۆرە کەلوپەلێك بەرهەمدێنن، یان هەر کرێکارێك بەشێك لە دروستکردنی بەرهەمێك تەواو ئەکات.

مانوفاکتۆرەکان هەلومەرجی لەبار بۆ گۆڕینی جۆری بەرهەمهێنانی دەستی بەجۆری بەرهەمهێنانی چەرخ ئامادە ئەکەن، بەم جۆرە ئەبێتە خاڵی ناوەندیی نێوان بەرهەمە دەستییەکانو سنعەتی گەورەی تەکنیكو مەکانیزە..

لە ڕووی مێژوویییەوە گەشەکردنی هۆیەکانی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری لە ئەوروپای ڕۆژئاوادا لە سەدەکانی ناوەڕاستەوە دەستی پێکردووە، بەڵام لە کۆتایی سەدەی هەژدەیەمو سەرەتای سەدەی نۆزدەیەم کە بەرهەمهێنانی چەرخ پەیدا بوو، کارخانەی تەکنیکیو

١-Cooperation

سنعەتی چەرخ لە جیاتی مانوفاکتۆرەکانو کارگە پیشە دەستییەکان دامەزران. چەندان دەزگاو دامەزراوی گەورەی سەرمایەداریی کشتوکاڵی پێکهات.. کە کرێکاری کشتوکاڵیی کرێگرتە لەگەڵ هاوچەرخو مەکینەی کشتوکاڵیدا کاری تێدا ئەکرد.

★سکتاریسم-Sectarisme

واتا دوورە پەرێز وەستان لە کۆمەلانی خەڵك، گۆشەگیری، ئەم زاراوەیە لە وشەی "سکت" وەرگیراوە.. بە مانای دەستە یان کۆمەڵی بچووك وەیان تیپ ئەگرێتەوە کە دەرگایان لە رووی خۆیان داخستبێتو پەیوەندییان لەگەڵ خەڵکدا نەبێت..

سکتاریزم، لە مانای سیاسیدا جۆرە ئەپۆرتۆنیزمێکی چەپرەوانەیە لەناو راپەرینی کرێکاراندا، سیاسەتێکە ئەبێتە هۆی دوورە پەرێزکردنی رێکخراوە شۆڕشگێرەکان لە کۆمەلانی خەڵك.. سروشتی سیاسی سکتاریزم لە خەباتی چینایەتیو کۆمەلایەتیدا یان لە پێش داخوازییەکانی کۆمەڵەوەیە، یان لە دوای ئەوانەوە ئەڕوات.. سکتاریستەکان لە ئاستی جیهانیدا شێوازی پەیوەندیو راپەرینی جەماوەرییانەی سێ هێزی گەورەی دژی ئیمپریالیزمیان ناوێت وەکو:

١-ولاتە سۆشیالیستییەکان.

٢-راپەرینی ئازادیخوازانەی گەلی.

٣-راپەرینی کرێکاران لە ولاتە سەرمایەدارییە پێشکەوتووەکاندا.

سکتاریزم زایندەی وەستانو دۆگماتیزمو چەپرەوییە لە پێستی خۆیا خۆی ئەپێچێتەوەو پەیوەندیی لەگەڵ کۆمەلانی خەڵکدا ئەپچڕێو دەست ئەکات بە کۆنەپارێزیو کاری لادەرانە لە شێوازی تیۆریی شۆڕشگێڕانەو فەرامۆشکردنی دیالەکتیكو نەریتە کۆمەلایەتییەکان.

سکتاریزم، لە کۆمەڵدا رێکخراوەکانی چینی کرێکار لە چینو توێژە یەکگرتووەکانی تری کۆمەڵ جیا ئەکاتەوە، سکتاریزم جۆرێکە لە رواڵەت بینیی لە کاری سیاسییانەدا زۆربە ئەبەستێت بە کەمایەتییەوە.. تاك ئەخاتە پێش کۆمەڵەوە، قازانجی تاکە کەسو کۆمەڵی تایبەتی ئەخاتە پێش قازانجی هەموو کۆمەڵەوە.. بەربەرەکانێی سکتاریزم یەکێکە لە ئەرکە گشتییەکانی سەرشانی رێکخراوە شۆڕشگێڕییەکان لەناو تێکڕای کۆمەڵدا.

★سەندیکا - Syndicat

ئەم زاراوەیە بە مانا رێکخراوی پیشەیی چینی کرێکارو زەحمەتکێشانی تر ئەگرێتەوە.. کە پێی ئەڵێن "نیقابە".. نەقابەکان لە ئەنجامی راپەرینی کرێکاران لە پێناوی داکۆکیکردن لەسەر قازانجو باشکردنی باری گوزەرانو زەمینەی ژیانی ئابووریان پەیدا بووە.

یەکەمین نەقابە "تریدیونیون" لە سەرەتای سەدەی هەژدەیەمدا لە بەریتانیا -کە لەو کاتەدا یەکەمین تێکشکانی ولاتە سەرمایەدارییەکان بوو- دامەزراوە. لە فەرەنسەش لە کۆتایی سەدەی هەژدەیەمدا، لە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش لە سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا، لە ئەڵمانیا لە ناوەڕاستی سەدەی رابوردوودا نەقابەکانی کرێکاران دامەزراون.

لە کاتی گەشەکردنی قۆناغەکانی سەرمایەداریدا، کاتێك کە هێشتا گۆڕینی سۆشیالیستییانە نەهاتبووە کایەوە، نەقابەکان بەرە بەرە بوونە رێکخراوی هەمیشەییو کەم تا زۆر بە پێی کاتو شوێن ئەهمییەتیان پەیدا کردو بەهێز بوون. لەو کاتەدا هێشتا رێکخراوێکی سیاسیی کرێکاران دانەمەزرابوو. نەقابەکان رێبازێکی سیاسیو ئاشکرایان نەبوو، زۆربەیان بە پێی دەستووری نەقابەکانی بەریتانیا واتە "تریدیونیون"ەکان کاریان ئەکردو هەموو چالاکییەکانیان بریتی بوو لە پاراستنی قازانجی خۆیان.

ئێستا لە گەلێك لە ولاتانی رۆژئاوادا نەقابەکان بە دەست کەسانی راستڕەوو ئەریستۆکراسیی کرێکارانەوەن، بەلام لە زۆربەی ولاتە سەرمایەدارییەکاندا نەقابەی چالاكو کارگوزاری تر هەیە کە تەنیا لە پێناوی قازانجی تایبەتیی خۆیاندا -واتە کرێکاراندا- تێ ناکۆشن، بەڵکو چالاکیی سیاسیی هەمەجۆرەی خۆیان لە دژی سیستمی سەرمایەداری ئەنوێنن.

ئەم نەقابانە داکۆکی لەسەر قازانجی زەحمەتکێشان، لە پێناوی دیموکراتیدا، مافە پیشەییەکان، ئازادیی نەتەوایەتی، دژی چەوساندنەوەی نەتەوایەتیو جیاوازیی رەگەزایەتیو چەوساندنەوە خەبات ئەکەن.. نەقابە پێشکەوتووەکانی سەرتاسەریی جیهان لە پێناوی یەکێتیی زەحمەتکێشانی ولاتە جۆربەجۆرەکاندا تێ ئەکۆشن. فیدراسیۆنی نەقابەکانی جیهان نموونەی ئەم یەکێتییە جیهانییەیە.

سەندیکا، مانایەکی تریش ئەگرێتەوە، وەکو ئینحیساری سەرمایەدار، کە بە پێی بریارو رێککەوتنی دەزگا ئینحیسارییەکان بۆ پێکەوە فرۆشتنی کەلوپەلو کڕینی کەرەسەی خاو دائەمەزرێنو نرخێکی یەك بابەتی لەسەر کەلوپەلو کەرەسە خاوەکان دائەنێن.

★ستراتیج و تاکتیک - Strategieet, Tactigue

زاراوەی ستراتیجو تاکتیك جگە لە بواری سیاسیو حزبی.. لە کاروباری سەربازی، دیپلۆماتیك وە یان کاروباری ئابووریو.. بەکار ئەهێنرێت. لە کاروباری سەربازیدا یەکەمیان بە مانای ئامانجو نەخشەی دوورو کۆمەڵە کردارێکی فراوانو تەواو بۆ سەرکەوتن لە جەنگدا.. دووەمیان بە مانای ئامانجی نزیك، کرداری یەك لە دوای یەك، چالاکیی ناوچەیی بۆ سەرکەوتن لە جەنگێکی تایبەتیدا ناو ئەبرێت.

بەڵام ئێمە لەم باسەدا مەبەستمان لە ستراتیجو تاکتیك ڕێکخراوە شۆڕشگێڕییە کرێکارییەکانە لەو ڕاپەڕینانەدا کە لە پێناوی ڕزگارکردنی کۆمەڵایەتیو نەتەوایەتیدا ئەیکەن.. لەم بوارەدا ستراتیجو تاکتیك بریتییە لە زانستی ڕابەریکردنی ڕاپەڕینی چینایەتیی پرۆلیتاریاو هەموو چینە زەحمەتکێشەکان.

ستراتیج بریتییە لە دیاریکردنی لایەنی ئەصڵیی ڕاپەڕینی چینایەتیی پرۆلیتاریا، دیاریکردنی ڕێکخستنو تایبەتییەکانی لەشکری سیاسی بە ڕابەرایەتیی چینی پرۆلیتاریا لە قۆناغێکی دیاریکراوی شۆڕشدا.. دانانی نەخشەی پێویست بۆ سوود وەرگرتن لە کەرەسەو تەقەمەنیی هێزە بنچینەییو لقییەکانی شۆڕش.. دانانی نەخشەی یەکگرتنی هێزەکان لە ڕاپەڕینی شۆڕشگێڕانەداو کۆکردنەوەی ئەم هێزانە لە دەوری چینی پرۆلیتاریا. ستراتیجی هەر ڕێکخراوێك لە ماوەی قۆناغێکی دیاریکراودا کە سەرگەرمی خەباتی ئازادیخوازانە بێت، واتە لە ماوەی سەرتاسەریی تەمەنی شۆڕشدا بە بێ گۆڕان وەکو خۆی ئەمێنێتەوە.

★ستالینیزم - Stalinisme

ئەم زاراوەیە تایبەتە بە یوسف فیساریۆ نوڤیچ ستالین، ١٨٧٩–١٩٥٣ سەرەك وەزیرو فەرماندەی گشت هێزی چەکدارو سکرتێری گشتیی حزبی کۆمۆنیستو دیکتاتۆری پێشووی سۆڤێت.

ستالینیزم ئایدیۆلۆجییەکی تایبەتی نییە، بەڵکو بەو کۆمەڵە کردارە ئەوترێت کە لە سەردەمی حوکمڕانیی ستالیندا لە ڕوسیا دا کراوە. کۆمۆنیستەکان لە سەردەمی ژیانی ستالیندا ئەویان بە گەورەترین لێکدەرەوەی فەلسەفەو باڵاترین سەرچاوەی تیۆریی شۆڕشگێڕانە دائەنا لە کۆڕی ڕاپەڕینی نێونەتەوەیی جیهانیدا.

لە دوای مردنی ستالینو خۆ نیشاندان لە دژی کردەوەکانی ستالینیزمیان بەلادەر دائەنا.. لەو کاتە بە دواوە ئیتر وەکو سەرچاوەیەکی تیۆری تەماشا نەئەکرا.. ستالینیزم بە کرداری دڕندانەو ڕژێمی پۆلیسیو تاکە کەس پەرستیو دیکتاتۆر دائەنرا.

لە ڕاپەڕینی نێونەتەوەییدا یوگۆسلاڤیا یەکەمین وڵاتێك بوو کە بەر لە هەر وڵاتێکی تر دژی ڕێبازی ستالینیزم وەستاو ئەوی بە لادەر دائەنا(1).

★سیاسەت - Diplomacy

یەکەم:

ئەو مەبەستو ئامانجانەیە کە چینێکی کۆمەڵایەتی لە پێناوی سەرکەوتنی ڕاپەڕینو پاراستنی دەستکەوتو قازانجەکانیا ئەیگرێتە بەر.

دووەم:

شێوازی پاراستنی ئەو دەستکەوتو قازانجانەیە.. لە پلەی یەکەمدا بریتییە لە کاروباری دەوڵەتی، ڕێبازی دەوڵەتو بەڕێوەبردنی وڵات، دیاریکردنی شێوەکانی ئەرکو ناوەرۆکی چالاکییەکانی دەوڵەت.

سیاسەت، ڕاپەڕینی چینایەتییانە نیشان ئەدات، باری ئابووریی هەر چینێك سیاسەتی ئەو چینە دیاری ئەکات. بە پێی قسەی تیۆری زانەکان "سیاسەت ڕوخساری کۆڵەکەی ئابوورییە".

سیاسەت دوو شێوەیە:

١–*سیاسەتی ناوخۆ.*

٢–*سیاسەتی دەرەوە.*

پەیوەندیی نێوان چینەکانو نێوان نەتەوەکان لە ناوخۆی وڵاتێکدا بەشێکە لە سیاسەتی ناوخۆ. پەیوەندیی نێوان دەوڵەتەکانو نێوان خەڵکەکان لە بواری نێونەتەوەییدا ئەویش بەشەکەی تری سیاسەتە، کە سیاسەتی دەرەوەی پێ ئەڵێن.

سیاسەتی ڕێکخراوە شۆڕشگێڕەکان لەسەر پایەو بنچینەی تیۆری شۆڕشگێڕانەو ناسینی تەواوی یاساکانی گەشەکردنی کۆمەڵ دامەزراوەو بە قازانجی کۆمەڵ ئەڕوات. بۆیە پێویستە هەموو ڕێکخراوێکی شۆڕشگێڕانە جگە لە دیاریکردنی سیاسەتی دروستو کارکردنو لەسەر ڕۆیشتنی.. پێویستە بە شێوەیەکی تایبەتی سەرنجی پەروەردەکردنی سیاسییانەی کۆمەڵانی خەڵك بدات، هەر وەکو چۆن سەرنجی کاروباری ڕێکخستنو دامەزراندنو پەروەردەی ڕیزەکانی خۆی ئەدات.

★سیستمی هەڵبژاردن - Election System

سیستمی هەڵبژاردن ئەوەیە کە لە وڵاتدا بە پێی یاساو نەریتی تایبەتی، بە پێی دەنگدان بڕیار لەسەر هەڵبژاردنی ئۆرگانە هەڵبژێردراوەکانی وڵاتو دیاریکردنی ئەنجامی دەنگدانەکان ئەدرێ.. سیستمی هەڵبژاردن مەرجو مافو ئەرکەکانی هەڵبژێردراوەکانو ئەوانەی دەنگ بۆ هەڵبژاردنەکە ئەدەن دەستنیشان ئەکات.

لە وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا، لەگەڵ ئەو هەموو میلاکانەی چینایەتیو داراییو نەتەوەییو ڕەگەزیو جنسیو ئەمجۆرە شتانە کە هەیە کەچی بەشێکی زۆری خەڵکی زەحمەتکێش لە دەنگدانو خۆ پاڵاوتن بۆ هەڵبژاردن بێبەشن. لەو وڵاتانەدا سیستمی هەڵبژاردن بە جۆرێك ڕێك ئەخرێت کە تا ئەوەندەی بۆیان بکرێت دەسەڵاتی چینی فەرمانڕەوا بپارێزرێت.

١–باسەکە لەوە درێژترە کە نووسراوە، بەڵام ئێمە ئەوەندەمان مەبەست بوو کە لێرەدا نووسیمان–وەرگێڕ.

هەڵبژاردن ڕاستەوخۆ ئەبێت، یان ناڕاستەوخۆ ئەبێت، لە جۆری ڕاستەوخۆ یاندا ئەوانەی دەنگ ئەدەن ڕاستەوخۆ بەشداریی هەڵبژاردنی ئۆرگانی مەبەست ئەکەن، بەڵام لە هەڵبژاردنی ناڕاستەوخۆدا دەنگدەرەکان لە سەرەتاوە چەند کۆمەڵێك هەڵ ئەبژێرن‌و ئینجا ئەوانیش بە پێی دەنگ ئۆرگانەکان دیاری ئەکەن‌و هەڵی ئەبژێرن. هەروەها هەڵبژاردن بە نهێنی‌و بە ئاشکراش ئەکرێ..

لە وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا دوو سیستمی هەڵبژاردن بەکاردێنن:

١-*سیستمی نیسبەتکاریی دەنگەکان*– *Proportionne*

٢-*سیستمی زۆربەی دەنگەکان*– *Mayoritaire*

لە سیستمی نیسبەتکاریی دەنگەکاندا کورسییەکانی پەرلەمان بە پێی نیسبەتی دەنگی کۆمەڵە بەشداربووەکان دابەش ئەکرێت، بەڵام لە سیستمی زۆربەی دەنگەکاندا ئەو پاڵێوراوانە هەڵ ئەبژێردرێن کە دەنگی زۆریان بەدەستهێناوە. هەر پاڵێوراوێك دەنگی کەم بێنێت لە پەرلەمان بێبەش ئەبێت. لەبەر ئەوە سیستمی نیسبەتکاریی دەنگەکان لە وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا سیستمێکی دیموکراتییانە ترە.

★شۆڤینیزم - Chauvinisme

ئەمە سیاسەتێکی کۆنەپەرستانەیە، ئامانجی ئەوەیە گەلان‌و خەڵکی وڵاتانی تر بکێشێتە ژێردەسەڵات‌و ڕکێفی خۆیەوەو ئاگری ناکۆکی‌و دوژمنایەتیکردنی نەتەوەکان بکاتەوەو ڕێزی نەتەوەکەی خۆی بدات بەسەر هەموو نەتەوەکانی تری جیهاندا.. قازانجی نەتەوەکەی خۆی لە پێش قازانجی هەموو نەتەوەیەکی ترەوە دابنێت.. ئەمە سیاسەتێکی بۆرجوازییانەیە کە پرپەتی لە میکرۆبی ڕەگەز پەرستێتی.

شۆڤینییەت هیچ ڕێزێکی نیشتمان پەروەری ناگرێت کە یەکێکە لە ئیحساسە هەرە پیرۆزەکانی ئادەمیزاد. دوژمنایەتیی نەتەوەکانی تر ئەکات، هەموو ئامانج‌و تێکۆشانێکی زەحمەتکێشانی نەتەوەکانی تر ئەخاتە ژێر پێیەوە.. لە جیاتی هاریکاریی نێوان گەلان‌و پێشکەوتنی کۆمەڵانی خەڵکی تر، تەنیا پێشکەوتنی نەتەوەکەی خۆی ئەپارێزێت.. ئیستیعمارو کۆنەپەرستی‌و داگیرکاران سوود لە هەڵوێستی سیاسەتی شۆڤینیستانە وەرئەگرن‌و بە پێی ئەو سیاسەتە ناکۆکی لە نێوان نەتەوەکاندا ئەنێنەوە. هیچ پەیوەندییەکی نیشتمانییانەو سۆزی نیشتمان پەروەرییانە نییە، بە پێی تەعەصوبی کوێرانەی خۆیان دوژمنایەتیی هەموو نەتەوەکانی تر ئەکەن.

شۆڤینییەت هەوڵ ئەدات ڕێگە لە پێشکەوتنی نەتەوەکانی تر بگرێت‌و بە هەر جۆرێك بێت دیل‌و ژێردەستەیان بکات. ڕقی لە سەربەخۆیی‌و دەسەڵاتی خۆیی نەتەوەکانی تر ئەبێتەوە.. پشتگیری‌و هانی ستەمی نەتەوایەتی ئەدات بۆ یەکتر چەوساندنەوەو زەوتکردنی دەسەڵاتی سەربەخۆیی یەکتر.

دەزگا دەسەڵاتدارە کۆنەپەرستەکان گەلێك سوود لەم سیاسەتە چەوتە وەر ئەگرن. فاشیستەکانیش ئەم سیاسەتەیان ئەکردە گورزی دەستی خۆیان‌و ئەیکەن. ئێستاش ئیمپریالیستەکان بە هۆی ئەم سیاسەتەوە ئاگری ناکۆکی نانەوەو دووبەرەکایەتیی نێوان نەتەوەکانی جیهانی خۆش ئەکەن.

شۆڤینیستەکان بەم سیاسەتەیان خزمەتێکی گەورە بە ئیمپریالیزم‌و کۆنەپەرستانی جیهانی ئەکەن.

★عەینی و ìäåÐ - Objectif, Subjectif

عەینی- Objectif

بەوە ئەڵێن کە لە دەرەوەی هۆش‌و ئاگاو هەستی مرۆڤدا بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ هەیە. بە واتایەکی تر ئەوەیە کە پەیوەندیی بە دەروون‌و بیرو هۆش‌و شوناسایی مرۆڤەوە نییە.

ìäåÐ - Subjectif

واتە ئەو شتەی کە لە ناو هەست‌و دەروونی مرۆڤدا هەیەو بە پێی تیۆری ماتەریالیستی تیشکدانەوەی جیهانی عەینییە. هەرچەندە لە زۆر کات‌و شوێن‌و باس‌و بابەتی هەمە جۆرەی کۆمەڵایەتییانەو فەلسەفییانەدا ئەم دوو وشەیە بە چەندان جۆر مانایان لێك ئەدرێتەوە، بەڵام لێرەدا، لەم ڕوونکردنەوەیەدا ماهییەتی ئایدیالیستانەی ئەم تیۆرییە بە ئاشکرا دەر ئەکەوێت.

★فابینیزم - Fabianism

ڕاپەڕینێکی سۆشیالیستانەیە کە لە بەریتانیا ڕوویدا، لایەنگرانی ئەم ڕاپەڕینە لە ساڵی (١٨٨٤)دا لە "زانکۆی فابین" یەکیان گرت‌و سیدنی وب، جۆرج برناردشۆ، گراهام والاس، هـ.ج.والز لە سەرکردەکانی ئەم ڕاپەڕینە بوون. فابینیزم ڕاپەڕینێکی ئاشتیخوازانەیە، ناوی خۆیان لە ناوی "فابیۆس"ی سەرداری ڕۆم وەرگرتووە، کە بە هێمنی‌و لەسەرخۆیی‌و شەڕو کشانە دواوە "هانیباڵ"ی سەرداری "کارتاج" یان شکاند. برناردشۆو فابییەکانی تر لایەنگری تیۆریی "ستیوارت میل"و "هنری جۆرج" بوون.

لە دوای دامەزراندنی حزبی کرێکاران، چوونە ناو حزبەکەوە، بەڵام قەوارەی بوونی خۆیان نەدۆڕاند، وەکو کۆمەڵە ڕۆشنبیرێك لەناو ئەو ڕێکخراوەدا کەوتنە چالاکی نواندنی ڕۆشنبیرانە.

★فاشیزم - Fascisme

مانای زانستییانەی ئەم زاراوەیە بریتییە لە ڕژێمێکی دیکتاتۆرییانە کە لەسەر زۆرداریو کوشتنوملهوڕی دامەزرابێت، کە بە هۆی کۆنەپەرست ترینو دەستدرێژکار ترین شێوەی ئیمپریالیستەوە سەقامگیربێت.

سەرمایەدارە چاوچنۆکەکان پشتگیریی لە فاشیزم ئەکەن بۆ ئەوەی ڕژێمی سەرمایەداریی خۆیانی پێ بپارێزن. حکومەتە فاشیستەکان هەموو مافە ئازادیو دیموکراتییەکانی وڵات لەناو ئەبەنو سیاسەتی پیاوکوژانەی خۆیان ئەبەستن بە پاشکۆی نەتەوە پەرستیی کوێرانەو ڕەگەز پەرستییەوە.

فاشیزم لەناو گێژاوی گشتیی سەرمایەداریدا دێتە کایەوە، لەو قۆناغەدا کە بەربەرەکانێی نێوان پرۆلیتاریاو بۆرجوازی توندوتیژ تر ئەبێت، بۆرجوازی توانای ئەوەی نامێنێت لە ڕێگەی پەرلەمانەوە حوکمو دەسەڵاتی خۆی بپارێزێت پەنا ئەباتە بەر تیرۆرو تۆقاندنو سەرکوتکردنی خوێناوییانەی هەموو جۆرە ڕاپەڕینێکی کریکاریو دیموکراتی. هەروەها دەست ئەکات بە بڵاوکردنەوەی پروپاگەندەی خەڵك خەڵەتێنەرانە.

فاشیزم بە پێی حوکمی سیاسەتی ناوخۆیی خۆی هەموو ڕێکخراوە پێشکەوتنخوازەکانو نەقابەو ئازادییە دیموکراتییەکان قەدەغە ئەکاتو دەزگاکانی دەوڵەت ئەکات بە دەزگاو حوکمی سەربازیو دەست بەسەر هەموو ژیانی کۆمەڵایەتیی وڵاتدا ئەگرێت.

فاشیزم بۆ ئەوەی مەبەستەکانی خۆی بهێنێتە دی سوود لە تاقمو دەستەو کۆمەڵە دەست وەشێنەرەکانو پیاو کوژو عونسوری وەکو (S–S)ەکانی ئەڵەمانیای هیتلەریو کراس ڕەشەکانی ئیتالیای موسولینی وەرئەگرێت. بنچینەی ئایدیۆلۆجیی فاشیزم لەسەر ڕەگەز پەرستیو شۆڤینیستیو ئەمجۆرە تیۆرییە کۆنەپەرستانانە دامەزراوە.

لە ڕووی مێژووییەوە فاشیزم یەکەمجار لە ساڵی (١٩١٩)دا لە ئیتالیا پەیدابوو، لە دوای سێ ساڵ توانیی دەست بەسەر هەموو دامودەزگاکانی دەوڵەتدا بگرێت. حزبی فاشیستی ئەڵەمان لە ساڵی (١٩٢٠) دامەزرا، بۆ خەڵك هەڵفریواندنو خەڵك خەڵەتاندن ناوی حزبی ناسیۆناڵ سۆشیالیستیی لە خۆی نا، ئەم حزبە لە ساڵی (١٩٣٣) بە هۆی یارمەتیدانی دەزگا ئینحیسارییە گەورەکانی ئەڵەمانو دەرەوە حکومەتی گرتە ژێر دەستی خۆیو دیکتاتۆری خوێناوی هیتلەری سەقامگیر کرد.

تاقیکردنەوەکانی ڕاپەڕینی کرێکارانی ئەڵەمانیا لەو کاتەداو ڕەوشتی ئەپۆرتۆنیستانەی سۆشیاڵ دیموکراتە ڕاستڕەوەکان بوون بە هۆی تێکشکاندنی هێزی کرێکارانی ئەڵەمانو سەرکەوتنی فاشیستەکان، لە ئەڵەمانیای هیتلەریدا حزبە شۆڕشگێڕەکانو نەقابەکانی کرێکارانو هەموو ڕێکخراوە دیموکراتییەکانی تر یەك لە دوای یەك سەرکوتکران. ستەمێکی ڕەش دەسەڵاتی خۆی داسەپاند. چەندان ئەدیبو ڕۆشنبیری ئەڵەمانی لە ئەنجامی زەبرو زەنگی دیکتاتۆرییانەی هیتلەرییەکانو سیاسەتی فاشیستەکان ناچاربوون وڵات بەجێ بهێڵن.

فاشیستەکان سوودیان لە تیۆری جیۆپلیتیکانەو هاندانی دەزگا ئینحیسارییە گەورەکان وەرئەگرتو ئەمەش بوو بە هۆی ئەوە کە جەنگێکی سەرتاپاگیریی جیهانی لە پێناوی سەر لە نوێ دابەشکردنەوەی جیهان هەڵبگیرسێنن. ئەوە بوو دووەمین جەنگی جیهانییان هەڵگیرساند، کە لە ئەنجامدا بوو بە هۆی تێکشکاندنو لەناوبردنی توانای سەربازیو ئابووریو سیاسیی کۆنەپەرستانەی فاشیستەکانو سەرکەوتنی بەرەی گشتیی گەلان بەسەر فاشیزمدا.

لە دوای ئەم تێکشکاندنەی بەرەی فاشیزم جارێکی تر عونسورە فاشیستەکان لە وڵاتە ئیمپریالیستییەکاندا کەوتنەوە چالاکیی فاشیستییانە نواندن. دەزگا ئیمپریالیستییەکانو کۆنەپەرستان یارمەتییان ئەدان ئەرکی پەروەردەکردنیان ئەکێشان. لە ئەڵەمانیای ڕۆژئاوادا حزبێکی فاشیستیی تازە بە ناوی "ناسیۆناڵ دیموکرات" لەسەر ڕەوشتی فاشستەکان دامەزرا، لە بەریتانیاش دیسان چەندان دەستەو کۆمەڵی فاشیستی چالاکی خۆیان ئەنواند. لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاش چەندان دەستەو کۆمەڵی فاشیستییانە دامەزراون. لە فەرەنسەش ڕێکخراوێکی وەکو لەشکری نهێنی هەیە کە پیاوە کۆنەپەرستە سیاسییەکان ڕابەرایەتیی ئەکەن. یان ڕێکخراوێك هەیە کە پێی ئەڵێن "ئۆکسیدان". لە ئیتالیا چەندان ڕێکخراوی فاشیستیی هەمە جۆر هەیە کە خۆیان ناو ناوە "ڕاپەڕینی سۆشیالیستییانەی ئیتالیا". ڕژێمی سەرمایەداری یارمەتی هەموو ئەم ڕێکخراوە فاشیستییانە ئەدات.. ئەمەش هەمووی لە پێناوی سەرکوتکردنی ڕاپەڕینی کرێکارانو کۆمەڵانی خەڵکدا.

هەروەکو باسمان کرد، فاشیزم بەرهەمی ئیمپریالیزمو دەزگا ئینحیسارییەکانە، هەروەها نازیزم هەمان ناوەڕۆکی فاشیزمی هەیەو ئەم وشەیە لە پیتە سەرەتاییەکانی ناوی حزبی فاشیستی هیتلەر وەرگیراوە، کە پێی ئەوترا "حزبی کرێکارانی نەتەوەیی سۆشیالیستی" بێگومان ئەو حزبە نە کرێکاری بووەو نە نەتەوەییو سۆشیالیستی.

★فالانخیزم، فالانژیزم - Falangisme

ڕاپەڕینی فاشیستەکانی ئەسپانیایە، واتە ئایدیۆلۆجیی تاکە حزبی یاسایی ئەسپانیا "فالانخە ئەسپانیۆلا ترادیسیۆنالیستا"یە[1].

فالانخیزم، یەکەمجار (خوزە ئانتۆنیۆ پریمودو ریورا) کوڕی دیکتاتۆری پێشوو پریمودو ریورا لە مانگی تشرینی (١٩٣٣)دا دایمەزراند. لە مانگی مارسدا فالانخیستەکان لەگەڵ دەستەو کۆمەڵە فاشیستەکاندا بوون بە یەك، فالانخە ئەسپانیۆلای یەکگرتوویان بەڕابەریی "خوزە ریورا" پێکهێنا. بە پێی بەرنامەیەکی تاکڕەوی کە هەموو حزبە سیاسییەکان لەناو ببات‌و سەرمایەی وڵات میللیی

١–Falange Spanola Tradicionlista

بکات‌و چارەسەرکردنی زەویـوزارو فراوانـبوونی لەشـکرو ڕەوشـتی شۆڕشگێڕانەی گرتە خۆ بۆ ئەوەی بە ئامانجەکانی بگات. لە شەڕە ناوخۆییـیەکانی سـاڵانی (١٩٣٦–١٩٣٩) ڕۆڵـێکی گـەورەی دیـاری کـرد. ئـەم حـزبە زۆر دژی چـەپەکان بـوو، لەگـەڵ ئاراسـتە مامناوەندییەکانیشدا نـە ئـەگونجا، لەگـەڵ "سۆشیالیسـتەکان، ..، ئانارشیسـتەکان" گەلـێك گـێرەو کێشـەی نایـەوە. ریورا لە مانگی شـوباتی سـاڵی (١٩٣٦)دا دەسـتگیرکراو لە مانگی تشرینی دووەمی هەمان ساڵدا کوژرا. لە مانگی نیسانی ساڵی (١٩٣٧)دا بە فەرمانی جەنـەراڵ سـیموفرانکۆ سـەرکردەی لەشکر، فالانخە لەگەڵ ڕاپەڕینی سەڵتەنەتخوازیی "کارلیست"دا یەکیان گرت‌و فرانکۆ ئایدیۆلۆجیی فالانخەی هەڵبژاردو ئەم حزبە بوو بە حزبی سیاسەتی دەوڵەت، بەڵام تا ئێستا نەیتوانیوە هیچ بەرنامەیەکی خۆی جێبەجێ بکات.

★فرماسیۆنی کۆمەڵایەتیی ئابووری - Socio – Economic Farmasion

فرماسیۆن، یان سیستمی کۆمەڵایەتی–ئابووری بریتییە لە ڕێڕەوی دیارو سەرخانێکی لەبار لەگەڵیدا. لە مێژووی ئادەمیزاد دا پێنج سیسـتمی کۆمەڵایـەتی–ئـابووری بـەدی ئەکرێـت.. کـە بریـتین لـە: "کۆمەڵگـەی سۆشیالیسـتیی سـەرەتایی، کۆیلـەداری، فیوداڵـیزم، سەرمایەداری، سۆشیالیزم".

هـەر یەك لەم سیستمە کۆمەڵایەتی–ئابوورییانە یاسایەکی تایبەتیی پەیدابوون‌و گەشەکردنی خۆی هەیە. لە هەمان کاتدا یاسایەکی گشتیشـیان هەیـە. گۆڕیـن لـە ڕوخسـارێکەوە بـۆ ڕوخسـارێکی تـر شـتێکی ڕێکـەوت نیـیەو نـەبووە، بەڵکو بە پێی یاسایەکی تایبەتیی پێویست ئەنجام ئەگرێت.

بـەو جۆرە کە لەناو دەروونی کۆمەڵدا ناکۆکیی تایبەتیی ئەخولقێنێت کە ئەبنە هۆی لەناوبردنی سیستمی کۆمەڵایەتیی کۆن‌و هاتنە کایـەی سیسـتمێکی کۆمەڵایەتیی تازەو پێشکەوتووانە تر. لە کۆمەڵگەی چینایەتیدا لە ئەنجامی بەربەرەکانێی نێوان چینە ناکۆکەکان، سیسـتمی کۆمەڵایـەتی ئەگۆڕدرێـتە بارودۆخـێکی تـر. لـە ئـەنجامی ڕاپەڕیـنی شۆڕشـگێڕانە چـینە پێشـکەوتووەکان دەسـەڵاتی چـینە دواکەوتووەکان لەناو ئەبەن.

★فارمر - Farmer

وشـەیەکی ئینگلیزیـیە، بـە مانـا خاوەن زەوی یان خاوەن کێڵگە ئەگرێتەوە.. فارمر بریتییە لە خاوەن زەوی یان ئەو کەسانەی کە پارچـەیەك زەوی بەکـرێ ئەگـرن بـۆ ئـەوەی بـەروبوومی کشـتوکاڵی بەرهـەم بهێـنن. هـەندێك کـات فارمـرەکان خـاوەن ئابووریـیەکی کشـتوکاڵیی شـێوە سـەرەتایین، ئـەمجۆرەیان بـە تایـبەتی لـە وڵاتـە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو بەریتانیا گەشەیان کردووە، لە ئەمریکا ژمارەیـەکی زۆر لـە فارمـرە بچـووکەکان ماڵوێـران کـران‌و لەسـەر زەویـوزاری خۆیـان دەرکـران، فارمـری گـەورەو بـە دەسـەڵات زەویوزارەکانـیان گرتـنە ژێـر دەست خۆیانەوە. تەنانەت ئێستاش هەر لە ئەمریکادا خاوەن زەویوزارە بچووکەکان لەسەر زەوییەکانیان دەرئەکرێن‌و خـاوەن زەویـوزارە زۆرەکـان کـە سـەرمایەی زۆریـان بەدەسـتەوەیە چـەندان ناوچەی کشتوکاڵی‌و کێڵگەو زەویوزاری زۆر بـەڕێوە ئەبـەن. لـە هـەندێك وڵاتـانی تریشـدا هـەمان مەسـەلە دووپـات بووەتـەوە. خـاوەن زەویوزارە بچووکەکان لەسەر زەوییەکانیان دەرئەکرێن‌و خاوەن زەویوزارە بە دەسەڵاتەکان دەست بەسەر زەوییەکانیاندائەگرن‌و داگیری ئەکەن.

★فیوداڵیزم - Feodalisme

فیوداڵـیزم، ئـەو سیسـتمە کۆمەڵایەتی–ئابووری یەیە کە لە ئەنجامی لەناوچوونی کۆمەڵگەی کۆیلەداری یان ڕاستەوخۆ لە ئەنجامی لەناوچـوونی کۆمۆنـی سـەرەتایی بـە پـێی چـەند خاسـییەتێکی تایبەتیی خۆی لە هەر وڵاتێکدا، یان لە زۆربەی کیشوەرەکانی جیهاندا هاتووەتە دی.

هۆیـەکانی پـەیدابوونی ئـەم قۆناغـە کۆمەڵایەتیـیە لـە منداڵدانی کۆمەڵگەی کۆیلەداریدا بە شێوەی کۆلۆن خولقا. کۆلۆن بریتیبوون لـەو کۆیلـە ئازادکـراوانە یـان ئەو زەحمەتکێشە ئازادانە کە هەر یەکەیان بە پێی چەند مەرجێکی تایبەتی پارچەیەك زەوییان لە خاوەن زەویوزارەکـان وەرئەگـرت. هـەر وەکـو ئەرکـێکی سەرشانیان ئەبوایە زەویی خاوەن زەوییەکان بکێڵن‌و بەشێکی زۆرتر لە بەشی خۆیان بـە خـاوەن زەویوزارەکـان بـدەن‌و بـە پـێی ڕێکەوتـنی نـێوان خۆیـان –واتـە کۆلـۆن‌و خاوەن زەوییەکان– بێگارو باج‌و خەراجی تریان بدابایە.

لـە کۆتـایی سـەردەمی کۆیلـەداری، ئـەم شـێوەی کارکـردنە دەرامـەتی بـۆ خـاوەن کۆیلـەکان زۆرتـربوو، کشـتوکاڵ کـارە تازەکان پابەسـتەی زەویوزار بوون، واتە لەگەڵ زەویوزارەکاندا ئەفرۆشران‌و ئەکڕدران، بەڵام ناوی کۆیلە یان کڕدراویان لەسەر نەبوو. ئەم جۆرە زەحمەتکێشە تازانە کە بە زمانی ڕۆمی پێیان ئەڵێن "کۆلۆن" هەمان سرف یان ڕەعییەتەکانی سەدەکانی ناوەڕاست بوون.

بـەرە بـەرە جـیاوازی لـە نـێوان کۆیلـە ئازادکـراوەکان‌و کۆلۆنـەکان‌و جووتـیارە ئازادەکـاندا نـەماو هـەموویان بـوون بـە خـەڵکی زەحمەتکێش.. واتە "ڕەعیەت" کە لە ڕۆژئاوا "سرف"ی پێ ئەوترا. بەو جۆرە سەردەمی فیوداڵیزم دیسان بە سەردەمی "سرواژ"یش ناو ئەبرێت.

لـە سیسـتمی کۆمەڵایـەتی–ئـابووریی فیوداڵـیزمدا چـینە بنچـینەییەکانی کۆمـەڵ بریـتین لـە جووتـیاران "ڕەنجدەران"و خـاوەن موڵکەکان، واتە فیوداڵەکان "بەرهەم خۆرەکان". لەم قۆناغەدا جووتیاران‌و پیشەکارەکان گەورەترین هۆی شۆڕشگێڕانەن.

لـە کۆمەڵگـەی ڕۆژهەڵاتـیی کۆنـدا، بـە پـێی ئـەو پشـکنین‌و لێکۆڵـینەوانەی کـە تـا ئێسـتا بـە دەست گەیشتووە دەر ئەکەوێت کە دابەشـکردنی کۆمـەڵ لـە سـەرەتاوە بـە ئازادو کۆیلەداری نەکراوە، بەڵکو کراوە بە دوو کۆمەڵ: دەوڵەمەندو هەژار.. سەرەك هۆزەکان،

سەرکردەکانی لەشکر، پیاوە ئاینییەکان، هەر یەکە بە پێی ئەرکی تایبەتیی خۆیان‌و خاوەنداریێتیی زەویوزار، ئاودێری، ئاژەڵداری، و.. ئەمجۆرە کارانە دەسەڵاتدارو دەوڵەمەند بوون، توێژەکانی تری کۆمەڵیش هەژارو دەستکورت بوون.

یەکگرتنی هۆزەکان‌و دامەزراندنی شانشینی بچووك‌و هاتنە سەرکاری دەسەڵاتی دەوڵەتی ڕێگەی گەشەکردنی ئەم کۆمەڵگەیە بوون، کە ڕژێمی کۆیلەداری دەسەڵاتی بەهێزی تیایانا نەبوو. هەرچەند خاوەن کۆیلەکان لە ئارادا هەبوون، بەڵام هەرگیز وەکو چینێکی فراوان‌و هێزی بنچینەیی کۆمەڵ دەر نەئەکەوتن.

سەردەمی فیودالیزم، قۆناغێکی پێویستی پێگەیشتنی کۆمەڵگەی ئادەمیزاد بوو، وە لە کاتی خۆیدا گەلێك یارمەتیی گەشەکردنی هێزە بەرهەمهێنەرەکانی داوە. شێرازەی بنچینەیی بەرهەمهێنانی ئەو سەردەمی کشتوکاڵی بوو. هۆیە بەرهەمهێنەرەکانی سەردەمی فیودالی لەسەر خاوەنداریێتیی زەویوزار، تارادەیەك خاوەن ڕەعیەتی بوو.

ڕەعیەت، کۆیلە نەبوو، چارەنووسی ژیانی بە دەست خاوەن موڵکەوە نەبوو، ڕاستەوخۆ نە ئەفرۆشرا. ئەگەرچی لەگەڵ پارچە زەوییەکدا کە ئەفرۆشرا ڕەعیەتەکەشی پێوە ئەڕۆیشت.. لەو سەردەمەدا خاوەنداریێتیی فیودالی‌و خاوەنداریێتیی تاکە کەسی وەکو جوتیارو پیشەکارە خاوەن هۆیەکانی بەرهەمهێنان هەبوون. بەرهەمی زیادەی ڕەعییەتەکان ئەدرا بە خاوەن موڵکەکان بە شێوەی کرێی ئەو زەویوزارانەی کە ئەیان کێڵان.

★فیدراسیۆن - Fedration

لە وشەی **Foederatus** ی لاتینییەوە وەرگیراوە کە بە مانا "کۆکردنەوە" ئەگرێتەوە. یەکێتیی نێوان چەند ڕێکخراوێك یان وڵاتێك، دامەزراندنی دەوڵەتێك لە فیدراسیۆندا چەندان دەستەو کۆمەڵ‌و ڕێکخراوی بچووك بە زۆری کاروباری دەرەوەی خۆیان ئەدەنە دەست فیدراسیۆنەکەیان. یاسای بنچینەیی فیدراسیۆن سنوری ناوخۆی ئەندامانی فیدراسیۆنەکە دیاری ئەکات.

لە سیستمی ئەو دەوڵەتانەدا کە فیدراڵن دادگایەکی باڵا هەیە، کە یاسای وڵات دائەنێت‌و ناکۆکیی نێوان دەوڵەتەکانی ئەندامی فیدراسیۆنەکە چارەسەر ئەکات.. لەو جۆرە دەوڵەتانەدا یاسای بنچینەیی بە پێی ڕاوێژی دەوڵەتانی ئەندامی فیدراسیۆنەکە دائەنرێت.

★فابیانیزم - Fabianisme

ڕێبازی سیاسیی ڕێکخراوێکی سۆشیالیستییانەیە لە بەریتانیا، کە لە لایەن ڕۆشنبیرە سۆشیالیستییەکانی ئەو وڵاتەوە لە ساڵی (١٨٨٤)دا دامەزراوە. ئەمانە زۆر هەوڵیان داوە کە سۆشیالیزم لە چینی ناوەڕاست پێکبهێنن‌و لە هەمان کاتدا لایەنگری پێکهێنانی سۆشیالیستی لەسەر خۆ بوون. ئەمانە لە دوایيدا بوونە پایەی دامەزراندنی ڕێکخراوی کرێکارانی بەریتانیا، دوای دامەزراندنی ڕێکخراوەکەش لەو باوەڕەدا بوون کە:

یەکەم:

چارەسەرکردنی کۆمەڵایەتیانە باری ژیان‌و گوزەرانی کرێکار باش ئەکات‌و ئیتر هیچ پێویستی بە شۆڕش‌و ڕاپەڕین‌و توندوتیژیی ناکات.

دووەم:

هیچ جۆرە پێکدا هەڵچوونێکی چینایەتی بۆ بەرزبوونەوەی ئاستی کۆمەڵایەتیی پێویست نییە.

★ڤیتۆ - Veto

ڤیتۆ بەرگرتنە لە کارێك‌و "مافی ڤیتۆ" ماف یا توانای بەرگرتنە.. بەم پێیە "ڤیتۆ" یان "مافی ڤیتۆ" دەسەڵاتی یاسایی دەزگایەکی دەوڵەتی یان ئەندامانی ئەو جۆرە دەزگایانەیە بۆ بەرگرتن لە کاری ئەو دەزگایە یان هەر دەزگایەکی تر، یان ئەندامەکانی بێت.

ئەم زاراوەیە لە بواری یاسایی چالاکییەکانی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکاندا مانایەکی تایبەتیی هەیە، لەم بارەیەوە مافی ڤیتۆ بە مانای مافی ئەندامێکی هەمیشەیی ئەنجومەنەکەیە بۆ بەرگرتن لە کارێك کە دەنگی لەسەر درابێت لە لایەن ئەندامانی تری ئەنجومەنەکەوە.

لە یاسای گشتیی نیشتمانیدا ڤیتۆ بە مافی سەرچاوەیەکی خاوەن لێپرسینەوە بۆ بەرگرتنی یان دواخستنی کارێکی یاسایی ئەوترێت.. لە ڕۆمی کۆندا "تریبونەکانی خەڵك" بۆ ڕەتکردنەوەی یاساو دەستووری فەرمانبەرانی تر سوودیان لە بەکارهێنانی مافی ڤیتۆ وەر ئەگرت.

ڤیتۆ لە ڕووی مێژوویيەوە تا ڕادەیەك بە کارێکی یاسایی بەرپەرچدانەوە واتە (ڕەتکردنەوەی یاسا) لە لایەن ئۆرگانێکی دەسەڵاتداری نیشتمانییەوە دائەنرێت. لە کاتی ئائاسایشدا هەندێك لە دەزگا یاساییەکانی وەکو ئەنجومەنی لۆردەکانی بەریتانیا، دەسەڵاتی ئەوەیان هەیە کە هەر کارێك بیانەوێت بە هۆی بەکارهێنانی مافی ڤیتۆوە دوای بخەن. پادشای بەریتانیا مافی ڤیتۆی هەیە، بەڵام هەرگیز سوودی لێ وەر نەگرتووە، چونکە لە کاتێکدا لێپرسینەوە لە ئەستۆی ئەنجومەنی وەزیراندا بێت ئیتر ئەو مافە پووچ بووەتەوە.. بەڵام سەرکۆماری ئەمریکا ئەتوانێت یاسایەك ڕەت بکاتەوە کە کۆنگرە بڕیاری لەسەر دابێت، مەگەر لە کاتێکدا نەبێت کە دیسانەوە دوو سێیەکی کۆنگرە دەنگی لەسەر بداتەوە.

هەر یەك لە ئەندامانی ئەنجومەنی "پۆڵەندە-لهستان" لە سەدەکانی حەڤدەیەمو هەژدەیەمدا تاکو هەڵوەشاندنەوەی ئەنجومەنەکە واتــە ســاڵی (١٧٩١) هــەموویان مــافی بەکارهێـنانی ڤیـتۆیان هــەبووە، وە هــەر یــەك لەو ئەندامانە توانای ئەوەیان هەبووە هەر کارێکی دەنگ لەسەردراو هەڵ بوەشێننەوە.

بــەڵام ئــەم زاراوەیــە لــە ڕێکخــراوی نەتــەوە یەکگرتووەکاندا مانایەکی -تاڕادەیەك- جیاوازی هەیە. بەندی (٢٧) بیستو حەوتەمی بڵاوکراوەی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان ئەڵێت:

"تەنـیا لـە بـارەی کـاری یاسـاییو چارەسـەرکردنی ئاشـتیانەوە لایەنی سەرپێچی کار ناتوانێت رای خۆی دەر ببڕێت، ئەبێت لەگەڵ رای هەر حەوت دەوڵەتە ئەندامەکەی ئەنجومەندا بێت".

لەبەر ئەمە بەکارهێنانی مافی ڤیتۆ لە ئەنجومەنەکەدا بە دەست ئەندامێك یان چەند ئەندامێکی هەمیشەییەوەیە بۆ بەرگرتن لە هەر کارێکی یاساییو سیاسی کە بیانەوێت نەکرێت.

★کۆیلەیەتی - Escalavagisme

کۆیلەیــەتی یەکــەمین شــێوەی بەندکــردنی کۆمەڵایــەتی-ئابووریــیە لەســەر بنچــینەی ســوود وەرگرتــنی کەســێك لــە کەســێکی تــر دامــەزراوە، کۆیلەیــەتی لــە قۆنــاغی لەناوچــوونی کۆمۆنــەی ســەرەتاییدا لەســەر پایــەی یەکسانی نەبوونیباری ئابووریی تاکەکەس، لە ئەنجامی پەیدابوونی موڵکدارێتیی تاکەکەس هاتە کایەوە.

ئـەم کۆیلەیەتیـیە یەکـەمجار لـە میسـری کـۆن، بـابل، ئاشـور، چـین، هیندستانو.. پەیدا بوو، بەڵام یۆنانو ڕۆمی کۆن بە شێوەی کلاسیکی خۆی پێگەیشت.. لە ڕۆژهەڵاتدا بە زۆری کۆیلەیەتی خاسییەتی سەردەمی "باوك سالاری" بوو[1].

دوو چینی کۆمەڵ -کۆیلەو خاوەن کۆیلە- ڕواڵەتی ئەم سیستمە کۆمەڵایەتیو ئابوورییەیان نیشان ئەدا. چینە ناوەندییەکان وەکو خـاوەن موڵکـە بچووکەکانو پیشە کارانو عونسورە بێ چینەکان کە لە خاوەن موڵکە بچووکەکان دواکەوتووتر بوونو کۆیلەیان نەبوو، هەموویان لە ئارادا بوونو هەبوون.

پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنان لـەو سـەردەمەدا بریـتی بـوون لـە خـاوەن کۆیلەکانو خاوەن هۆیەکانی بەرهەمهێنان.. کۆیلە وەکو کەرەسـەیەکی بازرگـانی، کـڕینو فرۆشـتنی پـێوە ئەکـرا. خـاوەن کۆیلـەکان خـاوەنی گـیانی کۆیلـەکان بـوون. خاوەن کۆیلەکان چەند توێژێکی جۆر بە جۆر بوون، وەکو موڵکە گەورەکان، خاوەن کارگەکانو مامەڵە چییەکان.

ناکۆکـیی چـینایەتی کە ڕاپەڕینی کۆیلەکانیشی ئەگرتەوە سیستمی کۆمەڵایەتیی کۆیلەداریی گۆڕی، جۆرە چەوساندنەوەیەکی تری کۆمەڵایەتی جێگەی گرتەوە، ئەویش سیستمی فیوداڵی بوو. ئەم سیستمە لەچاو رابوردووی پێشکەوتووانە تر بوو، ماوەی فراوانتری لە بـەردەم گەشـەکردنی هـێزەکانی بەرهەمهێناندا ڕەخسـاند. ئەگـەر چـی ڕوخسـاری کۆمەڵایـەتی-ئـابووریی کۆیلەیەتی وەکو قۆناغێکی مـێژوویی گەشـەکردووی کۆمەڵایەتی لەناو چوو، بەڵام مەسەلەی کۆیلەیەتی بە چەندان شێوەی جۆر بە جۆر لە ڕۆژگاری فیوداڵیزمدا - تەنانـەت تا گەلێك دواتریش- هەر مایەوە، بۆ نموونە، تا ماوەی زیاتر لە سەد ساڵ لەمەوبەر[2] لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا، یان لە بەشێکی زۆری وڵاتە ژێردەستەو شێوە ژێردەستەکاندا، تەنانەت تا ئێستاش هەر ماوەتەوە.

★کۆماری - Republic

جـۆرە حکومەتـێکە، کە جێگەداری سەرۆکی دەوڵەت کارێکی میراتگرانە نییە، زۆربەی جار ماوەی حوکمی سەرۆکی دەوڵەت دیاری ئەکرێـت، دیاریکـردنی سـەرکۆمار بە هەڵبژاردنی خەڵك ئەبێت. مەفهوومی کۆماری بە زۆری ڕوخساری دیموکراتیانە ئەبەخشێ، بەڵام لە هـەمان کاتیشـدا بـە زۆر دیکـتاتۆری ناسەڵتەنەتی ئەوترێت، بەڵام ئەو کۆمارە دیکتاتۆرییانە مەفهوومی سروشتی یان "نا سەڵتەنەتی" یە.

لـە ڕێبازی سیاسییانەی ڕۆژئاوادا، بەر لە شۆڕشی ئەمریکاو فەرەنسە، بە هەموو دەوڵەتێکیان ئەوت کۆماری، تەنانەت بە دەوڵەتە سـەڵتەنەتیو ئاریستۆکراسیەکانیشیان ئەوت. ئەو دەوڵەتانەش کە ئازادیی سیاسییان تێدا کەم بوو، بەڵام قازانجی خەڵکیان ئەپاراست پێیان ئەوتن "کۆماری".

ژان بـودن[1] سیاسـەتمەداری ناسـراوی سـەدەی شازدەیەم لـە کتێـبی "کۆمـاری"دا باسـی سـەڵتەنەت، ئاریستۆکراسـی، دەوڵەتی خەڵکی ئەکات.

لـە سـەردەمی شۆڕشـی ئەمـەریکاو فەرەنسـەدا بـەو دەوڵەتانـەیان ئەوت کۆماری کە یاسایەکی ئازادی هەبایەو مافی شارستانێتیی هاونیشـتمانیو ئـازادیی تاکـە کەسـی تـێدا بـپارێزرابایە. ئـەو کەسـانەی کـە دژی سیسـتمی سـەڵتەنەتیش بـوون پێـیان ئـەوتن "کۆماریخوازەکان".

بـەڵام دوای سـەقامگیربوونی دیموکراسـی لـە زۆربـەی دەوڵەتـە سـەڵتەنەتییەکاندا کۆمـاری خـوازی ئـەو ناوەی خۆی لە دەست دا، چـونکە دەوڵەتـە سـەڵتەنەتییەکان وایان لێهات خەڵکیان بە سەرچاوەی دەسەڵاتی خۆیان ئەزانی، نەك ئیرادەی خواوەندی. هەندێك لە کۆنە پارێزە ئەمریکاییەکان مانای کۆمارییان بە حکومەتی مەشروطە، حکومەتی یاساو یاسایی بوونی حکومەتیان لێك ئەدایەوە.

کۆمارییە تازەکان ئەکرێن بە سا بەشەوە:

١-ئەو سەردەمە کۆمەڵایەتییە کە ئەرکی گەورەی ماڵ بەسەر پیاوانەوە بووەو لە ئێراندا پێی ئەڵێن "پدر شاهی" یان "پدر سالاری"-وەرگێڕ.

٢-لە سەردەمی نووسینی کتێبەکە ئەگرێتەوە.

١- J – B0din

یەکەم:

کۆمارییە دیموکراتییەکانی ڕۆژئاوا کە ریشەیان ئەگاتەوە سەر شۆڕشەکانی سەدەی هەژدەیەم و نۆزدەیەم، وەکو "فەرەنسەو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا" .. یان ئەو وڵاتانەی کە لە دواییدا ئەم ڕێبازەیان گرتەبەر، وەکو (ئیتالیا، ئەڵەمانی ڕۆژئاوا).. لەم وڵاتانەدا کۆماری شان بە شانی دیموکراسی ئەڕوات، پلەی دیموکراسی لەو وڵاتانەدا لەگەڵ وڵاتە سەڵتەنەتییە مەشروطەکانی ئەورووپای ڕۆژئاوادا وەکو وڵاتەکانی ئەسکەندەناڤیا، بەریتانیا، هۆڵەندە، هیچ جیاوازییەکیان نییە.

دووەم:

ئەو وڵاتانەی کە بە ڕەسمی کۆمارین و کەچی لە هەمان کاتدا ڕژێمی سەربازی و پۆلیسی تیایاندا حوکمڕەوایە، وەکو زۆربەی وڵاتەکانی ئەمەریکای ناوەندو خوارووو پورتوگال و ئەسپانیا.

سێیەم:

کۆمارە دیموکراتییە گەلییەکان کە لە ئەورووپاو ئاسیای ڕۆژهەڵاتدا دامەزراوون. لەو وڵاتانەدا ناونیشانی ڕەسمیی دەوڵەت "دیکتاتۆری پرۆلیتاریایە".

★کۆسمۆپۆلیتیزم - Cosmopolitisme

بەرامبەر بە "شۆڤینیزم" تیۆری و سیاسەتی "کۆسمۆپۆلیتیزم"[٢] هەیە، کە بە "جیهان نیشتمان"ی ناو ئەبرێت. ئەم تیۆرییە هیچ بایەخێك بە قازانجی نیشتمان و خەڵکی نەتەوەو فەرهەنگی نەتەوایەتیانەو مێژووی نەتەوەی خۆی نادات، ئەمەش دیسان تیۆرییەکی بۆرجوازییانەی کۆنەپەرستانەیە. لەو زەمینەدا کەسایەتیی نەتەوەو دەسەڵاتی نەتەوەو پێویستیی ڕاپەڕین لە پێناوی سەربەخۆیی و سەربەرزیی نەتەوەدا بایەخی نییە. ئەوانەی بەمجۆرە بیر ئەکەنەوە داوای دەوڵەتێکی سەرتاسەریی جیهان ئەکەن، کە ئەوەش سەپاندنی ئیمپریالیزم بەسەر هەموو گەلانی جیهاندا ئەگرێتەوە.

لە وڵاتەکانی جیهانی سێیەم و ئەو وڵاتانەی تردا کە لە ژێر دەسەڵاتی ئیمپریالیزمدان، داخوازیی سەربەخۆیی نەتەوەیی ئەوەندە بەهێزە کە کۆسمۆپۆلیتیزمەکان ناتوانن و ناوێرن داکۆکی لەسەر ئەو تیۆرییەی خۆیان بکەن. شۆڤینیزم و کۆسمۆپۆلیتیزم هەردووکیان ڕاپەڕینی دژی ئیمپریالیزم بە هەڵە ئەزانن، مەترسیی ئەخەنە بەر ڕاپەڕینی نەتەوایەتییانەو ئازادیخوازانەوە.

★کولتوور - Colture

بریتییە لە کۆمەڵە بەهایەکی مادی و مەعنەویی کۆمەڵگەی ئادەمیزاد، کە لە ئەنجامی گۆڕینی کۆمەڵایەتی–مێژوویی پەیدا ئەبێت. کولتوور، هەموو چالاکییە بونیات نەرەکانی ئادەمیزاد ئەگرێتەوە، وە هەمیشە دوو لایەنی بە یەکەوە پەیوەندیداری هەمیشەیی هەیە، وەکو:

١–*کولتووری مادی.*

٢–*کولتووری مەعنەوی.*

کولتووری مادی:

بریتییە لە کۆمەڵە هۆیەکی بەرهەمهێنان، تەکنیك، تاقیکردنەوەی بەرهەمهێنان، هەموو بەها ماددییەکانی تری کۆمەڵ لە هەر قۆناغێکی پێگەیشتنی مێژوویی خۆیدا بە خۆیەوە ئەگرێت.

کولتووری مەعنەوی:

کۆمەڵە دەستکەوتێکی زانستی و هونەری و ڕەوشتی و فەلسەفەیی کۆمەڵە.

کولتوور، دیاردەیەکی مێژووییە کە پەیوەندیی بە قۆناغەکانی فرماسیۆنی کۆمەڵایەتی–ئابووریی کۆمەڵگەوە هەیە. بە پێچەوانەی تیۆریی ئایدیالیستەکان کە کولتووری مەعنەوی لە بناغەی مادی جیا ئەکەنەوەو بە بەرهەمێکی دەروونیی دائەنێن.

تیۆریی شۆڕشگێڕانە ڕێبازی بەرهەمهێنانی نیعمەتی ماددی بە پایەو سەرچاوەی گەشەکردنی کولتووری مەعنەویی دائەنێ و بە بەرهەمی کارو چالاکی و کرداری کۆمەڵانی زەحمەتکێش ئەزانێت. بە بێ پەیوەندیی نێوان کولتووری ماددی و کولتووری مەعنەوی، کولتووری مەعنەوی خۆی لە خۆیدا توانای هیچ جۆرە گۆڕانێکی نییە، چونکە سەربەخۆییەکی نیسبی و یاسای تایبەتیی خۆی هەیە.

لە کۆمەڵگەی چینایەتیدا کولتوور بریتییە لە چەند خاسییەتێکی چینایەتییانە، هەر چینێکی پێشکەوتوو خاوەنی کولتوورێکی پێشکەوتووانەیە، لەگەڵ پەیدابوون و شان بە شانی گەشەکردنی هەر نەتەوەیەك کولتووری نەتەوایەتییانەش گەشە ئەکات.. لە کۆمەڵگەی سەرمایەداریدا لەناو کولتووری نەتەوایەتییانەدا دوو جۆر کولتووری مەعنەوی هەیە:

یەکەم:

کولتووری بۆرجوازی: تیشکدانەوەی قازانجی چینە چەوسێنەرەکانەو بایەخ بە هەمیشەیی مانەوەی ڕژێمی سەرمایەداری ئەدات.. لە کۆمەڵگەی سەرمایەداریدا چەندان عونسوری سەر بە کولتووری سۆشیالیستی و دیموکراتی هەیەو پەیدا ئەبێت کە داکۆکی لەسەر قازانجی زەحمەتکێشان ئەکات، پرۆلیتاریا خاوەنی پێشکەوتووانەترین کولتووری مەعنەوییەو ئەرکی داهێنانی کولتوورێکی تازەی سۆشیالیستیانەیان لە ئەستۆدایە. لەبەر ئەوە نابێت کولتووری کۆمەڵگەی سەرمایەداری بە کولتووری بۆرجوازی بزانین.

دووەم:

٢–Cosmopolitisme

کولـتووری نوێـی سۆشیالیسـتییانە: لەسەر تیۆری شۆڕشگێڕانە پێکهاتووەو هۆیەکی کاریگەرانەی پەروەردە کردنی شۆڕشگێڕانەی زەحمەتکێشانە.

لە هەندێك نووسیندا وشەی "کولتوور"[1] سێ مانای لە یەکتر جیا جیایان هەیە:

یەکەم:

بـە مانـای شارسـتانێتی، هەڵسوکـەوتی کۆمەڵگـە، بـەهای پـەیوەندیی کۆمـەڵ لەگـەڵ شارستانێتیدا. شۆڕشی فەرهەنگی[2] کە لە کۆمەڵگە پێشکەوتووەکاندا لە دوای شۆڕشی سیاسیو کۆمەڵایەتییەوە ڕوو ئەدات ئەم مەفهوومە ئەگرێتەوە.

دووەم:

بە مانا ئایدیۆلۆجی، دەرخستنی پەیوەندیی نێوان هەر مرۆڤێكو جیهان، دابەشکردنی هەر فەرهەنگێك بە دوو بەش:

١–فەرهەنگی بۆرجوازیی فەرمانڕەواو کۆنەپەرست.

٢–فەرهـەنگی دیموکراتیو سۆشیالیستی.. کە پەیوەندە بە کۆمەڵانی خەڵکی زەحمەتکێشەوە. شۆڕشی فەرهەنگی لەم کاتەدا بەو مانایە کە پێویستە فەرهەنگی ئایدیۆلۆجیی بۆرجوازی جێگەی خۆی بۆ فەرهەنگی سۆشیالیستی چۆڵ ئەکات.

سێیەم:

بـە مانـای ئامۆژگـاریی یان زانست، زانستە هونەرییەکان، زانیاریی گشتی، لەو بوارەدا مەفهوومی "نەبوونی فەرهەنگ، یان نەبوونی کولتوور" وە یان بڵێین "بێ فەرهەنگی" بە مانای نەبوونی زانیاری، نەخوێندەواری، نەزانینو شتی پڕوپووچ ئەگرێتەوە.

★کاپیتۆلاسیۆن - Capitulation

لـە ڕووی مێژوویـیەوە ئـەم زاراوەیـە لـە سـەدەکانی دەیەم تا دوازدەیەمی زایینی پەیدا بووە، بریتی بووە لە مافێکی تایبەتی کە لە "بـیزانس" بـەو شـارە بازرگانیـیە گەشـە کـردووانە ئەدرا لە ئیتالیا کە لە بواری بازرگانیدا پێشکەوتوو بوون، لەو سەدەیانەدا دەوڵەتی ناوچەیی ئەیتوانی بە پێی قازانجی خۆی ئەم مافە زیادو کەم پێ بکات، وە یان قەدەغەی بکات.

لـە دوای دامـەزراندنی ئیمپراتۆریـیەتی عوسمانییەکان ئەم مافە بەو شارانە ئەدرا کە سەر بە ئیمپراتۆرییەتەکە بوون، لە ناوەڕاستی سـەدەی شـازدەیەمدا ئـەم مافـە لـە لایـەن عوسمانیـیەکانەوە درا بـە بازرگانـە فەرەنسـییەکان. زانایان ئەمەیان بە ئیجازەی تایبەتیی ئیمپراتۆریـیەتەکان لـێکداوەتەوە، کـە لـە لایـەن بـابی عـالی "دەربـارەی عوسمانییەکان" ەوە ئەدرا بە وڵاتە ئەوروپاییەکان، تاکو هیچ کـەس ڕێگـەی مامەڵەو مامەڵە کارییان لێ نەگیرێت. خاسییەتێکی تایبەتیی ئەم بڕیار نامەیە ئەوە بوو کە هەمیشە یەك لایەنە بوو. واتە تەنیا لەلایەن دەوڵەتێکەوە ئەدرا.

لـە ناوەڕاسـتی سـەدەی هەژدەیـەمدا "کاپیتولاسـیۆن" خاسیەتێکی تایبەتییانەی بە خۆوە گرت.. بەو مانایە کە لە لایەن دەوڵەتە گەورە ئەوروپاییەکانەوە ئەدرا بە کیشوەرەکانی ڕۆژهەڵاتو ئیتر بە شێوەی یەك لایەنیانە ڕەت نەئەکرایەوە.

کاپیتولاسـیۆن، لـە کۆتـایی سـەدەی هـەژدەو سـەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا لە ئێرانو چینو ژاپۆنو هەندێك وڵاتانی تری ئاسیاو ئەفـەریقادا کـاری پـێ ئەکـرا.. ڕژێمـی "کاپیتۆلاسـیۆن" گەلـێك یارمەتـیی بـە دەسـەڵاتدارانی سـەرمایەو بـازاڕی ئـەوروپاو وڵاتـە یەکگرتووەکانی ئەمـریکاو بـە دواکـەوتوویی مانـەوەی ئـەم وڵاتانـە دا. قونصـولگەریی وڵاتـە سـەرمایەدارییەکان دەسـەڵاتی ئـیداریو پۆلیسیو یاسایی تایبەتییان پێ درابوو.

کاپیتۆلاسیۆن، لەگـەڵ مـافی دەسـەڵاتدارێتیو سـەربەخۆیی خـەڵکدا جیاوازیـیەکی ئاشـکرای دیـاری هەیـە، کـە شۆڕشی گەورەی سۆشیالیسـتی سـەرکەوت –لـەزۆر شـوێندا– دەمودەسـت ڕژێمـی کاپیتۆلاسـیۆنی بـە شـێوەیەك لـە شێوەکانی ئیستیعمارگەری دانراو قەدەغە کرا.

★کرێکاری کشتوکاڵی - Peasants Farmers

یـان پرۆلیـتاریای کشـتوکاڵی، بریتییە لە کرێکاری ڕۆژانە، کە لە کێڵگە کشتوکاڵییەکانی سەرمایەدارەکاندا کار ئەکەن، زۆربەی ئەم کرێکارانە ئـەو جووتـیارە سیاسـیانەن[1] کـە زەویوزاریـان نیـیە، وەیـان ئـەوەندەیان نیـیە بەشـی گوزەرانـی خۆیان بکات.. بۆ خۆ بە خێوکردن لە کێڵگە کشتوکاڵییە سەرمایەدارییەکاندا بە ڕۆژانە کار ئەکەن.

لـە ڕژێمـی سـەرمایەداریدا کشـتوکاڵ کارەکان، یان بڵێین جووتیارەکان بە زۆری هەژارو دەستکورتن.. بەشێکی زۆریان ناچار ئەبنە کرێکاری کشتوکاڵ.

کـرێکارە کشـتوکاڵییەکان لـە ڕووی پەیوەندیـیانەوە لەگـەڵ هۆیـەکانی بەرهەمهێناندا هیچ خاوەندارێتیی یان خاوەن ماڵێتییەکیان نیـیە، بـەڵام لـە ڕووی هـەندێك مـەرجی تایبەتیـیەوە کـە سـتەمو زۆریـان لـێ ئەکرێ چەوساوەترین توێژی چینی کرێکارن. ئەو خاوەن سـەرمایەی حوکمـیان بەسـەردا ئـەکاتو ئـەیان چەوسـێنێتەوە، خـاوەن زەویوزارەکـانن، کـە زۆربەیان سەرمایەداری خاوەن زەویوزارو مەکانـیزەو بـانقو دەزگـاو دامـەزراوە ئابووریـیە هەمـە جۆرەکانو خاوەن کۆمپانیاو کۆلاکو خاوەن پارەو سەرمایەداری لادێو خاوەن ڕەعیەتەکانن.

١–Culture

٢–لێرەدا فەرهەنگ مەبەست هەمان کولتووری سەرەوەیە–وەرگێڕ.

١–ئەو جووتیارانەن کە زەویوزاریان نییە–وەرگێڕ.

له کۆمەڵگەی سۆشیالیستیدا که چەوساندنەوە نامێنێتو زەویوزار ئەدرێت بە جووتیارەکانو کشتوکاڵ ئەبێتە دەزگایەکی هەرەوەز کارانەو توێژە جۆر بە جۆرەکانی چینی سەرمایەدارو چەوسێنەرەوەکان لەناو ئەچن، لەو کاتەدا کرێکاری کشتوکاڵیش بەو جۆرەی کە لە ڕابردوودا بووە نامێنێتەوە.

★کۆمۆنی سەرەتایی - komom

کۆمۆنی سەرەتایی، یان کۆمەڵگەی هاوبەشی سەرەتایی، یەکەمین شێوەی بەرهەمهێنانە لە مێژوودا، لەو کۆمەڵگەیەدا موڵکدارێتیی دەستە کۆمەڵی هەبوو، لە سەرەتای پەیدابوونی کۆمەڵگەی ئادەمیزاددا، هۆیەکانی بەرهەمهێنانو کارکردن زۆر سەرەتاییو دەستە کۆمەڵی بوون.

زەوی، هۆیەکانی کارکردن، شوێنی نیشتەجێو.. ئەمانەو هەموو شتێکی تری پێویستی ئەو سەردەمە بە هاوبەشی هینی هەموو خەڵك بوون. بەرهەمهێنان بە شێوەی دەستە کۆمەڵیو بە هۆیە سەرەتاییەکانی کارکردن ساز ئەبوو، وەکو ڕاوکردنو کۆکردنەوەی میوەو بەروبوومی درەختو ئەمجۆرە شتانە. هەموو بەروبوومێکی کارکردن بە دەستە کۆمەڵی کۆ ئەکرایەوەو پێکەوە ئەخورا.. موڵکدارێتیی هاوبەشی ئەو کاتە بریتی بوو لە موڵکدارێتیی دەستە کۆمەڵی بچووكو جیا جیا لە یەکتر. شان بە شانی ئەم موڵکدارێتییە هاوبەشییە موڵکدارێتیی تاکە کەسیش هەبوو.

ئەم هۆیانەی بەرهەمهێنان بە هاوبەشیی لە سەردەمی کۆمۆنی سەرەتاییدا لە ئەنجامی هۆشیاریی خەڵکەوە نەبووە، بەڵکو پێویستییەکی بوونی کاری دەستە کۆمەڵی بووە لە شێوەیەکی زۆر سەرەتاییدا، چونکە لەو سەردەمەدا زۆر ستەم بووە تاکە کەسێك بە بێ هاریکاریی دەستە کۆمەڵی بتوانێت کارێك بە ئەنجام بگەیەنێت یان ببێتە خاوەنی خۆراکێکی ڕۆژانە.. یان بتوانێت بەر پەرچی هێزە سروشتییەکان بداتەوە. لەو کاتەدا ژیانو کاری دەستە کۆمەڵیو بەرگریکردن لە ڕووی سروشتدا بە دەستە کۆمەڵی نەبایە ئەنجام نە ئەدرا.. لەو کاتەدا مرۆڤ هەرچەند هەوڵیدابایەو خۆی ماندوو کردبایە لە خۆراکی ڕۆژانەی خۆی زیاتر توانای هیچ پاشەکەوتێکی تری نە ئەبوو.

لەو سەردەمەدا، ئەو سیستەمە کۆمەڵایەتییەی کە چەندان ملیۆن ساڵ درێژەی کێشا، بە هیچ جۆر چەوساندنەوەو زۆرکردن لە ئارادا نەبوو. لەبەر ئەوەی ڕاددەی بەرهەمهێنان زۆر لاواز بوو یەکسانیی بۆ هەموو وەکو یەك بوو.. چەوساندنەوەو دەست بە سەردا گرتن لە ئارادا نەبوو.

بەرە بەرە هۆیەکانی بەرهەمهێنانو دابەشکردنی سروشتییانەی کار هاتنە کایەوە، واتە ئیشو کار بە پێی ڕەگەزەکانی نێرو مێ دیاریکران.. یان بە پێی توانای گەنجیو پیری دابەشکران.. لە ئەنجامی گەشەکردنی ئابووری –بەو شێوە سەرەتاییەو– زۆر بوونی ژمارەی خەڵك، تیرەو خێڵ پەیدا بوون.

لە سەرەتاوە ئەرکی بەڕێوەبردنی کارو ژیان لە ئەستۆی ژناندا بوو، کە پێیان ئەوت "ماتریار کال" واتە "مێ وەجاخی[1]" یان دایك سالاری. دوای ڕۆژگارێك پیاوان توانییان ببنە خاوەنی ئەرکی بەڕێوەبردنی کاروبار کە ئەو قۆناغە بە قۆناغی "پاتریار کال" واتە "نێر وەجاخی" یان باوك سالاری[2] ناو نراوە.

لە دوا قۆناغی فرماسیۆنی کۆمەڵایەتی–ئابووریی کۆمۆنی سەرەتاییدا شان بە شانی گەشەکردنی ئاژەڵداریو کشتوکاڵکاری دابەشکردنی کاری کۆمەڵایەتییانە هاتە کایەوە. ئاڵوگۆڕ لە نێوان ئەندامانی خێڵو تیرەکاندا داهات.

یەکەمین دابەشکردنی گەورەی کۆمەڵایەتی جیابوونەوەی هۆزو ئاژەڵدارەکان بوو. دوای ئەوە هەرچەند هۆیەکانی بەرهەمهێنان پێشتر کەوتبایە ئەوەندە بەروبوومی مادی زۆرتر ئەبوو، هۆیەکانی ژیان زیاتر ئەبوو، تا گەیشتە ئەوە بیر لە پاشەکەوتو دەستگرتن بە سەر بەروبوومی ڕەنجی یەکێکی تردا بکرێتەوە. بەرە بەرە گەیشتە ئەو ڕادەیە کە بایەخ بە موڵکدارێتیی تاکە کەسی بدرێتو ڕوخساری کۆمەڵ بگۆڕدرێتە سەر روخساری کۆمەڵگایەکی چینایەتی کاری تاکە کەسیو ئاڵوگۆڕ بوو بە هۆی پەیدا بوونی موڵکدارێتیی تاکە کەسی.. دوای ئەوەش چینەکانو چەوساندنەوە هاتنە کایەوە.. موڵکدارێتی ئاڵوگۆڕی کۆمەڵگەی هاوبەشی سەرەتایی بەرە بەرە لەناو چوو. شێوەی بەرهەمهێنانی تازەی –کۆیلەداری– کە یەکەمین فرماسیۆنی چەوساندنەوە بوو پەیدا بوو.

★کۆلاك - Kulak

واتە خاوەن دەسمایە، بەو جووتیارە لادێ نشینانە ئەڵێن کە زەویوزاری تەواویان بە دەستەوەیە، دەرامەتی ڕۆژانەی خۆی لەسەر ئەرکی چەوساندنەوەی هێزی کاری ئەم و ئەو بەهێز ئەکات. واتە کرێکارە کشتوکاڵییەکان ئەچەوسێننەوە. ئەمانە جگە لە ئیشو کاری کشتوکاڵو ئاژەڵداری وەکو هەموو خاوەن پارەکانی تری لادێ خەریکی مامەڵەو مامەڵەکاری ئەبن، وەکو "سوو" خواردنو زەوی بە کرێدانو بە کرێگرتن، نیوەکاری، بە کرێدانی ئامێری کشتوکاڵ.. ئەمانە بە هۆی ئەمجۆرە کارانەیانەوە ئەبنە خاوەن پارەو دەسەڵاتداری دێ.. لەگەڵ ئەوەشدا ژمارەیان کەمە، بەڵام ڕۆڵێکی گەورە لە بواری کشتوکاڵو بەرهەمهێنانو مامەڵەو مامەڵە کاریدا ئەگێڕن. ئەمانە وەکو خاوەن زەویوزارە زۆرەکانو سەرمایەدارەکان زۆر بە بێ بەزەییانە کرێکارەکانی بەردەستی خۆیان ئەچەوسێننەوە.. دیسان لە لایەکی تریشەوە ئەمانە لەگەڵ ئەو خاوەن زەویوزارە زۆرانەو ئەو سەرمایەدارانەدا کە ئەیانەوێت جێگەیان بگرنەوە ناکۆکییان هەیەو هەمیشە مشتومڕیانە.

١–مادەر شاهی.
٢–پدەر شاهی– پێ ئەڵێن..

★کاپیتالیزم - Capitalisme

لـه وشـەی "کاپیتال"[1] له زمانی ئینگلیزی داو به مانای سەرمایه هاتووه، سیستمێکی ئابوورییه، که زۆربەی بەشه ئابوورییەکانو سـەرمایەی وڵات بـه دەسـت چـەند کەسـانێکو ئـەو دەزگـاو دامەزراوانەوەیـه کـه دەوڵـەتی نـین، ئەو دەزگاو دامەزراوه ئابوورییانه بەر بەرەکانـێی چـالاکیی ئـابووریی یـەکترو قـازانجی زیاتـر ئەکـەن. ڕەوشـتی سیاسـیو ئابووریی ئەم سیستمه به تەواوی لەگەڵ ڕەوشتو سیاسەتی سیستمی سۆشیالیستیدا ناگونجێت.. کاپیتالیزم به مانای تەواو خاوەن سەرمایه گەورەکان ئەگرێتەوە.

★کۆنسرواتیزم - Conservatisme

لـه وشـەی "کۆنسـروا"[2]ی ئینگلیزیـیەوە وەرگیراوه که به مانا "کۆنەپارێز–محافظ" ئەگرێتەوە. بەو کەسانه ئەوترێت له کۆمەڵو دەوڵـەتدا ڕێـزی هـەموو یاسـاو نەریتـێکی ڕابـوردوو ئەگـرنو هـەوڵی مانەوەی ئەدەن. ئەم ڕێبازه له بواری سیاسەتی بەریتانیادا پایەو ڕیشەی بەهێزی هەیه. ناوی "کۆنەپارێز" –کۆنسرواتیۆ– له ساڵی (١٨٣٠–١٨٤٠) له بەریتانیا داهات.. لەو کاتەوه ئەم وشەیه جێگەی تیۆریـیەکی مـێژوویی گـرتووەتەوە.. لـه سیسـتمی سیاسـیی بەریتانیادا حزبی کۆنەپارێز یەکێك بووه له حزبه گەوره دەرکەوتووەکانی وڵاتو گەلێك له گەوره پیاوانی زانای ئەو وڵاته کاریان تیادا کردووه.

ئـەم ڕێبازه، هەرگیز شێوازێکی فەلسەفییانەی ڕێكوپێکی نەبووه، بەڵکو ئەتوانین بەمجۆرەی خوارەوەی لێك بدەینەوە: (هەمیشه ڕووبەڕووی شۆڕشگێڕه توندڕەوەکان وەستاوه).. ئەمه گەورەترین سیفەتی ئەو ڕێکخراوەیه.

★کۆنفیدراسیۆن-Confederation

بـه یەکێتـیی نـێوان چەند دەوڵەتێك ئەوترێت، له پێناوی هاریکاریو بەرگریکردن لەسەر یەکتر، بەڵام دەسەڵاتێکی ناوەندییان نییه کـه حوکـم بەسـەر دەوڵەتـه ئەندامـەکانی نـاو کۆنفیدراسـیۆنەکه دا بکـات، بـەڵکو هەر دەوڵەته بۆ خۆی له کاروباری سیاسیی ناو خۆو دەرەوەی خۆیـدا ئـازادو سەرپشـکه.. وڵاتـه یەکگرتووەکانی ئەمریکا له ساڵەکانی (١٧٧٨–١٧٨٧) بەر لەوەی شێوازی فیدراسیۆن به خۆوه بگرێت کۆنفیدراسیۆنی بوو.

ئەڵـەمان لـه سـاڵی (١٨١٥ تا ١٨٦١)و هۆڵەنده له ساڵی (١٨٥٠ تا ١٨٩٥) ئەمانیش کۆنفیدراسیۆنی بوون، سویسره، ئەگەر چی به ڕەسمـی دەوڵەتـێکی کۆنفیدراسـیۆنه، بـەڵام لـه واقـیعدا دەوڵەتـێکی فیدراسـیۆنی نیـیه. وڵاتـانی ئـەندامی کۆنفیدراسـیۆن لـه بـواری پەیوەندیی نێودەوڵەتاندا هەر وەکو دەوڵەتێکی سەربەخۆ ئەمێننەوە، بەڵام شەڕ لەناو خۆیاندا قەدەغه ئەکەن.

★لاتیفۆندیست - Latifundiste

بـەو کەسـانه ئەڵـێن کـه زەویوزارێکـی کشـتوکاڵییان هەبێـت، ئـەم وشـەیه بـه ڕەگـەز لاتینیـیەو به مانا زەویوزارێکی فراوانی تاکه کەسـێکه. ئـەم زاراوەیـه یەکـەمجار لـه سـەردەمی کۆیلەیـیدا پـەیدا بـوو. لاتـیفۆندەکانی سەردەمی کۆیلەداری یەکەمجار له ڕۆمی کۆن دەرکـەوتن. لاتیفۆندیسـتەکان لـەو زەوی وزاره فـراوانەیاندا بـه نرخێکی هەرزانو ڕۆژانەیەکی کەم کاریان به جووتیارەکان ئەکرد. بەره بەره خاوەن زەویوزاره بچووکەکانیان له کێڵگەکانیان ئەکرده دەرەوەو زەوییەکانیان داگیر ئەکردن.

لـه پـاش لەناوچـوونی سیسـتمی کۆمەڵایـەتیو ڕژێمـی کۆیلـەداری جـارێکی تـر دیسانەوه لاتیفۆندیستەکان له ڕۆژگاری فیوداڵیزمدا دەرکەوتنەوەو بوونه خاوەن زەویوزاری فراوانتر. تەنانەت ئێستاش[1] له هەندێك له وڵاته سەرمایەدارییەکاندا ماونەتەوە.

لاتـیفۆندەکان لـه هـەندێك ناوچـەی خـوارووی وڵاتـه یەکگـرتووەکانی ئەمریکاو ئیتالیاو به تایبەتی له کیشوەره جۆر به جۆرەکانی ئەمـریکای لاتیـندا ماونەتـەوە.. لاتیفۆندیسـتەکان ماهییەتـێکی نیمچـه فیوداڵییان هەیه.. هەندێك کۆمپانیای گەورەی ئیمپریالیستی له وڵاتـه یەکگـرتووەکاندا که زەویوزارێکی زۆریان هەیه –به تایبەتی له ناوچه جۆر به جۆرەکانی ئەمریکای لاتیندا– ئەوانه به پێی ڕژێمی لاتیفۆندی بەڕێوه ئەبرێن. شتێکی ئاشکرایه لاتیفۆندیستەکان کۆنەپەرستانه ترین توێژی سەر به داگیرکارانن.

★لومپن پرۆلیتاریا - Lumpen Proletariat

ئـەم زاراوەیـه لـه زۆربـەی بـاسو بابـەتی کۆمەڵایـەتیو سیاسـیدا ئەبینرێت. له ڕووی زمانەوه پرۆلیتاریای سەرگەردان ئەگرێتەوە، بـەڵام مـەفهوومی ڕاسـتیو زانستییانەی بەو کەسو توێژانه ئەڵێن که له چینی خۆیان دوور کەوتوونەتەوە. له وڵاته سەرمایەدارییەکاندا بـه زۆری لـه شاره گەورەکاندا ئەژین. ئەمانه هیچ پەیوەندییەکی چینایەتیانەیان لەگەڵ چینەکاندا نامێنێت، له ژیانێکی ناسروشتیانەدا ئـەژین، هـیچ پیشـەو کـارێکی تایبـەتیو ئاشکرایان نییه، هیچ خزمەتێکی کۆمەڵیان پێ ناکرێت، له هەموو هەلومەرجێکدا ژیانیان تاڵو ئـاڵۆزه.. زۆر جـار ئـەو کارانـه ئەکـەن کـه مـرۆڤ ڕەتـی ئەکاتـەوەو کـاری ناپەسـەندانه ئەکـەن وەکـو دزی، چەقۆکێشـی، شـەوکوتی، خراپەکاریو..

١–Capital

٢–Conserve

١–کاتی نووسینی کتێبەکە–وەرگێڕ.

گەلێك لەم توێژانە لە کاتی خۆیدا کرێکار یان بۆرجوازی بچووك بوون، بەڵام ڕژێمی سەرمایەداری بە جۆرێك لێی داون‌و کاری تێکردوون کە گیرۆدەی ئەو بارە ناهەمووارییە بوون. ئەمانە هیچ پەیوەندییەکی چینایەتییان نەماوە بە تایبەتی لەگەڵ چینی پرۆلیتاریادا. وەهیچ جۆرە پەیوەندییەکی ئایدیۆلۆجی‌و هاریکارییان لەگەڵ زەحمەتکێشاندا نییە.

کۆنەپەرستانی سەرمایەدار زۆر جار بۆ مەبەستی کۆنەپەرستانەی خۆیان سوود لەو عونسورانە وەرئەگرن، چونکە ئەوانە بە هەموو مانایەك دژی نەتەوەو دژی دیموکراتین. سەرمایەدارەکان ئەو کەسانە بە کرێ ئەگرن‌و ناشیرینترین کاریان پێ ئەسپێرن، زۆر جار بۆ سەرکوتکردنی ڕاپەڕینی کۆمەڵانی خەڵك‌و بۆ پیلانگێڕان‌و ئاژاوە نانەوە بە کاریان ئەهێنن.

بۆرجوازییەکان کۆمەڵانی دەست وەشێنی فاشیستییان لەناوا دروست ئەکەن‌و بە کرێیان ئەگرن، لە کاتی مانگرتنی کرێکاران‌و ڕاپەڕینی شۆڕشگێڕانەی خەڵکدا ئەیانکەن بە گژ کۆمەڵانی خەڵکدا. ئەوانە لە پێناوی پارەدا ئامادەن هەر کارێکی ناشیرین‌و نامرۆڤانە بە ئەنجام بگەیەنن.. تەنانەت کۆ لە کوشتنی پیاوی سیاسی‌و ئەم‌و ئەو ناکەنەوە.. کانگستریسمە سیاسییەکان گەلێك سوود لەوانە وەرئەگرن.

بە کورتی لومپن پرۆلیتاریا، چونکە لە باری ژیانەوە هەژارو دەستکورتن، بە هۆی ئەوەوە کە خاسییەتی چینایەتیی خۆیان دۆڕاندووە ئامادەن لە پێناوی دەرامەت‌و پارەدا هەر کارێك پێیان بسپێردرێت بکەن، هەر لەبەر ئەمەشە سەرمایەدارە کۆنە پەرستەکان بۆ قازانجی خۆیان بەکاریان ئەهێنن.

ڕۆژگاری سەرمایەداری بە هۆی ئەو بێکارییە درێژ خایەنەوە کە لە گەڵیایەتی ئەبێتە هۆی هەژاری خستنەوەو ئاوارەکردنی زەحمەتکێشەکان، کە ئەمەش خۆی لە خۆیدا ئەبێتە سەرچاوەی خولقاندنی لومپن پرۆلیتاریا، بەڵام نابێت وای دابنێین کە هەر کرێکارێك بێ ئیش بوو ئیتر ئەوە ببێتە لۆمپن پرۆلیتاریا، ئەگەر چی هەرچەندە ئەو بێکارییەشیان درێژە بکێشێت.

لۆمپن پرۆلیتاریا، تەنیا ئەو کەسانەن کە ماهییەتی پەیوەندیی چینی خۆیان دۆڕاندووە، ئەم توێژانە لەگەڵ لەناوچوونی ڕژێمی سەرمایەداریدا ئەوانیش لەناو ئەچن.

★لیبرالیسم - Liberalisme

ئەتوانین ئەم وشەیە بە ئازادیخواز لێك بدەینەوە، چونکە لە وشەی "لیبر" بە مانای ئازادەوە هاتووە، لەبەر باری سەرنجی سیاسییانەدا دوو مەفهوومی جیاواز لە یەکتری هەیە، لە مەفهوومێکی سیاسیدا بە کرداری سیاسییانەی بۆرجوازی ئەوترێت کە لە سەردەمی گەشەکردنیدا –لە کاتێکدا سەرمایەی سنعەتی دژی ئاریستۆکراسی‌فیوداڵی‌و لە پێناوی بەدەستهێنانی دەسەڵاتی بۆرجوازییەکاندا ڕاپەڕی– هاتووەتە دی‌و گەشەی کردووە، لیبرالییەکان یان ئازادیخوازەکان لەو ڕۆژگارەدا پشتگیرییان لە چینێك ئەکرد کە لە کاتی گەشەکردندا بوون‌و داوای ئازادیی ئابووری‌و کۆمەڵایەتییان ئەکرد، ئەیانویست سنوور بۆ دەسەڵاتی فەرمانڕەوا دابنرێت.. ڕێگەی لیبرالەکان بدرێت بچنە پەرلەمانەوە، ڕێزی ماف‌و هەموو بیرو ڕایەکیان لە پەرلەماندا بگیرێت.

مەفهوومی سیایی تری لیبرالیزم، بە ڕەوشتێکی سیاسیی بێ سنووری شێوە دەروێشانە ئەوترێت لە ناو ڕێکخراوە کرێکارییەکاندا.. لەم کاتەدا بە مانا ئاشتیخواز ئەگرێتەوە کە زیان بە بنچینەی بیری شۆڕشگێڕانە ئەگەیەنێت. لیبرالیزم لەم حاڵەتەداو بەم مەفهوومە یەکێکە لە دیاردەکانی ئەپۆرتۆنیزم‌و ئەندیڤیدوالیزم.

★مۆبۆکراسی - Mobocracy

بە مانا ئەو جۆرە دەوڵەتانە ئەگرێتەوە کە لە کەسانی نەزان‌و هەرچی‌و پەرچی پێکدێن.. ئەمانەش بە زۆری لە کاتی گێژاوی سیاسی یان کۆمەڵایەتیی هەر وڵاتێکدا ڕوو ئەدات کە سەرکردەکانی ئەو دەوڵەتە کەسانی بازاڕی‌و لێ نەوەشاوەو هەرچی‌و پەرچی ئەبن. کاروباری وڵات ئەکەوێتە دەست کەسانی نەزان‌و لێ نەهاتووەوە.

ئەفلاتوون زۆر ڕقی لە مۆبۆکراسی[1] بووە.. هیردۆت لە یەکێك لە نووسینەکانیدا لە بارەی دیموکراتییەوە باسی مۆبۆکراسیی تیادا کردووەو وتوویەتی: *"بۆیە حەز ناکەم دیموکراسی بێتە کایەوە، ئەترسم لە ئەنجامی ئازادی‌و سەربەستیی بێ سنووردا مەسەلەکە بە مۆبۆکراسی بگۆڕدرێت"*.

★ماککارتیزم - Mccarthysme

ئەم وشەیە لە ناوی سیناتۆری ئەمریکایی "جوزیف ماك کارتی" یەوە وەرگیراوە، ئەم سیناتۆرە کۆنەپەرستە ئەمریکاییە نوێنەرایەتیی هارترین کۆمەڵی ئیمپریالیستی‌و جەنگی ساردو سەرۆکی کۆمیسیۆنی لقی لێکۆڵینەوەی ئۆرگانە دەوڵەتییەکانی ئەمریکایی کە لە ساڵی (١٩٥١) دامەزرا گرتبوویە ئەستۆی خۆی. لە ژێر ناونیشانی "چالاکی نواندن دژی ئەمریکایی" سوودی لە دڕندەترین شێوازی ئازاردان‌و سەرکوتکردنی ئازادیخوازان‌و لێدانی ڕێکخراوە پێشکەوتنخوازەکان وەر ئەگرت.

١– Mobocracy

ماك كارتيزم، به كرداری هەڕەشەكردنو كوشتنو ڕفاندنو بوختان سازدانو فایل دروستكردن، ئەڵێن لە پێناوی سەركوتكردنی تاكە كەسو كۆمەڵو ڕێكخراوە پێشكەوتنخوازەكاندا.

ماك كارتیزم، ڕواڵەتی كرداری بە فاشیستی كردنی ژیانی كۆمەڵایەتیو سیاسییە، بەو كەسانە ئەڵێن كە هەمیشە هەوڵ ئەدەن مافی دیموكراتیو ئازادییە دیموكراتییەكان بخنكێنن.

★ماكیاڤیلیسم - Machiavelisme

ئەم زاراوەیە لە ناوی "ماكیاڤیللی[٢]" نووسەرو سیاسەتزانی ئیتالیایی وەرگیراوە، كە لە كۆتایی سەدەی پازدەیەمو سەرەتای سەدەی شازدەیەمدا ژیاوە. ئەو ئامۆژگاریی دەسەلاتدارانی ئیتالیای كردووە كە لە پێناوی گەیشتن بە ئامانجی خۆیاندا كۆ لە هیچ خراپەكارییەك نەكەنەوە.. وشەی ماكیاڤیلیزم بە مانای ئەو سیاسەتو ڕەوشتەیە كە لە پێناوی بە ئامانجدا لە هیچ شتێك لانەداتو هەموو ڕێزێكی ئەخلاقیو مرۆڤایەتیو ڕێزو گەورەیی بكات بە ژێر پێوە.

بە واتایەكی تر ماكیاڤیلیزم مانای پشتگوێ خستنی هەموو یاساو نەریتو عورفو عادەتێكی كۆمەڵو پێشێلكردنی ویژدانو ڕاستیو دادپەروەرییە لە پێناوی گەیشتن بە ئامانجدا.

★ماڵتۆسیانیسم - Maltusianisme

ئەم وشەیە لە ناوی قەشەی ئینگلیزی "ماڵتۆس" ەوە وەرگیراوە، كە لە كۆتایی سەدەی هەژدەیەمو سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا ژیاوە.. تیۆرییەكەی تیۆرییەكی بۆرجوازییانەی زۆر كۆنەپەرستانەیە، ئەو وتوویەتی كۆمەڵگەی ئادەمیزاد زیاد لە ڕادەی گەشەكردنی كەرەستەی خۆراك گەشە ئەكاتو زۆر ئەبێت، ئەمەش ئەو ئەنجامە هەڵەیە ئەدات بە دەستەوە كە كۆمەڵانی خەڵك دووچاری مەترسیی برسێتیو هەژاری ئەبن. وە بەڵگەی ئەمەیە گوایە زاوو زێكردنی زۆر ئەبێتە هۆی دەستكورتیو برسێتی.

ئەوانەی لایەنگری تیۆرییەكانی "ماڵتۆس"ـن چاویان ڕژێمی كۆمەڵایەتیی تازەو هۆیەكانی بەرهەمهێنان نابینێتو باوەڕیان بە ڕۆڵی گرنگی زانستو تەكنیكو دەستكەوتەكانیان نییە.

تۆریزانەكان، بە زۆری بەرپەرچی ئەم تیۆرییە كۆنەپەرستانەیان داوەتەوە. لەم ڕۆژگارەی دواییدا[١]، هەندێك لە كۆمەڵ شوناسانی ئەمریكاییو ئینگلیزی هەوڵی ئەوەیان داوە ئەم تیۆرییە زیندوو بكەنەوەو بە تیۆری "نیو ماڵتۆسیانیزم" سیاسەتی ژێر دەستە كاری دەوڵەتە ئیمپریالیستییەكان بەهێز بكەن. ئەوانە تەنانەت جەنگە تالانكارییەكان بە هۆیەك لە پێناوی چارەسەركردنی باری گوزەرانو پێشخستنی باری ئابووریو كۆمەڵایەتی دائەنێن، چونكە خەڵكێكی زۆر لە ناو ئەچنو بە پێی باری سەرنجی ئەوان ئیتر باری گوزەران خۆش ئەبێت.

ئەم تیۆرییە ماهییەتێكی كۆنەپەرستانەو دژی مرۆڤایەتیی هەیە. لە ڕاستیدا هەژاریو دەستكورتیی زەحمەتكێشان لە ڕژێمی سەرمایەداریدا، بە هۆی جەنگی ئیمپریالیستییانەو داگیركردنی ولاتانو شەڕی ناڕەواوە ڕوو ئەدات.. ئەوانەی تیۆریی ماڵتۆس پەسەند ئەكەن قسەكانیان بێ بناغەیەو هیچ بنچینەیەكی زانستییانەیان نییە.

تاقیكردنەوەی مێژوویيو زۆربوونی خەڵك شان بە شانی بە پەلە چاكبوونی باری ژیانو گوزەرانی خەڵك لە ولاتە پێشكەوتووەكاندا پووچەڵیی ئەمجۆرە تیۆرییانە ئەسەلمێنێت.

★مانیفێست - Manifeste

ئەم وشەیە كە بە مانای ڕاگەیاندراو، پەیام، باری سەرنجو.. لێكدراوەتەوە چەند مەفهوومێكی جۆر بە جۆری هەیە، بەهادارترین مەفهوومیان پەیامی درێژو دەرخستنی شێوازی بیرو باوەڕ ئەگرێتەوە، كە لە لایەن دەزگا یان ڕێكخراوێكی سیاسی یان چەند ناودارو ڕێكخراوی ئەدەبیو هونەرییەوە بلاو بكرێتەوە.

لە هەر مانیفێستێكدا مەرامو بەرنامەی كاركردنو نەخشەو پێشنیاری هەمەجۆرە نیشان ئەدرێت.

زۆرجار مانیفێست لە لایەن كۆمەڵێك هونەرمەند یان نووسەرەوە بلاو ئەكرێتەوە، كە ڕازو نیازو مەرامو ویستی ئەو دەستەو كۆمەڵەی تیا بە دیار ئەكەوێت. زۆر جار دەوڵەتێك یان ڕێكخراوێك نیازو نەخشەكانی خۆی بە ناوی مانیفێستەوە نیشان ئەدات.. لە كاتی هەڵبژاردنیشدا بە زۆری مانیفێستی هەڵبژاردن بلاو ئەكرێتەوە.. لە زۆر كاتیشدا وشەی مانیفێست بە مانای نووسراوێكی سیاسی یان بەڵگەی پێ ڕاگەیاندن كە ئامانجی مەسەلەیەكی تایبەتی بێت لەناو خەڵكدا بلاو بكرێتەوە ئەگەیەنێت.

★مەترۆپۆل - Metropole

بە ولاتە ئیمپریالیستییە خاوەن موستەعمەرەكان ئەڵێن.. دەزگا ئینحیسارییە گەورەكانی كیشوەرە مەترۆپۆلییەكان بە هێزی داراییو سنعەتیی خۆیان سوودێكی زۆر لە تالانكردنی ناوچە ژێردەستەكانیان وەرئەگرن، وەكو ئیشكردنی هەرزان بە خەڵكی ولاتە

٢–Machiavele

١–بە نیسبەت سەردەمی دانانی كتێبەكەوە–وەرگێر.

ژێردەستەکان، زۆریی سەرچاوە سروشتییەکانو هەرزانبوونی نرخی کەرەستەی خاو، خستنەکاری دەست مایەو پارە لە وڵاتە ژێردەستەکاندا.

بەم هۆیانەی سەرەوە وڵاتە مەترۆپۆڵییەکان سوودێکی زۆریان پێ ئەگات، ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی تریشەوە بە ئاشکرا خەڵکو سامانی خەڵك لەو وڵاتە ژێر دەستانەدا تاڵان ئەکەن، کیشوەرە ژێردەستەکان ئەکەنە کێڵگەو کانی کەرەستەی خاوی خۆیان.

★میللیکردن - Nationalisation

میللیکردن بەوە ئەڵێن زەوی، بانقەکان، هۆیەکانی بارکردنو گواستنەوە، کارخانەکان، دەزگاو دامەزراوە جۆر بە جۆرەکان، دەزگا بازرگانییەکانو هەموو هۆیەکانی بەرهەمهێنان لە موڵکدارێتیی تاکە کەسی یان کۆمپانیاو دەزگا تایبەتییەکان دەربهێنرێنو هەموو ببنە موڵکی دەوڵەت.

بەم پێیە مەفهوومی میللیکردن بریتییە لە ڕەتکردنەوەو لەناوبردنی یاسای موڵکدارێتیی تایبەتیو کۆمپانیا تایبەتییەکان لە ناوەوەو دەرەوە، کە ئەو کۆمپانیاو خاوەن دەزگایانە لە کارخانەو دەزگاکانی خۆیاندا خەڵکی تیا ئەچەوسێننەوە.. کاتێك باسی میللیکردن ئەکەین واتا ڕزگاربوون لە دەست کۆمپانیاکانی بێگانەو کردنی کۆمپانیاکان بە موڵکی دەوڵەت.. کاتێك ئەڵێن میللیکردنی بازرگانیی دەرەوە واتە هەموو مامەڵەو مامەڵەکارییەکی بازرگانی دەرەوە بە دەستی دەزگاو دامەزراوەکانی دەوڵەت بسپێردرێت.

لە دوای لێکۆڵینەوەو شیکردنەوەی وشەی میللیکردن دێینە سەر باسکردنی ماهیەتو سروشتی میللیکردن.. لە کاتێکدا کە دەوڵەت خۆی خاوەنی خەصڵەتی چینایەتیانە بێت، یان لە هەر کۆمەڵگەیەکی چینایەتیانەدا ناتوانین مەسەلەی میللیکردن لە دەرەوەی سروشتی چینایەتیی دەوڵەت ڕەچاو بکەین.

بەمجۆرە ئەوەمان بۆ دەر ئەکەوێت کە مەسەلەی میللیکردن تەنیا مەسەلەیەکی ئابووریی نییە، بەڵکو بەشێکی گرنگیشە لە مەسەلە سیاسییەکانی وڵات.

لە وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا مەسەلەی "میللیکردن"ی دەزگاو دامەزراوەکان هێشتا ئەو مانایەی بە خۆوە نەگرتووە کە دەزگاو دامەزراوە میللی کراوەکان ئەبنە موڵکی گەل، لەبەر ئەوەیە، چونکە دەوڵەت لە وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا دەوڵەتی تەواوی خەڵك نییە. لە وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا میللیکردن هەموو کەلێنو قوژبنەکانی چەوساندنەوە بنەبڕ ناکاتو هۆی تازەی بەرهەمهێنانو شێوەو ڕوخساری تازەی بەرهەمهێنان ناهێنێتە دی.

میللیکردن هەندێك جار ئەبێتە هۆی سنوورکێشان بە دەوری دەسەڵاتی خاوەن دەزگا ئینحیسارییەکانداو هەندێك جاریش ڕوخساری سەرمایەداریی دەوڵەت بەهێز ئەکات.. چەند نموونەیەك هەیە کە سەرمایەدارەکان لە بارەی میللیکردنەوە بەکاری دێنن بۆ فرۆشتنی کارخانەو چەرخو ماشینی کۆنی دەزگاو دامەزراوەکانی خۆیانو تازەکردنەوەی هەموو ئەمانە لەسەر ئەرکی دەوڵەتو بودجەی گشتی..

لە کاتی دەسەڵاتی کۆمەڵانی خەڵكو ڕاپەڕینی زەحمەتکێشاندا میللیکردن بە پێی ویستو داخوازییە بنچینەییەکانی خەڵك دەسەڵاتی سەرمایەداران دیاریی ئەکاتو سنووریان بۆ ئەکێشێت. وەکو میللیکردنی هەندێك دەزگاو دامەزراو لە فەرەنسە لە دوای ئازادبوون لە ژێر نیری فاشیستیو سەرکەوتنی بەسەر هیتلەرییەکاندا.

لەم ڕۆژگارەی ئێستادا، لە وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا دەزگا ئینحیسارییە سەرمایەدارییەکان دوژمنی هەرە گەورەی چینی کرێکارانو تەنانەت دوژمنایەتیی جووتیاران، پیشەکاران، سەرمایەدارە بچووکەکان، زۆربەی کاربەدەستانو ڕۆشنبیرانو تەنانەت هەندێك سەرمایەداری مامناوەندیش ئەکەن.. کرێکاران دەستی توندی خۆیان لە دەزگا ئینحیسارییەکانی سەرمایەداران ئەوەشێنن‌و هەموو توێژەکانی کۆمەڵ کە لەناوچوونی سەرمایەداری بە قازانجی خۆیان ئەزانن لە دەوری خۆیان کۆ ئەکەنەوە.. پرۆلیتاریا ئەو جۆرە میللیکردنەی ئەوێت کە بە قازانجی تێکڕای کۆمەڵانی خەڵك بێت، وە ئەمە بەشێکە لە بەرنامەی کاری پرۆلیتاریا دژی سەرمایەداران.

میللیکردن لەو وڵاتەی لە کاتی گەشەکردندان ئەهەمییەتێکی تایبەتیی ژیانی هەیە، میللیکردنی دەزگاو دامەزراوە ئینحیسارییەکانی سەر بە دەرەوە پایەی بنچینەیی دەست بەسەردا گرتنی بازرگانیی دەرەوە ئەڕووخێنێتو دەستەبەری سەربەخۆیی ئەکات. کەوابوو میللیکردن کارێکی گورچکبڕانەی دژ بە ئیمپریالیزمە.. کە ڕێگەی گەشەکردنی ئابووریی دواکەوتووی وڵاتە ژێردەستەکان ئەکاتەوەو دەرگای سەربەخۆیی ئابووریی بۆ هەموویان ئەخاتە سەر گازی پشت.

لە سەردەمی ئەمڕۆماندا، سەردەمی گۆڕینی سەرمایەداری بە سۆشیالیستی، لەو سەردەمەدا کە ڕاپەڕین لە پێناوی گەشەکردنی ئابووریی نەتەوایەتییانەو سەربەخۆکردنی ئابووریی وڵاتو ڕاپەڕین لە دژی مۆنۆپۆڵەکان ڕۆڵێکی گرنگ دیاریی ئەکات، هەر لەو کاتەدا مەسەلەی میللیکردن ئەهەمییەتێکی تایبەتیی خۆی هەیە.. لە وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا چ پێشکەوتوو بن یان لە حاڵەتی گەشەکردندا بن، ئەم مەسەلەیە بە تەواوی لەگەڵ مەسەلە کۆمەڵایەتییەکانی خەڵکدا تێکەڵە.

لە وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا دەوڵەت هەمیشە هەوڵی ئەوە ئەدات سەرچاوە دەوڵەتییەکان لە پێناوی خزمەت بە سەرمایەدارانو بەر لە هەموویان خزمەتی دەزگا ئینحیسارییەکانی پێ بکات.

★میلیتاریسم - Militarisme

بریتیـیە لـە سیاسـەتی دەوڵەتـە سـەرمایەدارییەکان، کە لەسەر توندوتیژیی‌و حوکمی عەسکەری بەڕێوە بروات.. سوود وەرگرتن لە هـێزی سـەربازی لـەناو کاروبـاری سیاسـی‌و خـۆ ڕێکخسـتنی شـەڕی داگیرکارانـە، لە ئەنجامی کرداری میلیتاریستانەدا، کار ئەگاتە ئەو ڕادەیـە کۆنەپەرسـت تـرین‌و دەسـت درێژکـار ترین عونسوری سەرمایەی ئینحیساری دەست بەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی‌و سیاسیی وڵاتدا بگرێت.

لـە ڕووی بەرهەمهێـنانەوە، ئەگـەر دەسـتی میلیتاریستانە بکەوێتە ناو شێوازی بەرهەمهێنانی چەک‌و قۆرخانەی جەنگییەوە ئەوا بە ڕادەی پێشـکەوتنی بەرهەمهێـنانی کەرەسـەی جـەنگی ئەوەندە بەرهەمهێنانی کەلوپەلە سنعەتییەکانی تر کەم ئەبێتەوە، تەنانەت زۆر جـار ئەکەوێـتە مەترسـیی بـە یـەکجاری لەناوچـوونەوە. لـە ئـەنجامی بە سەربازیکردنی ئابووری، باری گوزەران‌و ژیانی زەحمەتکێشان نـاخۆش ئەبێـت، چـونکە زۆربـەی سەرچاوە دەرامەتییەکانی وڵات بۆ کەرەسەی جەنگی‌و چەک‌و جبەخانە تەرخان ئەکرێت، ژمارەیەکی کەمـیان بـۆ جێبەجـێکردنی بـواری ئـاوەدانی‌و کۆمەڵایـەتی ئەمێنێـتەوە. کـرێی ڕۆژانـە کـەم ئەبێتەوەو توانای کڕین زۆر لاواز ئەبێت.. سـەرمایەدارەکان بـۆ زیاتر چەسپاندنی حوکمی خۆیان‌و لەناوبردنی ناکۆکیی کارەکانیان زۆر جار پەنا ئەبەنە بەر میلیتاریزم، بەڵام ئەم کرداره ئەبێـتە هۆی زیاتر توندو تیژکردنی ناکۆکییەکانی ناو کۆمەڵ‌و هێنانەدیی ناکۆکیی تازە لە منداڵدانی ڕژێمی سەرمایەداریدا. ئەم سیاسـەتە شـان بە شانی دەسەڵاتی دەزگا ئینحیسارییەکان‌و هەوڵ‌و تەقەللای دەوڵەتە ئیمپریالیستییەکان دژی وڵاتانی سۆشیالیست‌و ڕاپەڕینی ئازادیخوازانەی گەلی فراوان ئەبێت.

سـەرمایەداره ئینحیسـارییەکان دەوڵـەتی میلیتاریسـتی بـە شێوەیەکی بێ وێنە بەهێز ئەکەن. میلیتاریزم کە ئەبێتە هۆی زۆربوونی سـامانی کۆمەڵـە تایبەتیـیە بۆرجوازیـیەکان لـە هـەمان کاتدا ماڵوێرانی‌و گرانی‌و ئاڵۆزیی دارایی لەناو کۆمەڵانی خەڵکدا دروست ئەکات‌و جیهانی ئادەمیزاد لە بەردەم شەڕێکی گەورەی گیان سووتێنەرانەدا ڕا ئەگرێت.

ڕاپەڕیـنی زەحمەتکێشـان لـە دژی میلیتـاریزم‌و مـەخارجی جـەنگی‌و دەسـت تـێوەردانی سەربازی بۆ ناو کاروباری ژیانی سیاسی‌و کۆمەڵایـەتی بەشـێکە لـەو ڕاپەڕیـنە گشتییەی کە لە سەرتاسەری وڵاتە ڕاپەڕیوەکاندا دژی دەزگا ئینحیسارییەکان‌و داگیرکاران ئەکرێت لە پێناوی ژیانی ئاشتی‌و سەقامگیر بوونی سۆشیالیزمدا.

★نازیزم -بە ئەڵەمانی ناتسیزم- Nazism

زاراوەیەکـە، بـە زۆری بـەو تـیۆری‌و شـێوەی حکومـەتی ئەڵەمانـیان ئـەوت لـە ڕۆژگـاری ئـادۆڵف هیـتلەردا، هـەندێك جـاریش بـەو ڕژێمانـەیان ئـەوت کـە لـە فاشیسـتییەتی ئەڵـەمان ئەچـوون. وشـەی نـازی[1] ناونیشـانی کورتکـراوەی "حزبی ناسیۆناڵ سۆشیالیستی کرێکارانی ئەڵەمان"ە—"National Sozialis Tische Deut sche Arbeiterpartei"..

ئەم حزبە کە لە دوای یەکەمین جەنگی جیهانی دامەزرا، لە ساڵی (١٩٣٣—١٩٤٥) حوکمی سەرتاسەریی وڵاتی ئەڵەمانی ئەکرد.

بنچینەی تـیۆریی ئـەم حـزبە لـە فاشیسـتییەتی ئیتالـیاو بیروبـاوەڕی ناسیۆنالیسـتییانەی کۆنـی ئەڵـەمان‌و چەندان تیۆری ڕەگەز پەرسـتانەو یاساو نەریتی میلیتایستیی پروسی پێکهاتبوو. بەرنامەی کاریان ئەوەبوو ئەڵەمانێکی میلیتاریستیی بە دەسەڵات پێکبهێنن کـە بتوانێـت سـنوورەکانی خۆی فراوان بکات‌و یەکێتیی ئەڵەمانی زمانەکان دابمەزرێنێت‌و دابینی بکات.. ڕەوشتی حکومەتەکەی توندو تـیژترین جـۆری دیکتاتۆری‌و توتالیتریزم بوو. سوودێکی زۆری لە پڕوپاگەندەو کاری زۆرە ملێ ئەکرد. "حزبی ناسیۆناڵ سۆشیالیستی کرێکارانی ئەڵـەمان" کـە لـە دواییدا ناونیشـانی کـورت کراوەکەی "نازی" بوو لە ساڵی (١٩٢٠) لە میونیخ دامەزرا. ئادۆڵف هیتلەر کە ڕابـەرو سـەرکردەی حـزبە کـە بـوو لـە سـاڵی ١٩٢٣ لە پاش کودەتایەکی لە ناکاو دەسگیرکراوە خرایە بەندیخانەوە. لە زینداندا کتێبی "شەڕی من"ی دانا، کە لە دواییدا بوو بە کتێبێکی گرنگ‌و پەیڕەویی ناوخۆی نازییەکان.

نازیـزم، ڕاپەڕینـێك بـوو بـۆ سـەر لـە نـوێ دامەزراندنـەوەی دەسـەڵات‌و هەیـبەتی ئەڵـەمان‌و لەناوبـردن‌و سـڕینەوەی شـوێنەواری تێکشـکاندنی ئەڵـەمان لـە یەکەمین شەڕی جیهانیدا. ژمارەیەکی زۆر سەربازو ئەفسەرو چینە ناوەندییەکان‌و هەندێك لە سەرمایەداران‌و خـاوەن بانقـەکان کـە لـە سۆشـیالیزم ئەترسـان، ئەمانـەی هـەموو لـە دەوری خـۆی کۆکـردەوە. دروشمـی ناسیۆنالیسـتە نازیـیەکان تێکشـکاندنی ئەڵـەمانی لـە شـەڕی یەکـەمدا خسـتە ئەسـتۆی، مارکسیسـتەکان، لیـبراڵ دیموکـراتەکان، کـاثولـیکەکان.. بـە تایـبەتی جولەکەکان.

حـزبی نـازی تـا سـاڵی (١٩٣٠) هـیچ جـۆرە ئەهمییەتـێکی نـەبوو، بـەڵام لـە دوای گـێژاوی ئـابووری بـە پەلـە گەشـەی کرد، بوو بە گەورەتـرین‌و کوێرانەتـرین هێزی سیاسیی ئەڵەمان. دوای ئەوە "هیندنبورگ" سەرکۆماری ئەڵەمان لە ساڵی (١٩٣٣)دا هیتلەری کرد بە سـەرەك وەزیـران.. هیـتلەر لـە مـاوەی چـەند مانگێکدا تـەواوی حـزبە سیاسـییەکانی تـری ئەڵـەمانی قەدەغەکردو حزبی نازی بوو بە یەکـەمین حـزبی سیاسـیی ئەڵەمانـیا. ڕەخـنەگرتن بـە تـەواوی لـە ئـارادا نـەما، ئەوانەی سەرپێچییان ئەکرد بە زۆر ئەیان ناردن بۆ ناو ئۆردوگا زۆرە ملێکانی کار پێکردن، وەیان دوور ئەخرانەوە، تیۆرییەکانی نازی کارییان پێ ئەکرا.

سیاسـەتی فـراوانخوازیی نازیـیەکان بـوو بـە هـۆی هەڵگیرسـاندنی دووەمـین شـەڕی جـیهانی‌و حکومـەتی نازی لە ساڵی (١٩٤٥) دا ئەڵەمانیای دۆڕاندو گەلێك لە سەرکردەکانی حزبو دەوڵەت بە ناوی تاوانباری جەنگ‌و دژی ئادەمیزادەوە دران بە دادگا لە نۆرمبێرگ.

بنچینەی فەلسەفەی نازیزم لە چەند تیۆرییەك پێکهاتووە کە لە ماوەیەکی کەمدا یەکانگیربوون. لە واقیعدا گەشەکردنێکی سیاسیی مـێژوویی نـەبوو.. گـرنگترین شـێوازی نازیـیەکان کـە لـە فاشـیزمی ئیتالـیا ئەچوو تیۆری ڕەگەز پەرستانە بوو کە بە پێی ئەو تیۆرییە ڕەگەزی ئەڵەمان ئەبێت بەسەر هەموو ڕەگەزەکانی تری جیهاندا حوکمڕەوا بێت.

Nazi—١

وە هیتلەر ئەم تیۆرییەی بە یاسایەکی نوێی جیهانی دا ئەنا. حزبی سۆشیالیستی ئەڵمان لە واقیعدا نە ناسیۆنالیست بوو نە سۆشیالیست، چونکە لە لایەنی یەکەمەوە بڕوای بە سەرکەوتنی یەك ڕەگەز بوو نەك نەتەوەکان. لە لایەنی دووەمیشەوە هەرگیز هیچ جۆرە سنعەتێکی میللیی نەکرد، بەڵکو تەنیا دەستکاریی کاروباری ئابووریی ئەکرد لە بواری پێداویستییەکانی جەنگو لەشکردا. ئایدیۆلۆجیی نازی دەوڵەت بە دەسەڵاتێك دائەنێ کە ڕێگەی ڕەخنەگرتنی خەڵکیی لێگیرابێت. لەبەر ئەوە دیموکراتیو لیبرالیزمی دوور ئەخستەوەو ئارەزووی خەڵکی بە بەشێك لە ئارەزووی دەوڵەت دائەنا.

نازیزم قارەمان پەرستیی ئەکردو بە شانو باڵی دەسەڵاتو جەنگی سەرکەوتووانەدا هەڵی ئەدا، پەیوەندییەکانی کۆمەڵگەی ئادەمیزادی بە بەشێك لە یاسای "تەنازوعی بەقا" ئەزانیو ئاشتیی درێژخایەنی بە دواکەوتنو نابووتی دائەنا.. نازیزم باوەڕی بە ناکۆکیی چینایەتی نەبووەو دوژمنی هەموو بیروباوەڕێکی پێشکەوتنخوازانە بوو.

★ناسیۆنالیزم - Nationalisme

لە وشەی "ناسیۆن" کە بە مانا نەتەوە ئەگرێتەوە وەرگیراوە، مەفهوومی نەتەوە پەرستییەکی کوێرانە ئەگەیەنێت، نابێت ئەمە بە نیشتمان پەرستیو داکۆکی لەسەر مافی نەتەوە حیساب بکەین. لەم مەفهوومەدا ناسیۆنالیزم یەکێکە لە لە شێوازی ئایدیۆلۆجیو سیاسەتی بۆرجوازی. ناوەڕۆکەکەی بریتییە لە نەتەوەی خۆ بە زل زانینو بە سووك تەماشا کردنی تەواوی نەتەوەکانی تر.

ناسیۆنالیزم لە کاتی پەیدابوونی نەتەوەدا لە کۆمەڵگەی بۆرجوازیدا پەیدا بووەو لەگەڵ گەشەکردنی سەرمایەداریدایە.. ئەم ئایدیۆلۆجییە لە کاتی سەر بەرزکردنەوەی سەرمایەداریو ڕاپەڕین دژی فیوداڵیزم ڕۆڵێکی گەوری دیاریکردووە، لە بارەی هۆشیاریی نەتەوەییو دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەییەوە دەورێکی کاریگەرانەی هەبووە.

<u>ناسیۆنالیزم دوو ڕوخسار نیشان ئەدات:</u>

یەکەم:

لای نەتەوە ئازادو دەسەڵاتدارەکان وەکو شۆڤێنیزم کە تەنیا نەتەوەی خۆیان بە باش ئەزانن لە پێش هەموو نەتەوەیەکەوە دای ئەنێن مافی هەموو نەتەوەکانی تر ڕەت ئەکەنەوەو ئەیانەوێ نەتەوەکانی تر لە ناو خۆیانا بتوێننەوە، سەیر ئەکرێت.

دووەم:

لای ئەو نەتەوانەش کە ژێر دەستەن وەکو ناسیۆنالیزمی ناوچەیی کە پشت بە کەسی تر نابەستنو تەنیا خۆیان بە نەتەوە دائەنێنو ئارەزوویان جیابوونەوەیە.. تەماشا ئەکرێن.

بلوێر ژەنەکانی بۆرجوازیو ریفۆرمیستەکان هەوڵ ئەدەن بە ناوی "قازانجی گشتیی نەتەوە"و هاندانی ناسیۆنالیزمو بانگەوازی نەتەوە پەرستیی کوێرانەو جیا خوازییەوە هۆشیاریی چینایەتیی زەحمەتکێشان کەم بکەنەوەو کەلەبەر بخەنە ناو ڕاپەڕینی جەماوەری خەڵکەوەو سەرنجی خەڵك بەرەو شەڕی ئیستیعماریو داگیرکەرانە ڕابکێشن.. ناسیۆنالیزم لەگەڵ قازانجی زەحمەتکێشانو بەرژەوەندیی واقیعی نەتەوەدا ناگونجێت.

لە کۆمەڵگەی سۆشیالیستیدا کاتێك کە یەکسانیی تەواو لە نێوان نەتەوەکاندا ئەچەسپێت، هەموو زەمینەکانی کۆمەڵایەتیو ئابووریی ناسیۆنالیزم لە ئارادا نامێنێت، بەڵام ڕواڵەتێکی لاواز وەکو پاشماوەی ڕژێمێکی کۆنی سەرمایەداری لەناو بیروکرداری هەندێك کەساندا ئەمێنێتەوە، چونکە کاریگەرێتیی دەوری ناسیۆنالیزم لەناو کۆمەڵانی خەڵکدا بە ئاسانی لەناو ناچێت.

تیۆری شۆڕشگێڕانە هەمیشە شێوازی ئەنتەرناسیۆنالیستی پرۆلیتاری بەرامبەر ناسیۆنالیزم داناوە، چونکە زەحمەتکێشان لە ڕێگەی جێبەجێ کردنی یەکێتیی سیاسەتو ئایدیۆلۆجیی ئەنتەر ناسیۆنالیستیی پرۆلیتارییەوە ئەتوانن لە نیری چەوساندنەوە ڕزگاربن.

دەزگا ئیمپریالیستیەکان هەمیشە هانی ناسیۆنالیستی کۆنەپەرستانە ئەدەن لە وڵاتە گەشەکردووەکاندا، بۆ ئەوەی ناکۆکی لە نێوان نەتەوەکاندا بنێنەوەو ئەو ناکۆکییانە بکەنە گورزی دەستیان بۆ لێدانی بزووتنەوەی ئازادیخوازانەی گەلیو سەرکوتکردنی ڕێبازی هێزە شۆڕشگێڕەکان.

ناسیۆنالیزم، ڕوخسارێکی ئاندیڤیدوالیسمانەی خۆ پەرستانەیە کە پەیوەندیی بە بۆرجوازیو وردە بۆرجواوە هەیە.. کە پڕیەتی لە لەخۆ باییبوونو بە کەمی سەیرکردنی کەسانی تر.

★نیو ئیستیعمار، یان ئیستیعماری نوێ - Neocolonialisme

لە سەردەمی لەناوچوونی سیستمی وڵاتە ژێر دەستەکانی ئیمپریالیزمدا، بەرامبەر ڕاپەڕینی ئازادیخوازانەی نەتەوەییو داواکردنی سەربەخۆییدا، لەو کاتانەدا کە ئیتر ئیمپریالیزم ئەو هیوایەی نامێنێت وەکو جاران وڵاتان ژێردەستە بکات، واتە دەسەڵاتی تەواو ئاشکراو سیاسەتی ئابووریو سەربازیی خۆی بە سەریاندا بسەپێنێت، ناچار ئەبن بۆ ئەوەی جارێکی تر دەسەڵاتی سیاسیو ئابووریو سەربازیی خۆیان لە وڵاتاندا بچەسپێننو ئایدیۆلۆجییەتی خۆیان بڵاو بکەنەوە دەست بدەنە جۆرە کردارێکی ترو شێوازو ئوسلوبی تازە بەکار بێنن، تاکو بە ئەنجامی خۆیان بگەن. ئەم نیازانەیان لە ڕووی ماهییەتەوە ماهییەتێکی ئیستیعمارییانەیان هەیە، بەڵام شێوازەکانیان تازەن. لەگەڵ شێوازی ئیستیعماری کۆندا لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەمو سەرەتای سەدەی بیستەمدا جیاوازە.. لەبەر ئەوە ئەمەیان پێی ئەڵێن "ئیستیعماری نوێ" یان ئیستیعماری تازە. لە هەمان کاتدا کە ئیمپریالیزم پەنا ئەباتە بەر شێوازی ئیستیعماری تازە، ئا لەو کاتەدا نیشانەی تێکشاندنی هەموو جۆرە سیاسەتێکی ئیمپریالیزمە لە جیهاندا.

ئەم شێوازە تازانەی ئیمپریالیستەکان چییە؟

گەورەترینیان ئەمانەن:

١-دەسەڵات سپاردن بە چەند دەستەو کۆمەڵێکی ناوخۆیی کە هەر یەکەیان بە جۆرێك پەیڕەویی سیاسەتەکانی ئیمپریالیزم بکاتو لەسەری بڕواتو پەنا بەرنە بەر پیلان نانەوەو کودەتاو تیرۆرو ئەمجۆرە شتانە.

٢-گەورەترین چەرخو دەزگای سنعەتییان بە دەستەوەبێت، بازرگانیو کشتوکاڵ بخەنە ژێردەست خۆیانەوە ئەویش بە هۆی دانانی دەسمایەو دەستگرتن بەسەر ڕێگەی سەرمایەدا، قەرزو قۆڵەدان، بەڕێوەبردنی سیاسەتی بەناو یارمەتیدانو زۆرهێنان بۆ ئابووریو دەسەنە خۆر کردنی کۆمەڵە دەسەڵاتدارەکان.

٣-ئاڵوگۆڕی بازرگانی بە شێوەی نا بەرامبەر کە بەرهەڵستیی گەشەکردنی ئابووریی وڵات بوەستێتو وڵات وەکو بازاڕێکی کەرەسەی خاوی هەرزان بهێڵێتەوە.

٤-دامەزراندنی بانقو کۆنسرنو دەزگای ئابووریی تر کە لە ناو دەوڵەتدا دەوڵەتانە ڕەفتار بکەن، جڵەوی ئابووریی وڵاتیان بە دەستەوە بێت وەکو: کۆنسرسیۆمی نێونەتەوەیی نەوتو بانقی فراوانکردنی سنعەتیو کانەکانو..

٥-بەستنی پەیمانی نابەرامبەری لەگەڵ هەلومەرجی گرانو ژێردەستە کردنی سیاسیو لەشکریو ئابووری.

٦-ڕاکێشانی وڵاتەکان بۆ ناو پەیمانی سەربازیی دوو لایەنە، یان ناوچەیی وەکو پەیمانی ئەوسای "سەنتۆ" و ڕێککەوتننامەی دوو لایەنییی نێوان ئێرانو ئەمریکا.

٧-سوود وەرگرتن لە دەزگاو دامەزراوە بەناو ڕۆشنبیرییەکانو چاپەمەنیو خێرخوازیو هاریکاریو ئەمجۆرە شتانە.

٨-هەوڵدان بۆ کۆکردنەوەو ڕاکێشانی بۆرجوازییە نیشتمانییەکانو سوود پێ گەیاندنیان لە بواری بەکارخستنی سەرمایەکانیانداو ڕاکێشانی هەندێك لە توێژەکانی تری کۆمەڵ بە مەبەستی بەهێزکردنی پشتیوانیی کۆمەڵایەتیی خۆی.

٩-سوود وەرگرتن لە دووبەرەکایەتی نانەوەو شەڕو ئاژاوە نانەوەو جیاوازیی خستنەوە لە نێوان هێزە ئازادی خوازە نیشتمانییەکاندا.

١٠-سود وەرگرتن لە هەموو دژایەتییەکی ڕێبازی پێشکەوتووانە بە چەندان شێوەی جۆر بە جۆر..

ئیمپریالیزم، بۆ بەرگرتن لە جووڵانەوەی ئازادیخوازانە لە لایەکەوە زۆر بە توندی داکۆکی لەسەر پاشماوەکانی ئیستیعمار ئەکاتو لە لایەکی تریشەوە بە شێوەی ئیستیعماری تازە تێ ئەکۆشێت، کە ڕێگەی گەشەکردنی ئابووریو کۆمەڵایەتی لە وڵاتە تازە گەشە کردووەکان بگرێت. ئەو وڵاتانەی کە سەربەخۆیی نیشتمانییان سەندووە. هەروەها داکۆکیی لەسەر هەموو بارو نەریتێکی کۆنەپەرستانە ئەکاتو ڕێگە نادات ڕژێمە کۆمەڵایەتییە دواکەوتووەکان لەناوبچنو هەوڵ ئەدات کۆسپ لە ڕێگەی پێشکەوتنو گەشەکردنی وڵاتدا دروست بکات.

ئیمپریالیزم چەندان پەیمانی ئابووریو سەربازیو سیاسی ئەسەپێنێت بەسەر ئەو وڵاتانەدا، کە ئەم پەیمانانەش ئەبنە هۆی لە دەستدانی سەربەخۆیی وڵاتەکان. هەروەها لە ڕێگەی ناردنی سەرمایە، بازرگانیی نا بەرامبەر، یاریکردن بە نرخ، قەرزو قۆڵە، بە چەندان شێوە بە ناوی یارمەتییەوە، پاڵەپەستۆ خستنە سەر وڵات لە لایەن ڕێکخراوە دارایییە نێو نەتەوەییەکانەوە.. وڵاتان ئەچەوسێننەوە.

لەگەڵ بەکارهێنانی ئەم شێوازانەدا، دەوڵەتە گەورە ئیمپریالیستییەکان چەندان وڵاتی تریان بە تایبەتی لە ئاسیاو ئەفەریقاو ئەمریکای لاتیندا بە خۆوە بەستووەتەوە. ئەگەر چی لەو وڵاتانەدا حکومەتی ناوچەیی، لەشکر، دەوڵەتو ئەنجومەنی ناوخۆ هەیە لە واقیعدا شێوەیەك سەربەخۆیی سیاسیی ڕووکەش هەیە. وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە بواری ئابووریو سیاسەتی ئیمپریالیستییانەدا جێگەی یەکەمی گرتووەتە دەست خۆی. ئیمپریالیزمی ئەمریکا ئەمڕۆکە[1] بووەتە گەورەترین ئیستیعماری نێونەتەوەیی جیهان. سێ چارەکی هەموو قازانجی سەرمایەی دەزگا ئینحیسارییەکانی وڵاتە سەرمایەدارییەکان ئەچێتە گیرفانی کۆمپانیا ئەمریکاییەکانەوە.

ئیمپریالیستی ئەمریکا بووەتە میراتگری هەموو نەریتو دابو سیستمێکی ژێر دەستەکاریی ئیمپریالیستی جیهانو ئەمریکا بووەتە ژاندارمی نێونەتەوەیی هاوچەرخ، چونکە ئەرکی لێدانی هەموو جۆرە ڕاپەڕینێکی ئازادیخوازانەی بە ئەستۆی خۆی گرتووەو مەڵبەندی هەرە گەورەی ئیستیعماری تازەیە.

ئامانجو ئەرکی سەرەکیی سەرشانی هەموو هێزە نیشتمانیو پێشکەوتنخوازەکان دژی ئیمپریالیزمو ئیستیعماری تازە ئەوەیە ئەم خاڵانەی خوارەوە بە جێ بگەیەنێت:

١-سڕینەوەی هەموو شوێنەوارێكو پاشماوەی ئیستیعمارو دژایەتیکردنی ئیستیعماری تازە، ڕیشەکەنکردنی هەموو دەسەڵاتێکی ئیمپریالیزم، دەرکردنی دەزگا ئینحیسارییەکانی دەرەوەو دانانی دەزگای سنعەتیی نیشتمانی.

٢-لەناوبردنی هەموو ڕژێمە سەر بە ئیمپریالیستییەکان، نەهێشتنی پاشماوەی فیودالی، جێبەجێکردنی بنچینەییانەی چارەسەرکردنی زەویوزار بە هاریکاریی هەموو جووتیارەکانو بە قازانجی جووتیارەکان بێت.

٣-دانانی سیاسەتێکی دەرەوەی ئاشتیخوازانەی دژی ئیمپریالیستی.

٤-بڵاوکردنەوەی دیموکراتییەت لە ژیانی کۆمەڵایەتیداو سەقامگیرکردنی مافو ئازادییە دیموکراتییەکان بەو جۆرەی کە چارەنووسی وڵات بە کۆمەڵانی خەڵك بسپێردرێت.

---

[1]-سەردەمی نووسینی کتێبەکە ئەگرێتەوە-وەرگێڕ.

٥-دابینکردنی خۆشی و دادی کۆمەڵایەتی.

★هێزەکانی بەرهەمهێنان - Production Forces

بریتین لە هۆیـەکانی کارکـردن مەسـەلەی کارکـردن، زانـیاریو تەکنـیك، کـە بە هۆی ئەمانەوە خێروبێری مادی دێتە بەرهەمو ئەو کەسانەی ئەم هۆیانە لەگەڵ تاقیکردنەوەی خۆیاندا بەکاردێنن ئەتوانن هەموو بەرهەمە پێویستییەکانی ژیان بەرهەمبهێنن.

لـە هـەموو قۆناغـەکانی گەشـەکردنی کۆمەڵگـەدا، کۆمـەڵانی خـەڵکی زەحمەتکێش هێزی هەرە بنچینەیی بەرهەمهێنانن. کۆمەڵانی خـەڵکی زەحمەتکێش ڕۆڵـێکی گـەورە لـە بـواری گەشـەکردنی ئابووریو بەرهەمهێناندا دیاریی ئەکەن. هێزە بەرهەمهێنەرەکان توخمە شۆڕشگێڕەکانی بەرهەمهێنانو گەشەکردنیان لەگەڵ گەشەکردنی باری کۆمەڵایەتیدا ئەڕوات.

هـێزە بەرهەمهێـنەرەکان خـاڵی پەیوەندیی نێوان ئادەمیزادو هێزە سروشتییەکانن، بە ڕادەی زاڵبوونی ئادەمیزاد بەسەر بوارەکانی سروشـتدا هـێزە بەرهەمهێـنەرەکان گەشـەئەکەن، واتـە هۆیـەکانی بەرهەمهێنانو دەستاوردەکانی کارکردن گەشەترو لایەنیانەتر ئەبن. ئاستی زانیاریی چالاکیو فەرهەنگیی مرۆڤ بەرزتر ئەبێتەوە.

لـە بـواری بەرهەمهێناندا مرۆڤ گەورەترین هۆی بەرهەمهێنانە.. چەرخی نوێ دروست ئەکەن، سوود لە هەموو لایەنە سروشتییەکان وەرئەگرن، بەسـەر هـێزی سروشـتییەکاندا زاڵ ئـەبن، زانـیاریی تەکنـیکیو زانسـتیی خۆیـان زیاتر ئەکەن، بەمجۆرە پێداویستییەکانی گەشەکردنو بەرهەمهێنان دابین ئەکەن.

★هۆیەکانی بەرهەمهێنان - Production Means

بریتیـیە لـە پـەیوەندیی نـێوان خـەڵك لـە بـواری بەرهەمهێناندا، کە ئاڵوگۆڕو دابەشکردنی خێرو بێری مادی سەقامگیر ئەکات.. وە هـەروەها پایـەو ژێرخانی ئابووریی کۆمەڵ پێکدێنێت. ماهییەتی ئەم هۆیانەی بەرهەمهێنانە کە سەرتاپای سیستمی ژیانی کۆمەڵایەتیو دەروونـیی کۆمـەڵ دیاری ئەکات.. گرنگترین مەسەلە لە بارەی هۆیەکانی بەرهەمهێنانەوە بریتییە لەوە کە ئایا هۆیەکانی بەرهەمهێنان بـە دەست کێوەیە؟ ئایا بە دەست هەموو کۆمەڵەوەیە یان بە دەست چەند کەسانێکەوەن؟ هەندێ کۆمەڵ یان چەند چینێکن کە سوود لـە خاوەندارێتـیی هۆیـەکانی بەرهەمهێـنان وەر ئەگرنو لـەو ڕێگەیـەوە خـەڵکی ئەچەوسـێننەوەو دەسـت بەسەر بەرهەمی ڕەنجیاندا ئەگـرن. بـە واتایـەکی تر باری چۆنێتیی هۆیەکانی بەرهەمهێنان ئەوەمان نیشان ئەدات کە ئەو هۆیانە چۆن لە نێوان ئەندامانی کۆمەڵدا دابەش ئەکرێن.

هۆیـەکانی بەرهەمهێـنانو هـێزە بەرهەمهێـنەرەکان لـە یەکێتییەکی دیالەکتیکیانەدا یەك ئەگرنەوە، پلەی گەشەکردووی هۆیەکانی بەرهەمهێنان ئاستی گەشەکردووی هێزە بەرهەمهێنەرەکان دیاریی ئەکات. هەروەها هۆیەکانی بەرهەمهێنان کارێکی کاریگەرانە ئەکەنە سەر پێگەیشتنو گەشەکردنی هێزە بەرهەمهێنەرەکان..

یاسـای گشـتیی ئـابووری لـە هـەموو ڕواڵەتـێکی کۆمەڵایەتـیانەو بـاری ئـابووریدا بریتـیـیە لە یاسای پێکەوە گەشەکردنی هۆیەکانی بەرهەمهێنان لەگـەڵ خەصـڵەتی هـێزە بەرهەمهێنەرەکاندا. هـێزە بەرهەمهێـنەرەکان تەنـیا لە کاتێکدا ئەتوانن بە شێوەی گشتیو بێ بەرهەڵسـتکاری گەشـە بکـەن کـە هۆیـەکانی بەرهەمهێـنان لـە کۆمـەڵدا لەگـەڵ خەصڵەتو باری هێزە بەرهەمهێنەرەکاندا لە قۆناغێکی دیاردا بە یەکسانی گەشە بکەن.

★هیومینیسم - Humanisme

١-نـاوی جـۆرە فەرهـەنگو کولـتوورێکە کـە بریتی بێت لەئەدەبی کلاسیکی، کە دیسان ئەگونجێت پێی بوترێت "مرۆڤ شوناسی". ئەمەش بریتییە لە لێکۆڵینەوەو فیزیۆلۆجیو زانستی پزیشکیو ڕەوانشوناسیو ڕەوشتو کۆمەڵ شوناسیو ئەنترۆپۆلۆجی.

٢-یان بە فەلسەفەی "شیللر"[1] ئەوترێت کە جۆرێکە لە فەلسەفەی سوبجلتنیڤیزم.

★یونیسێف - Uniscef - UNICEF

کورتکراوەی ئەم ناونیشانەیە:

United Nations International Children`s Fmergency Fund "UNICEF"

سـندووقێکی دارایـی نـێودەوڵەتانی سـەر بـە نەتـەوە یەکگرتووەکانە بـۆ کاروبـارو پێویسـتیی مـندااڵن خەرج ئەکرێت.. ناونیشانی کورتکـراوەی "یونیسـێف" لـە ١١ی مـانگی کـانوونی یەکـەمی سـاڵی ١٩٤٦ دا لـە لایـەن کۆمـەڵی گشـتیی نەتـەوە یەکگـرتووەکانەوە دامـەزراوە. ئـەم ڕێکخـراوە بـە پـێی فـەرمانو ئامۆژگارییـەکانی ئەنجومـەنی کۆمەڵایەتیو ئابووریی نەتەوە یەکگرتووەکان کار ئەکات. ئـەرکی سەرشـانی ئـەم ڕێکخـراوە چاودێریکردنی تەندروستیی مندااڵنو جێبەجێکردنی بەرنامەی خۆشگوزەرانیی مندااڵنە لەو وڵاتانەدا کـە بـە هـۆی کارەسـاتی دووەمـین جـەنگی جیهانیـیەوە زیانـیان لێکەوتووە. لە دواییدا سەرپـەرشتیی مندااڵنی وڵاتە دواکەوتووەکانی خستە ژێر چاودێریی خۆیەوە.

١-F.C.S: Schiller:

ئـەم سـندووقە لـە شاری "نیویۆرك"ە، لە لایەن ئەندامانی نەتەوە یەكگرتووەكانەوەو خەڵكە خێر خوازەكانەوە باربوو[1] ئەكرێت..
یەكێك لـە ئەركە هەرە دیارەكانی ئەم سندووقە دابینكردنی شیرە بۆ ئەو دایكانەی توانای بەخێوكردنی منداڵەكانیان نییە كە بە شیری خۆی بەخێویان بكات.

★یونیسكۆ - UNESCO

ئەم وشەیە كورتكراوەی ئەم ناونیشانەیە:

United Nations Educational Scientifie and Cultural Organization "UNESCO"

ڕێكخـراوی زانسـتیو فەرهـەنگیو پـەروەردەكاریی نەتـەوە یەكگرتووەكانە، ناونیشانی كورتكراوەی "یونیسكۆ" لە مانگی تشرینی دووەمـی سـاڵی ١٩٤٦دا دانـراوە، ئامـانجی ئـەم ڕێكخـراوە بە پێی پەیڕەوی ناوخۆی ڕێكخراوەكە ئەوەیە پشتگیریی ئاشتیو ئاسایشو هاریكـاریی نـێوان نەتـەوەكانی جـیهان بكـات لە ڕێگەی پەروەردە كردنو زانیاریو فەرهەنگییەوە. لە پێناوی ڕێزگرتنی دادو دەوڵەتو یاساو مافی ئادەمیزادو ئازادیی گشتیو تاكەكەسی، بە پێی نووسراوەكانی نەتەوە یەكگرتووەكان..

سێ پایەی ئەم ڕێكخراوە بریتین لە:

كۆنفرانسی گشتی:

هـەر دەوڵەتـێكی ئـەندام لـەو ڕێكخـراوەدا نوێـنەری تایبەتیی خۆی هەیە تیایداو هەر دوو ساڵ جارێك بۆ دەنگدانی دانانی بەرنامەو بودجەی ساڵانەی ڕێكخراوەكە كۆ ئەبنەوە.

دەزگای بەڕێوەبردن:

لـە ٢٤ ئـەندامی ڕێكخـراوەكە پـێكهاتووە، بـەلای كەمـەوە هـەر سـاڵی دوو جـار كـۆ ئەبـنەوەو لێپرسـراون بەرامبەر جێبەجێكردنی بەرنامەی هەڵبژێردراوی ڕێكخراوەكە.

سكرتارییەت:

سـكرتێری گشـتیی لێپرسـراوێتیو مەڵبەندەكەشـی لـە پاریسـە.. یونیسـكۆ یەكـێكە لـە ڕێكخـراوە تایبەتیو دیارەكـانی ڕێكخراوی كۆمەڵەی نەتەوە یەكگرتووەكان.

چالاكییەكانی یونیسكۆ لە زەمینەی ئەم هەشت خاڵەی لای خوارەوەدا ئەكرێت:

١-فێركردن و پەروەردەكردن:

لەناوبـردنی نەخوێـندەواریو فـێركردنو پەروەردەی بنچینەیی، فراوانكردنی ئاستی زانیاریو پەروەردەكردن، ڕێزگرتنی مافی مرۆڤ لە ڕێگەی فێركردنو پەروەردەكردنەوە، دەسخستنی زانیاری لە بارەی هونەرو فێركردنو پەروەردەكردنەوە.

٢-زانستی سروشتی:

هاریكاریكردنی زۆرتر لە نێوان زانایانو هاندانی بەگشتیكردنی زانین.

٣-زانستی كۆمەلایەتی:

هاندانی خۆ ڕۆشنبیركردنو زیاتر لە یەكتر گەیشتن لە نێوان ڕەگەزە جیاجیاكانو نەهێشتنی ناكۆكییە ئاینیو مەزهەبییەكان.

٤-چالاكیی فەرهەنگی:

فراوانـبوونی ئاسـتی فەرهـەنگی لـە نـێوان دەوڵەتـەكانی ئـەندامو بـە دەسـتهێنانی هـەموو جـۆرە بەرهەمـێكی هونـەریو ئەدەبیو فەلسەفییانە.

٥-هاتوچۆكردن:

زانیاریی لە بارەی توانای كارو خوێندنەوە لە دەرەوە وڵاتو گەشتو گوزاری دۆستانە.

٦-پەیوەندیی خەڵكی:

ئاگـادار بوونـی هـەموو لـە كاروبارەكـانی یونیسـكۆ، تێگەیشـتن لـە ڕووداوە گـرنگەكان لـە بـواری پـەروەردەو فـێركردنەوە. زانینو فەرهەنگ، یارمەتیدانی خەڵك بۆ ئاسانكردنی فێربوونی زانین.

٧-نەخشە دانان:

ئامادەكـردنی پـارەو پێداویسـتی بـۆ قوتابخانـە، كتێـبخانە، دەزگـاو دامـەزراوە زانیارییـەكانی ئـەو سـەر زەمینەی لە شەڕدا وێران كراونو گەشەیان نەكردووە.

٨-یارمەتیی هونەری:

پەیداكـردنی كـارزان لـە بـواری فێركردنو پەروەردە كردندا، فێركردنی مامۆستا، فێركردنو پەروەردە كردنی گشتی، لێكۆڵینەوەی زانسـتییانە، ڕاوێژكـردنی زانسـتیی دەوڵەتـەكانی ئـەندام لە بواری نەهێشتنی نەخوێندەواریو دانانی قوتابخانەو پێگەیاندنی مامۆستاو زۆربوونی ئەندازیاریی كارەباییو ئەمجۆرە شتانە.

١-باربوو-یارمەتیی داراییە-وەرگێڕ.

کورتەی هەندێك زاراوەو وشەی فەلسەفیو سیاسی بەسەر یەکدا:

★ئابسۆلوتیزم - Absolutisme

ئابسۆلۆ مانای "تەواو" ئەگرێتەوە، مەبەست لە حکومەتێکی تەواو لە تەواوو سەرۆکایەتیی یەك کەسە بەسەر کۆمەڵدا، لەو حاڵەتەدا دەسەڵاتی سەرۆکی حکومەت بێ سنوور ئەبێت.

★ئەپیسکۆپالیزم - Episcopalisme

ناوی مەسلەکێکە کە لە سەدەی شازدەیەمدا لە ئەوروپا پەیدابووە، ئەم مەسلەکەش سەر بە "جان گالۆن" ثیولۆجیستی فەرەنسییە، ئەو پشتی بە سەڵتەنەت نە ئەبەست، لەو باوەڕەدا بوو کە دەسەڵاتی دەروونی زاڵە بەسەر دەسەڵاتی گیانیدا.

★ئۆپتیمیسم - Optimisme

بڕواکردنە بەخۆشبینیو نیازی چاکە، ئەم زاراوەیە بە زۆری بەشێکە لەو زاراوانەی کە پەیوەندییان بە نیازی سیاسییەوە هەیە.

★ئۆپۆرتونیسم - Opportunisme

ئەو کەسانەن کە زۆر بە گورجی بە پێی گۆڕینی باری سیاسی یان گۆڕینی ڕژێم یان سەرکردەکان ئەوانیش لە پێناوی قازانجی خۆیاندا بیروڕای خۆیان بەو بارەدا ئەگۆڕن.

★ئەپۆلۆجیسم - Apologisme

ناوی کۆمەڵێك بوو بەناوی "ئاپۆلۆجیستەکان" کە لە سەدەی حەڤدەیەمدا لە ماوەی شەڕە ناوخۆییەکانی بەریتانیا لە پێناوی مافی خەڵکدا بەرەنگاری پادشا ئەوەستان. ئەو فەیلەسووفانەش لە سەرەتای پەیدابوونی مەسیحدا بەرەنگاری بیروباوەڕی مەسیحیان ئەکرد، بەوانیش هەر ئەوترا "ئاپۆلۆجیست".

★ئاتاشە - Attache

پیاوی باڵیۆزخانەکان.

★ئوتۆریتاریانیسم - Autoritarianisme

سیستمێکی حکومەتییە کە ئازادیی تاکە کەسی تیادا ئەکەوێتە ژێر تیشکی دەسەڵاتی دەوڵەتەوە.

★ئۆتۆکراسی - Autocracy

بە سیستمێکی حکومەتی ئەڵێن کە تەواوی دەسەڵات بە دەست سەرکردەکانی دەوڵەتەوەیە.

★ئاریستۆکراسی - Aristocrascy

دەوڵەتی پیاو ماقووڵان، سیستەمو جۆرە حکومەتێکە کە دەسەڵاتی دەوڵەت بە دەست ژمارەیەکی کەم لە پیاو ماقووڵەکانەوە بێت.

★ئاریستۆکرات - Aristocrate

ئەندامی دەزگای دەسەڵاتدارێتیی پیاو ماقووڵان، کە لایەنگری دەوڵەتی پیاو ماقووڵان بێت.

★ئەسکولاستیک - Schoolastic

پەندو فەلسەفەی فەیلەسووفەکانی سەدەی ناوەڕاست کە لە قوتابخانەکاندا "وانە" یان ئەوتەوە، ئەمانە پێیان ئەوتن "ئەسکۆلاستیك".. فەلسەفەی ئەو زانایانە –کە پێیان ئەوتن مامۆستایانی خاوەن قوتابخانە– بە زۆری ئاینییانە بوون.. ئابلار، تامسداکن، گیوم داکن، سنت ئانسلم، .. ئەمانە لەو جۆرە مامۆستایانە بوون.

★ئەسکیپیسم - Escapisme

بە مانا ڕاکردن ئەگرێتەوە، مەبەست ڕاکردنە لە بەشداریکردنی کاری کۆمەڵایەتیانە، قبووڵ نەکردنی فەرمانی دەوڵەتو بەشداری نەکردن لە کاروباری دەوڵەتیدا.

★ئیکسپانسیونیست - Expansioniste

لایەنگرانی داگیرکردنی خاکی وڵاتان بە هۆی لەشکرەوە یان لە ڕێگەی ئابوورییەوە.

***ئالیگارشی – Olygarichie**

ڕەوشتی جۆرە حکومەتێکە کە لە لایەن چەند کەسێکەوە بەڕێوە ببرێتو هەموو دەسەڵاتی دەوڵەت بە دەست کۆمەڵێکی دیاریکراوەوە بێت.

★ئیمپریال- Imperial

ئیمپراتۆری یان شاهەنشاهی ئەگرێتەوە.

★ئیمپریالیست - Imperialiste

بە لایەنگرو ئیمپراتۆریخواز ئەڵێن.

★**ئیمپریالیزم** - **Imperialisme**

ئیمـپراتۆریخواز، بـه بـیرو بـاوەڕو ڕەوشـتێك ئەڵـێن کـه ئامـانجی هێـنانەدیی ئیمپراتۆریو فراوانکردنی قەڵەمڕەوو حوکمکردن بێت بەسەر کەسانی تردا.

★**ئەگوییسم** - **Agoisme**

لەو باوەڕەدایە کە ئادەمیزاد لە هەموو کاتو شوێنێکدا خۆ پەرستە.

★**ئانارشی** - **Anarechie**

ئاژاوە، نارێكو پێکیو هەراو زەنا، لە زەمانی یۆنانیدا بە مانای "بێ حکومەتی" هاتووە.

★**ئانارشیست** - **Anarechiste**

ئاژاوەچی.

★**ئانارشیسم** - **Anarechisme**

ئاژاوەچی، ئانارشیزم دەوڵەت دووچاری مەینەتیی کۆمەڵایەتی ئەکات.

★**ئەنتەرناسیۆناڵ** - **International**

جیهانی، نێونەتەوەیی.

★**ئەنتەر ناسیونالیسم** - **Internationalisme**

بەرامـبەر بـە ناسـۆنالیزمە، بـەو بیروبـاوەڕە ئەڵـێن کـە لـەو باوەڕەدایـە هاریکـاریو یارمەتـیی نـێوان نەتـەوەکانی جـیهان مایـەی خۆشبەختیو هەمیشە بە ئاشتی پێکەوە ژیانو ئارامیی نەتەوەو دەوڵەتەکانی جیهانە.

★**ئەنتلکتواڵ** - **Intellsctual**

ڕۆشنبیر، پیاوی ئازاو جوامێر..

★**ئەنتلکتوالیسم** - **Intellectualisme**

ڕەسـەنایەتیی هـۆشو بـیر، بـەوەی ئەڵـێن کـە لـەو باوەڕەدایـە زانسـت لـە ئەقڵـەوە هـاتووە، ئەقڵ سەرچاوەی زانینو دۆزینەوەی ڕاستییە، یان زانستی ڕاست تەنیا لە ڕێگەی ئەقڵو هۆشەوە ئەبێت.

★**ئەندوستریالیسم** - **Industerialisme**

سنعەتیکردنی ژیانی ئادەمیزاد، بایەخدان بە سنعەتو کارخانەو چەرخو ئەهمییەتدان بە تەکنیك.

★**ئەندیڤیدوالیسم** - **Individualisme**

باوەڕکردن بـە ڕەسـەنایەتیی تاکـە کـەس، بـە پـێی ئـەم فەلسـەفەیە پێویسـتە ڕێگـەی هـەموو کەسـێك بدرێت بە ئارەزووی خۆی بیربکاتەوەو کار بکات.

★**ئۆبجێکتیڤیسم** - **Opjectivisme**

کە پێی ئەڵێن ئایدیالیزم.

★**ئۆبجێکتیڤ** - **Objective**

فەلسەفەیەکە ڕاستی ئەداتە بەر سەرنجی هەستپێکردن..

★**ئۆتارکی** - **Autarky**

واتا سەربەخۆیی ئابووری.

★**ئۆڵترا-ئەندیڤیدوالیسم** - **Ultra - Individualisme**

باوەڕکردنی زیاد لە ڕادە بە تاکە کەس.

★**ئۆلتیماتۆم** - **Ultimatum**

دوا پێشنیارێکە کە دەوڵەت ئەیدات بە دەوڵەتێکی تر، ئەگەر هاتوو ئەو پێشنیارە وەر نەگیرا ئەوا ئەبێتە شەڕ لە نێوانیاندا.

★**ئیرۆلاسیۆنیسم** - **Irolationisme**

باوەڕبوون بە گرتنی یەك ڕێبازو سیاسەتو گۆشەگیریی ئاشکرای نەتەوەیەك لە هاریکاریی سیاسیو ئابووریدا.

★**باکونینیسم** - **Bakuninisme**

بـیوباوەڕی سیاسـیی بـاکونین، پێشـەواو ڕابـەری ئانارشیسـتەکان.. ئـەو ئـەم بیروڕایەی دامەزراند کە تێکدانی دەوڵەتو پاراستنی مافی تاکە کەسی کارێکی خواوەندانەیە.

★**بەربەریسم** - **Barbarisme**

دڕندەیەتی، حاڵەتی ژیانی سەرەتایی، کۆمەڵگای سەرەتاییو ئەو هۆزو تیرو خێڵانەی دوورن لە شارستانێتییەوە.

★**بلۆك** - **Bloc**

دەستەیەکی یەکگرتوو، کۆمەڵێکی پێکەوە بەستراو..

★**بۆرجوا** - **Bourgeois**

سەرمایەدار، دەوڵەمەند، شارنشین، خاوەن سامان.

★بۆرجوازی - **Bourgeoisie**

سەرمایەداری، چینی دەوڵەمەندی مامەڵەچی.

★بنتهامیسم - **Benthamisme**

جۆرێکە لە جۆرەکانی لیبرالیزم.

★پاتریۆت - **Patriot**

نیشتمانپەروەر.

★پاتریۆتیسم – **Patriatisme**

نیشتمان پەروەرێتییە.

★پارتیکۆلاریسم - **Particularisme**

پەیوەندیی توندو تۆڵانەی هەر شارێك بە پاراستنی حاڵەتی تایبەتیی خۆیەوە.

★پلیتیک - **Politique**

زانستی سیاسەت، یان سیاسەت.

★پارتیزان - **Partisan**

چەتەی چەکدار، لایەنگر، سەربازی چیا..

★پەرلەمان - **Parlemant**

ئەنجومەنی نوێنەران، ئەنجومەنی شووراو سەنا.

★پەرلەمانتار - **Parlementaire**

ئەندامی پەرلەمان، دەقاودەق لەگەڵ نەرێتو یاساکانی پەرلەماندا.

★پەرلەمانتاریسم - **Parlementairisme**

جۆرە ڕەوشتێکی حکومەتە، کە هێزە چەکدارەکان بەرپرسیاری کاروباری پەرلەمان ئەبن.

★پاروشیالیسم - **Parochialisme**

سنووردارکردنی فیکریو دڵ بەستن بە ئەنجامی کاری کۆمەڵیو ناوچەیی.

★پاسیفیسم - **Pacifisme**

ئاشتیخواز، هەڵوێستی دژی جەنگ بە هەر جۆرو شێوەیەك بێت.

★پراگماتیسم - **Pragmatisme**

کرداری ڕەسەنانەو نوختەیەك بەرامبەر بە میتافیزیك، پێشەوای ئەم بیروڕایە "ویلیام جیمز"ی ئەمریکایی بوو.

★پروڤینسلیسم - **Provinclisme**

باوەڕبوون بە نەبوونی ناوەندێتیی کاروباری کیشوەر لە پایتەختداو دابەشکردنی ئەرکەکانی هەر ناوچەیەك بە لێپرساوی خۆی.

★پلوتوکراسی - **Ploutocracy**

ناوی سیستمێکی حکومەتییە کە لە لایەن دەوڵەمەندترین کەسی وڵاتەکەوە بەڕێوە بچێت.

★پلورالیسم - **Pluralisme**

بە فەلسەفەی سیاسی ئەوترێت کە نابێت پەیوەندیی تاکە کەس ببەسترێت بە سیاسەتی دەوڵەتەوە، بەڵکو پەیوەندیی تریش هەیە وەکو پەیوەندیی مەزهەبیو ئایینی.

★تائۆیسم - **Taoisme**

ناوی بیروباوەڕێکی سیاسییانەیە کە لائاوتە لە ساڵی (٦٠٤–٥٠١)ی پێش زایینی دایناوە، فەلسەفەکەی جۆرە مەزهەبێکی لیبرالییانەیە.

★تاکتیک - **Tactic**

هونەری جەنگ، ڕێ نیشاندانی لەشکر لە شەڕکردن لەگەڵ دوژمندا.

★تامیسم - **Thomisme**

مەکتەبی سیاسیی "تامس داکوین" لە ساڵانی (١٢٢٥–١٢٧٤)ی پێش زانینیدا.

ìÓÇÑßæíË★ - **Theocratcy**

بە ڕژێمو ڕەوشتی جۆرە حکومەتێك ئەڵێن کە پیاوە ئایینییەکان ببەن بەڕێوە، بە واتایەکی تر حکومەتی مەزهەبییانەیە.

★ترادیسیۆن - **Tradition**

نەریتی کۆمەڵایەتی، عورفو عادەت..

★ترادیسۆنالیسم - **Traditionalisme**

باوەڕ بە ڕەسەنییەت، نەریت پەرستی..

★**ترۆتسکیسم** - **Trotskisme**

دەستەیەکی لادەر بوون لەناو ڕاپەڕینی ڕووسیادا کە ترۆتسکی یەکێك لە پێشەواکانی ئەو ڕاپەڕینە بوو.

★**تیرۆر** - **Terreur**

دڕەندەیی‌و کوشتن‌و لەناوبردنی سەرپێچی کاران.

★**تیرۆریسم** - **Terreurisme**

بیروباوەڕی پیاوکوژانە.

★**تریدیۆنیۆن** - **Trade - Union**

ناوی ڕێکخراوێکی کرێکارانە کە لە پێناوی باشبوونی باری ژیانی کرێکاراندا تێ ئەکۆشێت، وەکو زیادکردنی کرێی ڕۆژانەی کرێکاران‌و کەمکردنەوەی سەعاتی کارکردن، دابینکردنی پێداویستیی ژیان.

★**تریدیۆنیۆنیسم** - **Trade - Unionisme**

یەکێتییەکی کرێکارانەیە، جیاوازیی لە نێوان تریدیۆنیۆنیزم‌و سۆشیالیزم هەیە، کرێکاران لە سەرەتاوە ئەبنە تریدیۆنیۆنیزم.

★**توتالیتاریونیسم**-**Totalitarianisme**

بە مانا حکومەتی کۆمەڵییە کە دەستکاریی هەموو کاروبارێکی ژیانی تاکە کەسی بکات‌و ڕێکی بخات.

★**تیرانی** - **Tyrannie**

بە دەوڵەتێکی ستەمکارو زۆردار ئەڵێن.

★**تیرانیسید** - **Tyrannicide**

بە مانا زۆردار کوژییەو باوەڕی بە کوشتنی نهێنییانەو تیرۆری لێپرسراوانی دەوڵەتە.

★**تیمۆکراسی** - **Timocracy**

بە حکومەتێك ئەوترێت کە لێپرسراوانی ئەو دەوڵەتە تەنیا لە پێناوی ڕێزو شانازیدا کاربکەن، ئەم وشەیە ئەفلاتوون لە کتێبەکەی خۆیدا کە ناوی "جمهورییەت" بوو بەکاری هێناوە.

★**دیپارتمانتالیسم** - **Departmentalisme**

ئەو جۆرە حکومەتانەیە کە سەربەخۆیی بە ناوچەو پارێزگاکانی خۆی بدات.

★**دیسانترالیسم** - **Decentralisme**

بریتییە لە گواستنەوەی چاودێری‌و کۆنترۆڵ لە دەسەڵاتی ناوەندییەوە بۆ سەر دەزگا ناوچەییەکان.

★**دیسپۆت** - **Despot**

بە مانا زۆردار ئەگرێتەوە.

★**دیسپۆتیسم** - **Despotisme**

بەو دەوڵەتە ئەڵێن کە لە لایەن کەسانی زۆردارەوە بەڕێوە ببرێت.

★**دیماگۆجی** - **Demagogio**

خەڵك خەڵەتاندن، سادە فریودان.

★**دیموکرات**-**Democrate**

ئازادیخواز، لایەنگری ئازادی.

★**دیموکراتیک** - **Democratique**

شێوەی یەکسانی.

★**دیموکراسی** - **Democracy**

ئازادیخوازی یان ڕەوشتێك لە سیاسەت‌و حکومەتدا کە دەسەڵات بە دەست خەڵك‌و نوێنەرانی خەڵکەوە بێت.

★**دیمونستراسیۆن** - **Demonstration**

خۆ نیشاندانی دەستە کۆمەڵی کە چەند تیپ‌و گرۆیەك بەشداریی تیادا بکەن‌و بە هۆی قسەکردنەوە بۆ خەڵك لە پێناوی داخوازییەکانیاندا تێ بکۆشن.

★**دۆگماتیسم**-**Dogmatisme**

شوێنکەوتنی کوێرانە بە بێ پرسیارکردن پەیڕەویی ڕێبازێك بکات.

★**دیالەکتیک**-**Dialectique**

قسەکردن، گفتوگۆکردن بۆ ڕوونکردنەوەی مەبەستێك بە ڕێگەیەکی ئاقڵانەو مەنطقیانە کە پێی ئەڵێن "ماتەریالیزمی دیالەکتیك".

★**دیپلۆمات** - **Diplomate**

سیاسی، سیاسەتزان.

★**دیپلۆماسی** - **Diplomacy**

سیاسەت، زانستی سیاسەت، پەیماندارێکی نێوان وڵاتانو کیشوەرەکانی دەرەوە.

★**دیکتاتۆر** - **Dictateur**

زۆردار، تاکە ڕەئی، ڕەئی خۆ فەرزکەر..

★**رادیکالیسم** - **Radicalisme**

بیرو باوەڕێکی سیاسییانەیە کە لایەنگرانی ئەو بیروباوەڕە باری ڕۆژگاریان بەدڵ نییەو داوای وەزعێکی تازەو تێکشکاندنی هەموو یاساو ڕژێمەکان ئەکەن، داوای دامەزراندنی دەزگای سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابووریی تازە ئەکەن.

★**ڕاسیۆنالیسم** - **Rationalisme**

فەلسەفەی ڕەسەنێتیی ئەقڵ، باوەڕبوون بە پێشکەوتنو سەرکەوتنی ئەقڵ بەسەر هەموو شتێکدا.

★**ریستوراسیۆن** - **Restauration**

ڕۆژگاری گەڕانەوەی سەڵتەنەتی بوربون کە لە ساڵی (١٨١٤) تا (١٨٣٠)ی خایاند.

★**ریفراندۆم** - **Referendum**

پرسو ڕا کردن بە بیروڕای گشتی لە لایەن دەوڵەتەوە بۆ ئەوەی زۆربەی بیروڕای خەڵك وەربگرێت.

★**ڕیفۆرم** - **Reforme**

چارەسەرکردنو گۆڕینی ڕووکەش لە کاروباری ئابووریی سیاسیدا بێ ئەوەی پەنا ببرێتە بەر شۆڕشو یاخی بوون.

★**ریفۆرماسیۆن** - **Reformation**

زاراوەی سیاسیو ئابووری، ڕاپەڕینی چارەسەرییانە.

★**ریڤۆلیوسیون** - **Revolution**

شۆڕش، ڕاپەڕینو پەلاماردان.

★**ڕۆیاڵیسم** - **Royalisme**

سەڵتەنەتخوازی، شێوەیەکی سەڵتەنەتخوازی لە بەرامبەر کۆماریخوازان.

★**ریتوالیسم** - **Ritualisme**

نەریت پەرستی، باوەڕبوون بە نەریتە مەزهەبییەکان.

★**ریڤیژیۆنیسم** - **Revsionisme**

بە بیرو باوەڕی ئەدوارد برنشتاین سیاسەتزانو نووسەری سۆشیاڵ دیموکراتەکانی ئەڵەمان ئەڵێن.

★**ژیۆپۆلتیک** - **Geopoltiqoue**

ناوی زانستییەکی تازەیە کە ئامانجی لێکۆڵینەوەیە لەسەر پەیوەندیی نێوان جوگرافیاو ژیانی دەسەڵاتدارو ئیمپراتۆرییە گەورەکان.

★**ساتیاگراها** - **Satyagraha**

دەستکەوتی ڕاستی، ئەو ڕاپەڕینە سیاسیو مەزهەبیانەیە کە لە ساڵی (١٩١٩)دا دەستیپێکرد لە ڕووی دەست درێژکارانی بێگانە.

★**سانترالیسم** - **Centralisme**

شێوازی ناوەندێتی لە ڕەوشتی بەڕێوەبردنی دەوڵەتدا، ناوەندێتیی کاروباری دەوڵەت.

★**سزاریسم** - **Czarisme**

حکومەتی قەیسەر، هەر بە هەمان مەفهوومی زۆردارو ئۆتۆکراسو دەسەڵاتی ئیمپراتۆر هاتووە.

★**سکولاریسم** - **Secularisme**

دنیا پەرستی، باوەڕ بە کاروباری دنیاییو خۆشەویستیی دنیاو باوەڕ نەکردن بە دەرەوەی ئەمانە.

★**سینات** - **Senat**

ئەنجومەنی پیاوماقووڵان، پیاوە گەورەکان، پیاوە دەوڵەمەندەکان، ئەنجومەنێك کە لە لایەن خەڵکە دەرکەوتووەکانەوە –واتا دەوڵەمەندەکانەوە– هەڵبژێردرابێت.

★**سیناتۆر** - **Senateu r**

نوێنەری ئەنجومەنی پیاوە گەورەکان، ئەنجومەنێك کە لە لایەن خەڵکە دەرکەوتووەکانەوە هەڵبژێردرابێت.

★**سەندیکا** - **Syndicat**

یەکێتیی کرێکاران، نەقابەی کرێکاران، ڕێکخراوەی کرێکاران.

★**سەندیکالیسم** - **Syndicalisme**

ڕێبازێکی سیاسیانەو ڕاپەڕینێکی شۆڕشگێڕانەیە، ئامانجی ئەوەیە بەهۆی ڕێکخراوە کرێکارییەکانەوە دەوڵەتی دیموکراتیو پەرلەمانی دابمەزرێت.

★**سۆشیالیست - Socialiste**

لایەنگری بیروباوەڕی سۆشیالیزم.

★**سۆشیالیسم - Socialisme**

ڕێبازێکە ئامانجی دامەزراندنی کۆمەڵگەی دەستەکۆمەڵییە بە قازانجی خەڵك، بە هۆی موڵکداریێتیی دەوڵەتەوە هەموو هۆیەکانی بەرهەمهێنان بە دەست دەوڵەتەوە بێتو دەوڵەت سەرپەرشتییان بکات.

★**شۆڤێنیسم - Chauvnisme**

یاریکردن بە نەتەوە، یاریکردن بە نیشتمان، زیادە ڕەوی، درۆو دەلەسەی کوێرانە لە بواری نیشتمانپەروەرێتیدا.

★**فابیانیسم - Fabianisme**

ڕێبازی سیاسیی ڕێکخراوێکی سۆشیالیستییانەیە لە بەریتانیا، ئەوانە هەوڵیاندا سۆشیالیزم لەناو چینی ناوەڕاستدا دابمەزرێنن.

★**فاشیست - Fachiste**

ئەم زاراوەیە لە وشەی "فاشیسمۆ" کە ناونیشانی دروشمی دەسەڵات بوو لە ڕۆمی کۆن، وەرگیراوە.. بە مانا ئاژاوەچی ئەگرێتەوە.

★**فیودال- Feodal**

بەو کەسانە ئەڵێن کە زەویوزاریان زۆر بێتو فەرمان بەسەر جووتیارە ژێردەستەکانیاندا بکەن، واتە دەرەبەگ.

★**فیودالیتە - Feodalite**

شانشینی بچووك "طوائف الملوك" جۆرە حکومەتێکی بچووکە لە سەدەکانی ناوەڕاستدا هەبوون، خاوەن موڵکە بە دەستەڵاتەکان هەر یەکەیان لە قەڵەمڕەویی خۆیاندا حوکمیان ئەکرد. ئەمانە هەمیشە بە جەنگی ناوخۆی یەکترەوە خەریکبوون، هیچ ئامانجێکی سیاسییان نەبووە.

★**فیودالیسم - Feodalisme**

جۆرە حکومەتێکی بچووکن لە سەدەکانی ناوەڕاستدا هەبوون..

★**فاکسیۆن - Faction**

بە مانا ڕێکخراو ئەگرێتەوە، یان حزب..

★**فاکسیۆنالیسم - Factionalisme**

بە مانا حزب یان ڕێکخراو پەرستییە "جۆرج واشنتۆن" گەلێك بایەخی بەم ڕێبازە دابوو.

★**فاناتیسم - Fanantisme**

فاناتیزم یان فاناتیکیزم Fananticisme بە مانای بیرو باوەڕی کوێرانەو توندڕەوی لە هەر ڕوویەکەوە بێت، سیاسی بێت یان مەزهەبی یان ڕەوشتی.

★**فیدرال - Federal**

هاریکارێتی، یەکێتیی کار.

★**فیدراسیۆن - Federation**

یەکێتیو هاریکاریی نێوان چەند دەوڵەتێکی سەر بەخۆ کە وەکو دەوڵەتێکی یەکگرتوویان لێ بێت یان . یەکێتیی نێوان چەند دەستەو کۆمەڵە خەڵکێك.

★**فیدرالیسم - Federalisme**

جۆرە حکومەتو سیاسەتێکە کە بە پێی ئەو ڕێبازە پێویستە وڵات لە یەکێتیی چەند وڵاتێکی سەر بەخۆ پێك بێت.

★**فراکسیۆن - Fraction**

دەستەیەك هاو بیرو باوەڕ لەناو ڕێکخراوێك یان کۆمەڵێکدا.

★**فراماکۆنری - Framaconnerie**

کۆمەڵێکی نهێنییە لە هەندێك وڵاتانی ئەورووپادا هەیە.

★**فیزیۆکراسی - Physiocratie**

ڕێبازێکە، بە پێی ئەو ڕێبازە ئەبێت هێزی دەسەڵاتدار دەستکاریی دانانی یاسا ئابوورییەکان نەکات.

★**کاپیتال- Capital**

سەرمایە..

★**کاپیتالیسم - Capitalisme**

واتە سەرمایەداریو بریتییە لە سیستمێك کە هەموو هۆیەکانی بەرهەمهێنان بە هۆی سەرمایەی تایبەتییەوە پێکبێتو ئەبنە موڵکی خاوەن سەرمایەکان.

★**کاپیتۆلاسیۆن - Capitulation**

دەسەڵاتی کونسوڵی وڵاتێکی دەرەوەیە لەناو خۆی وڵاتێکدا بێت.

کاتاکلیسم - Cataclyisme

واتا لافاوی جیهانی، ژێرەوژوور بوونی وەزعێك كە سەر تاپای جیهان بگرێتەوە.

★کالڤینیسم - Calvinisme

نـاوی ڕێـبازێکی سیاسـیو مەزهەبیـیە کـە لـە لایـەن "کـالڤین"ی تیۆلۆجیسـتی فەرەنسـاییەوە دانـراوە، ئـەم ڕێـبازە ڕێـبازێکی ئازادیخوازانەو دیموکراتیانەیە.

★کۆسمۆپۆلیتانیسم - Cosmopolitanisme

ڕێبازێکی ژیانە کە ڕێزی هەموو بیرو هەستو داخوازیو بیرو باوەڕێکی گەلان ئەگرێتو هەوڵ ئەدات بە باشی لێیان تێ بگات.

★کرافت یونیۆنیسم - Craft - Unionisme

جۆرە ڕێکخراوێکی کرێکارانەیە کە جۆرە کرێکارێکی تیادایە لە ئیشو کاری تایبەتدا کار ئەکەن.

★کۆمیتە - Comite

ئەنجومەن، ئەو شوێنەی کە ئەندامە بەرزەکانی هەر ڕێکخراوێك یان کۆمەڵێك بۆ گفتوگۆ کردن تیایدا کۆ ئەبنەوە.

★کۆمینفۆرم - Cominforme

ڕێکخراوی پەیوەندیی ڕێکخراوە کرێکارییەکانە.

★کۆنتر اسۆشیال- Contratsocial

یاسایەکە، کە سەرکردەکانی دەوڵەت بە پێی ئەو یاسایە مافی خەڵك بپارێزن.

★کۆنترۆرسیسم - Controrsisme

ناونیشانی کۆمەڵێکە کە لە سەدەکانی ناوەڕاستدا لە بارەی پەیوەندیی نێوان دەوڵەتو کلیساوە گفتوگۆیان لەناو یەکدا ئەکرد.

★کۆنستتیوشنالیسم - Constitutionalisme

مەشروطیەت، حکومەتی مەشروطە "مەرجدار" بە پێی یاسایەك بە ناوی یاسای بنچینەییەوە حوکمی خەڵك بکات.

★کۆنسرواتیسم - Conservatisme

پارێزگاری لە بواری مەزهەبیو سیاسیو کۆمەڵایەتییەوە.

★کۆنسرواتیرف - Conservatirph

ڕێکخراوی کۆنە پارێز، ڕەوشتی کۆنە پارێزیانە.

★کونسول - Consul

کار بەدەستی دەوڵەتی، لە وڵاتێکی بێگانەدا بۆ لێکۆڵینەوەو پەیوەندیکردن لە بارەی کاروباری هاوڵاتییەکانییەوە.

★کونسولات - Consulat

کونسولگەری، پلەو پایەی کونسول.

★کۆنفیدراسیۆن - Confederation

یەکێتـیی نـێوان چـەند وڵاتـێك کـە هـەموویان وەکـو دەوڵەتـێکی یەکگـرتوو پـێکهاتبن، بـەڵام لـەناو ئـەو دەوڵەتـەدا هەر دەوڵەتێك سەربەخۆیی خۆی بپارێزێت.

★کونڤانسیۆن - Convention

بـڕیارنامەی نـێوان چـەند وڵاتـێك لـە بارەی بازرگانییەوە، ناوی ئەنجومەنێکی نائاساییە کە دەسەڵاتی تەواوی پێدرابێت "لە بارەی دەسکاریکردنی یاسای بنچینەییەوە".

★کواتیسم - Quatisme

خۆ ڕاگرتنو بێدەنگی.

★کودەتا - Coudetat

گۆڕینی لە ناکاوی ڕژێمو ڕووخاندنی دەوڵەت بە هۆی تاقمێکەوە بۆ دەسەڵات گرتنە دەست.

★کولێکتیڤیسم - Collectivisme

سیستەمێکی کۆمەڵایەتیانەیە، هەوڵ ئەدات کۆمەڵ بە هۆی چەند کەسانێکەوە بەڕێوە ببات.

★گوبینیسم - Gobinisme

بیروباوەڕی "جۆزیف گوبینو" یە (١٨١٦-١٨٨٢) کە بڕوای بە یەکسانیبوونی ڕەگەزەکانی ئادەمیزاد نەبوو.

★لیگالیسم - Legalisme

بڕوای بە ڕەسەنێتیی یاساو مافی ئادەمیزاد هەیە.

★لیبرال- Liberal

ئازادیخواز، ئەوانەی ڕێبازی لیبرالیزم بەڕێوە ئەبەن.

★لیبرالیسم - Liberalisme

فەلسەفەی ئازادیخوازی، ئەو بیروباوەڕەیە کە ئەڵێت مرۆڤ بە ئازادی لە دایکبووەو خاوەنی ویستو ئارەزووەو پێویستە ڕێگە بدرێت –ئەوەندەی کە ئەکرێت– ئازاد پەروەربێتو بە ئازادی پەروەردە بکرێت.

★ماتەریالیست - Materialist

مادی، ئەوانەی لەسەر باوەڕی ماتەریالیزمی ئەڕۆن.

★ماتەریالیسم - Materialisme

مادە پەرستی، مادییەتو ڕەسەنێتیی مادە.

★ماکیاڤیلیسم - Machiavellisme

بیروباوەڕی ماکیاڤیلیزم کە بە فەلسەفەی ستەمو زۆرداریی تازە ناوبراوە.. بریتییە لە کۆمەڵە یاساو ڕەوشتێکی ماکیاڤیل، فەیلەسوفو سیاسەتزانی ئیتالیایی سەدەی پازدەیەم، کە بۆ حوکم کردن بەسەر خەڵکدا دایناوە. کە ئەمەش یاساو ڕەوشتێکی زۆردارانەیە.

★میتینگ - Meeting

کۆبوونەوەی خەڵك بۆ گفتوگۆکردنو ڕا دەربڕین لە بارەی مەسەلە کۆمەڵایەتییەکانەوە.

★میترۆپۆل - Metropol

ئەو کیشوەرانەی کە وڵاتی ژێردەستە کراویان بە دەستەوەیە.

★مۆبۆکراسی - Mobocracy

حکومەتی نەخوێندەوارەکان کە بە زۆری لە کاتی گێژاوە گشتییەکاندا دروست ئەبن بە شێوەی کاتی.

★مرکانتالیسم - Mercantalisme

بیروباوەڕێکە ئەڵێت هەر نەتەوەیەك کاتێك ئەتوانێت لە ڕووی ئابوورییەوە بەهێز بێت کە ڕادەی ئەو کەلو پەلانەی ئەی نێرێتە دەرەوە لەو کەلوپەلانە زیاتر بێت کە لە دەرەوە ئەی هێنێت.

★مونارشی - Monarchie

حکومەتی پاشایەتی، سەڵتەنەتی. بەو دەوڵەتە ئەڵێن کە لە لایەن تاکە کەسێکەوە بەڕێوە ببرێت بە شێوەی میراتگریانە.

★میلیتاریسم - Militarisme

بەوانە ئەڵێن کە لەو باوەڕەدان جەنگو ئامادەبوون بۆ حاڵەتی جەنگ پیرۆزترین ئەرکی سەرشانی دەوڵەتو گەلە.

★ناسیونال - National

نەتەوەیی.

★ناسیۆنالیسم - Nationalisme

بیروباوەڕی نەتەوەییانە، نەتەوەپەرستی، ڕێزگرتنی نەتەوەیەك بەسەر نەتەوەکانی ترا، وەفاداریی تەواو بەرامبەر بە نەتەوەی خۆی، ڕێزگرتنی نەریتو یاسا نەتەوایەتییەکانی نەتەوەی خۆی بەسەر نەتەوەکانی تردا.

★ویگیسم - Whiggisme

ناونیشانی ئاشکرای حزبی ئازادیخوازی بەریتانیایە کە تاکو ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەم بەو ناوە ناو نرابوو.

★هیومنیسم - Humanisme

جۆرە فەرهەنگێکە کە سەر بە ئامۆژگای کلاسیكو کۆن بێت.

★یوتیلیتاریانیسم - Utilitarianisme

فەلسەفەیەکی سیاسییە کە لە سەدەی نۆزدەیەمدا بە هۆی کۆمەڵێك لە لیبراڵییەکانی بەریتانیاوە پەروەردە کراوە، ئەم فەلسەفەیە هەموو شتێکی باش ئەخاتە تەرازووی سوود لێ وەرگرتنەوە.

★یوتوپیانیسم

زاراوەیەکە، لە زانستی سیاسیدا زۆر بە دیارە، وە بریتییە لە کۆمەڵگەیەکی ئایدیالی.. یان دەوڵەتێکی بێ ڕەخنە.

دوا سەرنج

خانەی چاپو بڵاوکردنەوەی (قانع) وەکو پرۆژەیەکی ڕۆشنبیری هەوڵ ئەدات کتێبی ناوازە پێشکەش بەخوێنەرانو کتێبخانەی کوردی بکات. لەو سۆنگەیەوە هەوڵی جدی دەدەین بۆ دەوڵەمەندکردنی بزاڤی ڕۆشنبیریو زیاتر تایبەتمەندیەتی بەبابەتی وەرگێڕدراو ئەدەین، نۆبەرەی ئەم کارەشمان بەکتێبی (فەرهەنگی نوێ) دەست پێکردوە، بەو ئومێدەی ئەم کاروانی چاپکردنی کتێبە خزمەتێکی بچوك بگەیەنێت.

ئاگر بورهان قانع

خاوەنی خانەی چاپو بڵاوکردنەوەی قانع

کانونی دووەمی ٢٠٠٣

ئەو وشانەی لەم فەرهەنگەدا کۆبوونەتەوە

ئاپارتاید	Apartied
ئیئتیلاف	Eietilaf
ئاپارتهید	Apartheide
ئۆپۆرتونیزم	Opportunisme
ئاپۆلیتیزم	Apolitisme
ئوتوکراسی	Autocracy
ئیرتیجاع	Reaction
ئاریستوکراتی	Aristocratie
ئیستیبداد–ئەپسولوتیزم	Absolutisme
ئیستیثمار	Exploitation
ئیستیعمار	Colonisation
ئابووریی سیاسی	Economiepolitigue
ئالیگارشی	Oligarchie
ئیمپریالیزم	Imperialisme
ئیمتیاز	Concession
ئانارشیزم	Anarshisme
ئیندیڤیژوالیزم	Indivdualisme
ئەنتەرناسیۆنالیزم	Internationalisme
ئەنتەرناســـــــــیۆنالیزمی پرولیتاری	I-Proletarion
ئینقیلاب (شۆڕش)	Revolution
ئانکیزیسیۆن	Inquistion
ئومانیزم	Humanisme
ئایدیۆلۆجی	Ideologie
ئانتی سمیتیزم	Anti-Smeitisem
بایکوت	Boycottage
بلانکیزم	Blankisme
بۆرجوازی	Bourgeoisie
بۆرجوازی کۆمپرادۆر	B-Comprador
بیرۆکراسی	Bureaucracy
بەربەریزم	Barbarisme
پارلمان	Parl
پاسیفیزم	Pacifisme
پرۆلیتاریا	Proletariat
پروپاگەندە–ئاژیتاسیۆن	Propagande-Agitation
تیرۆریزم	Terrorisme
تیۆری	Theorie
تەکنۆکراسی	Technocaracy
توتالیتاریزم	Totaliterisme
تابووری پێنجەم	FifthCampaign
تیموکراسی	Timocracy
جیۆپۆلیتیك	Geopolitique
جەنگ	War
جیهانبینی	Prospects

چین (گبقه)	Class
حزب	Party
خودموختاری	Self-Determination
دیسپۆتیزم	Despotisme
دۆگماتیزم	Dogmatisme
دیماگۆگی	Demagoge
دیموکراتی	Democratique
دەوڵەت	Republic
دیالەکتیك	Dialectic
دیپلۆماسی	Diplomacy
دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا	Dictature du Proletariat
دیواری چین	China Wall
ریالیزم	Realisme
ریفراندۆم	Referendum
رادیکالیزم	Radicalisme
راسیزم	Racisme
ریفۆرم	Reforme
ریڤیژیۆنیزم	Revisionisme
زایۆنیزم	Scionisme
ژێرخان و سەرخان	
سزاریزم–تزاریزم	Czarisme, Tsarisme
سۆشیالیزم	Socialisme
سانسۆر	Censeur
سانترالیزمی دیموکراتی	Centralisme Democratique
سەرمایەداری	Capitalisme
سکتاریزم	Sectarisme
سەندیکا	Syndicat
ستراتیجو تاکتیك	Strategieet, Tactique
ستالینیزم	Stalinisme
سیاسەت	Diplomacy
سیستمی هەڵبژاردن	Referendum
شۆڤینیزم	Chauvinisme
عەینیو زەینی	Objectiv, Subjectiv
فابینیزم	Fabianisme
فاشیزم	Fascisme
فالانخیزم–فالانژیزم	Falangisme
فرماسیۆنی کۆمەڵایەتی–ئابووری	Fermaciun
فارمر	Farmer
فیودالیزم	Feodalisme
فیدراسیۆن	Fedration
فابیانیزم	Fabianisme
ڤیتۆ	Veto
کۆیلەیەتیی	Escalavagisme
کۆماری	Republic
کۆسمۆپۆلیتیزم	Cosmopolitisme
کولتوور	Colture

کاپتیۆلاسیۆن	**Capitulation**
کرێکاری کشتوکاڵی	**Prolitare**
کۆمۆنی سەرەتایی	**Commune**
کۆلاك	**Kynak**
کاپیتالیزم	**Capitalisme**
کۆنسرواتیزم	**Conservatisme**
کۆنفیدراسیۆن	**Confederation**
لاتیفۆندیست	**Latifundiste**
لۆمپن پرۆلیتاریا	**Lumpen Proletaiat**
لیبرالیزم	**Liberalisme**
مۆبۆکراسی	**Mobocracy**
ماککارتیزم	**Maccarthysme**
ماکیاڤیلیزم	**Machiavelisme**
مالتۆسیانیزم	**Maltusianisme**
مانیفێست	**Manifeste**
مەترۆپۆل	**Metropole**
میللی کردن	**Nationalisation**
میلیتاریزم	**Militarisme**
نازیزم	**Nazisme**
ناسیۆنالیزم	**Nationalisme**
نیۆئیستیعمار	**Neocolonialisme**
هێزەکانی بەرهەمهێنان	**Production Forces**
هۆیەکانی بەرهەمهێنان	**Production Means**
هیۆمینیزم	**Humanisme**
یونیسێف	**Uniscef-UNICEF**
یونیسکۆ	**Unesco-UNESCO**